

MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

Prof. dr. Mindaugas Kiškis

INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS TEISINĖ APSAUGA ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE

MOKSLAS • EKONOMIKA • SĄNGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
LIETUVOS SOCIALIZACIJOS

Kuriame Lietuvos ateitį

INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS TEISINĖ APSAUGA ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE

Metodinė priemonė

Prof. dr. Mindaugas Kiškis

Mykolas Romeris universitetas
Vilnius,
2011

Metodinė priemonė išleista pagal projektą „Humanitarinių ir socialinių mokslų specialistų rengimo tobulinimas, skatinant ūkio plėtrą (HSM NKP studijos)“, projekto kodas Nr. VPI-2.2-ŠMM-09-V-01-012, iš jam skirtų lėšų.

ISBN 978-9955-19-332-6

© Prof. dr. Mindaugas Kiškis, 2011

© M. Romerio universitetas, 2011

TURINYS

IŽANGA	4
INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS TEISIŲ DOKTRINOS ŽINIŲ VISUOMENĖJE	5
Klasikinės ir modernioji intelektinės nuosavybės teisių teorijos kryptys	6
INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS INSTITUTO SUPRATIMAS ŽINIŲ VISUOMENĖJE	14
TEISINĖ INTELEKTINĖ NUOSAVYBĖS ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE SĄVOKA	20
Svarbiausios intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje paradigmos	27
Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje reglamentavimas Lietuvoje	30
INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS PAŽEIDIMAI ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE	34
KOMPIUTERIŲ PROGRAMŲ TEISINĖS APSAUGOS YPATUMAI	39
Kompiuterių programų apsauga autorių teisėmis	42
Kompiuterių programų patentinės apsaugos principai	46
Kitos kompiuterių programų teisinės apsaugos formos	49
Kompiuterių programų teisinės apsaugos ypatumai Lietuvoje	50
DUOMENŲ BAZIŲ TEISINĖ APSAUGA	52
Duomenų bazių teisinės apsaugos formos ir jų principai	54
Duomenų bazių <i>sui generis</i> teisinės apsaugos ypatumai	56
Duomenų bazių teisinė apsauga Lietuvoje	58
DOMENO VARDŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS	59
Domeno vardo teisinis statusas	61
Ginčai dėl domenų vardų	63
INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS TECHNINIŲ APSAUGOS PRIEMONIŲ TEISINIAI ASPEKTAI	64
INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS KOLEKTYVINIO ADMINISTRAVIMO PROBLEMOS ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE	67
ATVIROSIOS PROGRAMINĖS ĮRANGOS IR KŪRYBINIŲ BENDRIJŲ JUDĖJIMAI	70
LAIKMENŲ IR ĮRANGOS MOKESČIAI	74
LITERATŪRA	79

Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje metodinė priemonė skirta supažindinti su kintančiu intelektinės nuosavybės vaidmeniu ir svarbiausiomis paradigmomis žinių visuomenėje, pasikeitusia intelektinės nuosavybės, kaip esminės žinių visuomenės vertybės, samprata, naujausiomis intelektinės nuosavybės formomis, tradicinių ir naujų intelektinės nuosavybės formų teisinio reglamentavimo principais, jų panašumais, naujausiais intelektinės nuosavybės teisinės apsaugos, pažeidimų prevencijos ir atsakomybės instrumentais, o taip pat su ateities tendencijomis ir raidos perspektyvomis.

Šiandien vienareikšmiškai pripažįstama, jog intelektinė nuosavybė yra viena iš svarbiausių žinių visuomenės ir žinių ekonomikos vertybių. Išaugusią intelektinės nuosavybės svarbą ir vertę visų pirma lemia intelektinės nuosavybės pasirinkimas kaip pagrindinio žinių ir informacijos teisinės apsaugos instrumento. Tokį pasirinkimą sąlygojo žinių ir informacijos panašumas į tradicinius intelektinės nuosavybės objektus, taip pat ypač greitas ir paprastas elektroninės informacijos plitimas elektroninėje erdvėje, ir ypač naujose socialinėse terpėse – kompiuterių tinkluose ir internete. Žinių visuomenėje intelektinė nuosavybė atlieka ypač svarbią socialinę funkciją, kadangi ji užtikrina inovacijų ir naujai sukurtų žinių teisinę apsaugą. Sparčiai besivystant informacinėms technologijoms, intelektinės nuosavybės formoms, tradicinės žinios apie naujausius intelektinės nuosavybės apsaugos būdus, pažeidimus ir jų prevencijos būdus sparčiai sensta ir kinta. Vyksta visuotinis informacijos perkėlimas į elektroninę erdvę (tuo pačiu informacijos virsmas į elektroninę formą), o daugelis naujos intelektinės nuosavybės objektų kuriama tik elektronine forma (pvz., kompiuterių programos ar net šiuolaikinė fotografija). Dauguma naujos informacijos – literatūros mokslo kūrinių, fotografijų, dizaino kūrinių ir pan., kurie anksčiau buvo kuriami tradiciniais rankraščio, ranka piešto brėžinio ir pan. formomis, šiuo metu iš karto kuriama elektroninėje erdvėje ir saugoma tik elektronine forma. Elektroninės informacijos apsieitimo priemonės – kompiuterių tinklai ir internetas tampa ne prabanga, o kasdienine socialinių-teisinių santykių terpe. Visa tai sąlygojo tradicinio intelektinės nuosavybės instituto transformaciją, prisitaikant prie elektroninės erdvės iššūkių.

Metodinės priemonės tikslas – atskleisti intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje kaip besiformuojančio intelektinės nuosavybės teisės instituto ypatumus. Keliami uždaviniai išanalizuoti keletą svarbiausių intelektinės nuosavybės teisės pasikeitimų, sąlygotų elektroninės erdvės, reglamentavimo pokyčius tarptautiniu ir ES lygiu, identifikuoti pagrindines reglamentavimo sritis ir reglamentavimo poreikius (specifiką), taip pat išanalizuoti intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje reglamentavimo pakankamumą Lietuvoje.

INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS TEISIŲ DOKTRINOS ŽINIŲ VISUOMENĖJE

Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje reguliavimas yra neatsiejamas nuo intelektinės nuosavybės ištakų. Apskritai, teisiniam reguliavimui susidūrus su bet kokių naujų reguliavimo objektu, yra būtina įsigilinti ne tik į objekto panašumus ir skirtumus, bet ir į reguliavimo tikslus, uždavinius, reguliavimo socio–ekonominį kontekstą. Deja, objekto panašumas politiniame procese, o taip pat teisės taikymo ir aiškinimo procese dažnai yra vienintelis aspektas, į kurį gilinamasi.

Šiame skyriuje nagrinėjamos intelektinės nuosavybės reguliavimui elektroninėje erdvėje ir ypač su juo susijusių teisės normų aiškinimui aktualios intelektinės nuosavybės teisių doktrinos. Ypatingas dėmesys skiriamas ekonominei ir epistemologinei doktrinoms, kurios išryškina svarbiausius intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje aspektus. Nagrinėjamos doktrinos yra pirminis atskaitos taškas analizuojant intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje institutą, vertinant ir tobulinant intelektinės nuosavybės teisių elektroninėje erdvėje reguliavimą, jį aiškinant ir užpildant spragas.

Teisių nustatymas ir gynimas valstybės institutų pagalba visais atvejais nėra ir negali būti savitiksliis. Tiek pirmąją bendruomenėje, tiek šiuolaikinėje visuomenėje jis yra motyvuotas socialinių gėrių, kuriuos reprezentuoja atitinkamos teisės. Ypač nuosavybės teisės istoriškai buvo suteikiamos atlyginant už indėlį į visuomenės galios ir socialinės bazės išplėtimą, siekiant efektyvaus resursų valdymo, kultūrinio dominavimo ir pan. Šiuolaikinėje visuomenėje teisių turėjimas suponuoja ir atitinkamų pareigų turėjimą – nuo bendro pobūdžio pareigų – nepažeisti kitų teisių turėtojų teisių (t.y. teisės derinti su kitų subjektų teisėmis), iki konkrečių pareigų – pvz., pareigų mokėti mokesčius nuo teisių objekto vertės. Šiuolaikinė teisės teorija net ir pačią teisę apibrėžia per subjektyvinių teisių ir pareigų vienovę.

Nuosavybės teisių į intelektinę nuosavybę pripažinimas (t.y. intelektinės nuosavybės objektą – informaciją), kuri gaunama kaip intelektualinių ir kūrybinių pastangų rezultatas, yra pateisinamas remiantis įvairiomis priežastimis. Dauguma jų yra panašios ar net analogiškos bendram nuosavybės teisių pagrindimui. Nustatant teises iš esmės siekiama įtvirtinti socialinius gėrius, kurių siekiama ir kurių užtikrinimui jos turi tarnauti. Nuosavybės ir intelektinės nuosavybės teorijos tuo pačiu nustato ir teisių turėtojo pareigų gaires – visų pirma nustatant suvaržymus veiksams, prieštaraujantiems pačiam socialiniam gėriui, kurio siekiama nustatant subjektyvines teises, taip pat siekiant, kad teisės būtų panaudojamos pagal paskirtį ir nesukeltų grėsmės kitiems socialiniams gėriams. Dėl šių priežasčių intelektinės nuosavybės teisės, kaip santykinai jaunos ir sparčiai besivystančios teisės šakos, doktrinos (filosofinis pagrindimas) yra ypatingai svarbios. Intelektinės nuosavybės teisių doktrinos (filosofinis pagrindimas) turi būti atskaitos taškas vertinant naujas intelektinės nuosavybės teisių reguliavimo iniciatyvas, ypač – nustatant, kokiam socialiniam gėriui jos reikalingos, ar jos nepažeis

kitų socialinių gėrių, ilgalaikių visuomenės socialinės, ekonominės ir kultūrinės plėtros interesų. Pasitaiko nemažai atvejų, kai savanaudiškais tikslais spekuliuojama, prisidengiant intelektualinės nuosavybės teisių absoliutumu, pažeidžiamumu ir pan., tuo sąlygojant ilgalaikę didelę žalą viešiesiems socialiniams interesams ir kitų asmenų subjektinėms teisėms. Deja, šios spekuliacijos nesvetimos ir teismų praktikoje. Viena iš jas sąlygojančių priežasčių yra specialios literatūros intelektualinės nuosavybės teisių teorijų tematika nebuvimas.

Klasikinės ir modernioji intelektualinės nuosavybės teisių teorijos kryptys

Intelektinės nuosavybės teisės jurisprudencija tradiciškai išskiria tris intelektualinės nuosavybės teisių teorijas:

- prigimtinių teisių teoriją;
- ekonominę (utilitarinę) teoriją;
- asmenybės tautos (moralinę) teoriją.

Santykinai jauniausia intelektualinės nuosavybės teisių teorija, atsiradusi ir ypač išplėtotą XX a. paskutiniajame dešimtmetyje, yra epistemologinė teorija, akcentuojanti intelektualinės nuosavybės teisės kaip žinių apsaugos nuo nusavinimo ir jų maksimalaus panaudojimo bendravisuomeniniams tikslams mechanizmą. Epistemologinė teorija pabrėžia žinių prieinamumą (A2K¹), jų svarbą ir būtinybę panaudoti naujiems kūriniais ir inovacijoms. Prie šios teorijos plėtros ypač prisidėjo prof. Lawrence Lessig, taip pat atvirosios programinės įrangos ir kūrybinių bendrijų visuomeniniai judėjimai, kūrybinių bendrijų aspektai toliau nagrinėjami detaliau. Deja, Lietuvoje epistemologinė teorija yra mažiausiai pažinta ir svetimiausia Lietuvos intelektualinės nuosavybės teisėkūrai ir jurisprudencijai.

Ekonominė (utilitarinė) teorija ir epistemologinė teorija šiuo metu santykinai yra svarbiausios, t.y. darančios didžiausią įtaką šiuolaikinei intelektualinės nuosavybės teisėdarai, teisės taikymui ir teisės jurisprudencijai. Šios teorijos yra gausiausiai pagrįstos empiriniais tyrimais. Be minėtų teorijų egzistuoja ir kitos, kurios iš esmės akcentuoja jungtinius pagrindinių teorijų elementus ar jų dalis. Žemiau visos svarbiausios teorijos nagrinėjamos išsamiau.

Prigimtinė intelektualinės nuosavybės teisės teorija iš esmės artima prigimtinei nuosavybės teisės teorijai. Vienas iš pradinių intelektualinės nuosavybės pagrindimų yra požiūris, kad šios teisės yra prigimtinių natūralios teisės, gautos pridedant darbą prie bendrų resursų, tokių kaip gamta ar informacija. Asmuo, kuris ką nors kurdamas prideda pastangų, turi gauti teisę turėti ir valdyti tai, ką sukūrė savo darbu, arba bibliniais žodžiais tariant, „ką žmogus pasėjo, tą turi ir pjauti“. Šią nuosavybės teisės teoriją išplėtojo vienas

¹ Žinių prieinamumas anglų kalba dažnai žymimas santrumpa A2K (Access to Knowledge); šios idėjos pagrindus susiformavo ir aktyviai veikia A2K visuomeninis judėjimas (žr. http://en.wikipedia.org/wiki/Access_to_Knowledge_movement)

iš prigimtinių teisės teoretikų, Dž. Lokas, teigdamas, kad bet kuris žmogus yra savo kūno ir visų produktų, kuriuos sukūrė valdydamas savo kūną ir savo darbą, savininkas. Nors Lokas betarpiškai nenagrinėjo intelektualinės nuosavybės, pagal jo teoriją nuosekliai seka, kad intelektualinėmis pastangomis iš gamtos atkovojuama nauja informacija (pvz., naujas plieno grūdininimo metodas, naujas cheminis junginys ar pan.), todėl pastangas įdėjęs asmuo, į ją turėtų įgyti (intelektinės) nuosavybės teises.

Yra trys pagrindiniai argumentai prieš šį klasikinį intelektualinės nuosavybės teisių pagrindimą.

Pirmia, intelektualinė veikla nėra kūrimas *ex nihilo*, o priešingai – intelektualiniai produktai yra paremti jau egzistuojančiu intelektualiniu darbu, kurį žmogus gavo mokydamasis ir pan. Dar I. Niutonas, komentuodamas visuotinio traukos dėsnio sukūrimą, pabrėžė – nauji mokslo pasiekimai (tarp jų ir Niutono traukos dėsnis) sukurti „*stovint ant milžinių pečių*“ (angl. „*standing on the shoulders of giants*“), t.y. remiantis anksčiau gyvenusių mokslininkų intelektualiais darbais.

Antra, jei griežtai sektume prigimtinių teisių argumentais, intelektualinės nuosavybės teisės turėtų būti suteikiamos ne viso pagaminto objekto, o tik pridėtinės vertės, kurią sukuriame savo darbu, atžvilgiu, todėl reiktų identifikuoti ir atskirti objekto ankstesnę ir pridėtinę vertę, ir nustatyti intelektualinės nuosavybės teisių ribas.

Trečias argumentas prieš nuosavybę kaip „prigimtinę teisę į savo darbo vaisius“ yra tai, kad pagal šią teoriją intelektualinė nuosavybė neturėtų suteikti teisių į visą kūrinio socialinę vertę, o tik į vertę, proporcingą darbui. Socialinė vertė priklauso nuo daugelio faktorių (geografinės vietos, lokalios ekonomikos, rinkodaros, rinkos konjunktūros ir t.t.), kurie nėra tiesiogiai susiję su intelektualinio produkto kūrimu ir kūrėjo intelektualiniu indėliu, dėl to teisė gauti tai, ką rinka galėtų duoti, yra greičiau visuomenės sukurta privilegija, o ne prigimtinė teisė. Vadovaujantis prigimtinių teisių teorija, būtų nesąžininga, jei žmogus įgytų daugiau nei jo darbo pridėtinę vertę.

Ekonominė (utilitarinė) teorija yra iki šiol labiausiai dominuojanti intelektualinės nuosavybės teorija šiuolaikinės kapitalistinės visuomenės. Ekonominė (utilitarinė) teorija ypač dominuoja bendrosios teisės tradicijos (anglosaksiškose) valstybėse. Ši teorija, remdamasi utilitarine etika, teigia, kad intelektualinės nuosavybės teisinė apsauga yra būtina paskata visuomenės gerovės augimui, nes ji skatina kūrybiškumą ir inovacijas visos visuomenės labui, t.y. intelektualinės nuosavybės teisės yra ekonominė paskata kūrybai.

Ekonominių paskatų teorija pripažįsta, kad intelektualinių vertybių sukūrimas paprastai priklauso nuo didelių resursų (finansinių ir (arba) intelektualinių), tačiau intelektualinė nuosavybė gali būti lengvai ir už minimalius kaštus kopijuojama ar naudojama kitų asmenų. Nesant teisių į intelektualinio darbo rezultatus, būtų sunku užkirsti kelią kitų asmenų nesąžiningam naudojimuisi intelektualinėmis vertybėmis, prie kurių sukūrimo šie neprisidėjo, o tikėtis pakankamo savanoriško atlyginimo už tokį naudojimąsi yra naivu.

Ekonominė teorija taip pat grindžiama prielaida, kad informacija be intelektinės nuosavybės laisvos rinkos sąlygomis (t.y. jos specialiai nesaugant) iš esmės negali būti civilinės apyvartos objektas, nes ji būtų nesąžiningai pasisavinama, platinama ir panaudojama, todėl reikalingas valstybės įsikišimas, nustatant intelektinės nuosavybės teises. Ši prielaida pagrįsta trimis faktoriais:

- didžioji dalis investicijų į intelektinės nuosavybės sukūrimą iš esmės yra fiksuotos ir nepriklauso nuo rezultato (norimas rezultatas apskritai gali būti nepasiektas, nors investicijos yra padarytos);
- investicijos į intelektinę nuosavybę yra rizikingos, ką sąlygoja technologinio ir kūrybinio proceso rezultatų neapibrėžtumas ir kūrybos bei inovacijų socialinės vertės reliatyvumas;
- informacijos nekonkurentiškumas (galimybė ją naudoti neribotam subjektų skaičiui tuo pat metu bei informacijos kopijų lygiavertiškumas originalui) laisvos rinkos sąlygomis sąlygoja neatlyginamą intelektinės nuosavybės naudojimą, kuris neskatina investuoti į naujos intelektinės nuosavybės kūrimą ir neleidžia atsiimti skirtų investicijų.

Be galimybės gauti atlygį už savo laiko, finansų ir intelektinių resursų investavimą, kūrėjai neturės pakankamai ekonominių paskatų išitraukti į kūrybinę veiklą, todėl intelektinės nuosavybės teisės, suteikdamos kūrėjui išskirtines nuosavybės teises, kurias jie gali naudoti kūrybinių rezultatų kontrolei ir taip susigrąžinti savo investicijas ar gauti ekonominę naudą, veikia kaip paskatos žmonėms išitraukti į kūrybines/inovacines veiklas. Nesant intelektinės nuosavybės, nebūtų paskatų investuoti didelių pinigų sumų ar dėti intelektinių paskatų moksliniams tyrimams ir naujos informacijos kūrimui, dėl ko sumažėtų mokslo ir technologinių inovacijų plėtra, ekonominis augimas ir sulėtėtų bendras visuomenės vystymasis.

Ekonominė teorija taip pat pripažįsta ir neigiamą intelektinės nuosavybės teisių pusę. Intelektinės nuosavybės teisės apriboja esamos informacijos, kuri saugoma intelektinės nuosavybės teisėmis, prieinamumą ir naudojimą, todėl turi neigiamą įtaką kūrybai ir inovacijoms ateityje (t.y. teisių galiojimo laikotarpiu). Tam, kad būtų galimos ateities inovacijos, paremtos dabar egzistuojančiomis žiniomis, ekonominė teorija pabrėžia intelektinės nuosavybės galiojimo laike apribojimą ir intelektinės nuosavybės išimtis (ypač socialiniams tikslams – savišvietai, mokslui etc.). Dėl šių priežasčių iš pirmo žvilgsnio grynai materialistinė, ekonominė teorija pabrėžia, kad intelektinė nuosavybė neturi būti absoliuti, nes ji stabdytų socialinį ir technologinį progresą. Siekiant išvengti kūrybos ir inovacijų slopinimo, ekonominė teorija numato, kad intelektinės nuosavybės teisės turėtų galioti tiek, kiek pakanka atgauti investicijoms ir uždirbti adekvatiam pelnui, po to intelektinė nuosavybė turėtų tapti viešai prieinama ir laisvai panaudojama naujai kūrybai ir inovacijoms.

Grynai ekonomine prasme, intelektinė nuosavybė dažnai suprantama, kaip rinkos barjeras (teisėtas monopolis), leidžiantis intelektinės nuosavybės teisių turėtojui apriboti konkurenciją tam tikros prekės ar paslaugos (kurios atžvilgiu galioja intelektinės

nuosavybės teisės) rinkoje. Kadangi monopolis (ypač ilgalaikis) sąlygoja socialiai nepageidaujamą rinkos koncentracijos efektą, norint išvengti ilgalaikių neigiamų socialinių pasekmių, svarbiausios intelektinės nuosavybės teisės – patentai bei autorių ir gretutinės teisės yra ribotos savo apimtimi ir galiojimu.

Ekonominė teorijai taip pat paaiškina intelektinės nuosavybės teisių priklausomybę tuo atveju, kai kūryba ir inovacijos yra finansuojamos ir (arba) kitaip remiamos kitų asmenų – šiuo atveju prioritetas teikiamas investicijoms ir paramai, be kurių nauja vertinga informacija nebūtų sukurta, kadangi ekonominės intelektinės nuosavybės teisės automatiškai suteikiamos finansuotojui ar rėmėjui (darbdaviui, užsakovui), laikant, kad autoriaus intelektualinis indėlis yra atlyginamas tam tikra ekonomine kompensacija (darbo užmokesčiu, honoraru).

Klasikinis argumentas, kritikuojantis ekonominę intelektinės nuosavybės teisių teoriją, yra neekonominių kūrybos paskatų egzistavimas. Greta grynai ekonominių paskatų (kūrybos siekiant gauti pelno ar pragyventi), kūrybos ir inovacijų paskatos neretai yra asmeninio pobūdžio – pvz., noras išgarsėti, kūrybos prestižas ir garbė, ar tiesiog psichologiniai motyvai – kūryba vardan saviraiškos. Vis dėlto didžioji dalis šiuolaikinės intelektinės nuosavybės objektų yra aiškiai komercinio ir utilitarinio pobūdžio, o jų vertė matuojama ekonominėmis kategorijomis (pinigine kaina). Nepaisant to, dalis intelektinės nuosavybės mokslininkų ir praktikų Lietuvoje nenoriai pripažįsta komercinį šiuolaikinės nuosavybės pobūdį, teikdami pirmenybę moraliniams ar net dvasiniams aspektams – tai iš dalies sąlygoja sovietinės intelektinės nuosavybės teisės teorijos, kuri buvo grindžiama labiau neekonominėmis kategorijomis, reliktai. Neekonominius kūrybos ir inovacijų proceso aspektus intelektinės nuosavybės teisės moksle pabrėžia asmenybės raiškos teorija.

Asmenybės raiškos teorija yra trečioji klasikinė intelektinės nuosavybės teorija, teigianti, kad intelektualinė nuosavybė yra asmens emanacija, o intelektinės nuosavybės sistemos (ir atitinkamai intelektinės nuosavybės teisės) yra skirtos išsaugoti asmens ir kūrybos sąsajas. Asmenybės raiškos teorija iš esmės pagrįsta asmens ir nuosavybės supratimu Hėgelio filosofijoje. Asmuo išreiškia savo teises į kūrybą, ją atskirdamas nuo savo būties. Laisvė kurti tokiu būdu yra asmens pagrindinė savybė ar net tikslas, kadangi ne asmenys (kiti objektai, išskyrus žmones) šios laisvės neturi. Paminėtina, kad pagal klasikinę asmenybės raiškos teoriją asmuo turi ir laisvę nekurti arba sunaikinti savo kūrybą (dar nesukurtą ar jau sukurtą). Dėl šių priežasčių intelektualinė nuosavybė yra ypač artimai su asmeniu susijusi vertybė, kuri turi būti ypatingai saugoma.

Intelektinės nuosavybės teisės reglamentuojantys teisės aktai kontinentinės Europos valstybėse (ypač autorių teisių įstatymai) ilgą laiką pripažino asmeninį, lygiai kaip ir ekonominį, intelektinės nuosavybės teisių aspektą, ir jam apsaugoti nustatė moralinių (neturtinių) teisių institutą. Moralinės teisės ypač išvystytos prancūziškoje *droit moral* doktrinoje. Jos yra asmeninės autorių ir kūrėjų teisės, kurios egzistuoja nepriklausomai nuo ekonominių teisių, iš esmės neatsiejamos nuo asmens ir yra saugomos net ir perdavus ekonomines teises į kūrinių kitiems. Išskiriamos trys pagrindinės moralinės (neturtinės) intelektinės nuosavybės teisės – teisė į kūrinio autorystę, teisė į autoriaus vardą ir teisė į

kūrinio neliečiamybę. Kai kuriose valstybėse dar XX a. pradžioje buvo pripažįstama ir autoriaus teisė sunaikinti kūrinį.

Šiuolaikinėse intelektinės nuosavybės sistemose asmenybės raiškos teorijai vis dar atstovauja moralinės (neturtinės) intelektinės nuosavybės teisės, tačiau šios teisės daugelyje valstybių yra stipriai apribotos – ypač utilitarinių kūrinių (pvz., dizaino, architektūros kūrinių ar kompiuterių programų) atžvilgiu. Teisė į kūrinio neliečiamybę iš esmės netaikoma architektūros kūriniams, nes ji ribotų galimybes griauti ar perstatyti statinius net ir tais atvejais, kai to reikia dėl techninių priežasčių. Socialinis intelektinės nuosavybės teisių aspektas taip pat sąlygojo visišką teisės sunaikinti kūrinį atsisakymą, kadangi tokia teisė yra socialiai nepriimtina ir pažeistų tiek visuomenės, tiek ekonominių teisių į kūrinį turėtojų interesus.

Silpniausia asmenybės raiškos teorijos dalis yra nuolat didėjantis socialinis intelektinės nuosavybės aspektas ir šios teorijos elitistinis pobūdis. Visuomenei nebūtų tikslinga nustatyti subjektyvinių nuosavybės teisių ir eikvoti bendrus socialinius resursus joms ginti, jeigu toks institutas neatneštų atitinkamo socialinio gėrio. Vien kūrėjo asmenybės raiška nėra vertingas socialinis gėris visai visuomenei, juo labiau, kad ji pabrėžia kūrėjo pranašumą kitų visuomenės narių atžvilgiu (t.y. elitizmą, kuris apskritai yra būdingas Hėgelio filosofijai). Dėl šių priežasčių asmenybės raiškos teorija praranda reikšmę šiuolaikinėse intelektinės nuosavybės sistemose, o anglosaksiškoje teisės tradicijoje ją remiamasi minimaliai.

Epistemologinė teorija yra santykinai naujausia intelektinės nuosavybės teisių teorija. Ji kildinama iš prigimtinių teisių teorijos, todėl iš esmės neprieštarauja aukščiau analizuotoms klasikinėms teorijoms. Epistemologinė teorija informacijos sklaidos užtikrinimą akcentuoja kaip svarbiausią intelektinės nuosavybės funkciją. Intelektinės nuosavybės sistemos turi užtikrinti, kad:

- esama visuotinai prieinama informacija nebūtų nesąžiningai apropijuojama (pasitelkiant nuosavybės teises, prievolinių teises ar techninės apsaugos priemones);
- intelektinė nuosavybė numatytų adekvačias išimtis – objekto, galiojimo laiko ir nekomercinio naudojimo prasme;
- intelektinės nuosavybės teisės būtų suteikiamos tik atlyginant už kūrybą ir inovacijas ir suteikiant maksimalias galimybes pačiam autoriui/inovatoriui disponuoti savo teisėmis be tarpininkų pagalbos.

Epistemologinė teorija pabrėžia intelektinės nuosavybės saugomos informacijos prieinamumą visuomenei ir naujai kūrybai/inovacijoms, kaip svarbiausią intelektinės nuosavybės apsaugos sąlygą. Intelektinės nuosavybės sistema turi skatinti informacijos atskleidimą ir sklaidą bei maksimaliai plėsti informacijos, prieinamos visuomenei, apimtį.

Epistemologinė intelektinės nuosavybės teorija tapo ypač populiari aiškinant intelektinės nuosavybės vaidmenį žinių visuomenėje, nors teorijos pradininku galima

laikyti Karlą Poperį. Vienas pagrindinių moderniosios epistemologinės intelektinės nuosavybės teorijos atstovų, Harvardo ir Stanfordo universitetų profesorius Lawrence Lessig, savo darbuose akcentuoja, kad intelektinė nuosavybė žinių visuomenėje neišsaugojo tų socialinių tikslų, kuriems ji tarnavo industrinėje visuomenėje, kadangi intelektinės nuosavybės teisių koncentracija sąlygojo ženklų intelektinės nuosavybės subjektinių teisių išplėtimą socialinio intereso sąskaita, taip sutrikdant informacijos apykaitą ir kūrybą/inovacijas ateityje. Intelektinės nuosavybės subjektinių teisių išplėtimo procesas ypač paspartėjo per du paskutiniuosius XX a. dešimtmečius ir pasireiškė tradicinių intelektinės nuosavybės teisių išimčių apribojimu (pvz., asmeninės kopijos teisė buvo stipriai sumenkinta), prateštais autorių teisių galiojimo terminais, sumažintais patentabilumo kriterijais (ypač elektroninės erdvės inovacijų, kompiuterių programų atžvilgiu), taip pat pasitelkiant technines ir prievolinių teisių apsaugos priemones. Anot epistemologinės teorijos atstovų, dėl šių priežasčių iš esmės neišnaudojamas kūrybos ir inovacijų potencialas, kuriam sąlygas sudaro elektroninė informacijos apsaugos terpė.

Savotiška epistemologinės teorijos atmaina yra socialinio planavimo ir kultūros plėtros teorija. Pagal šią teoriją intelektinės nuosavybės teisės reikalingos tam, kad būtų skatinama demokratinės visuomenės kultūrinė ir technologinė plėtra, o ekstremali teorijos šaka apskritai teigia, kad intelektinės nuosavybės teisės yra socialiai žalingas institutas. Remiantis šia teorija, pagrindinis veiksnys intelektinės nuosavybės teisėms pripažinti yra ne vien tik ekonominis efektyvumas ar nauda, asmenybės raiška ar nuosavybės teisės, bet ir kultūrinės egzistencijos tobulinimas. Ši teorija kelia klausimą, ar intelektinė nuosavybė turi koncentruotis tik į autorių teisių savininko ekonomines teises, ar kartu privalo rūpintis socialinėmis inovacijomis ir (arba) kultūrine plėtra, vykstančia taip pat ir dėl neteisėtų intelektinės nuosavybės objektų kopijų plitimo. Be to, ekonominiai tyrimai rodo, kad neteisėtų intelektinės nuosavybės objektų kopijų paplitimas ilgainiui skatina teisėtą intelektinės nuosavybės vartojimą, todėl yra naudingas (ypač stambiems) intelektinės nuosavybės teisių turėtojams.

Nemokamos intelektinės produkcijos ekonominio modelio pagrįstumą praktikoje įrodo atvirosios programinės įrangos judėjimo (angl. Open Source Software movement) sėkmė. Šio judėjimo pradininkai yra Linus Torvalds ir Richard Stallman, sukūrę *Linux* operacinę sistemą ir atvirąją licenciją, kurioje autorių teisės į programinės įrangos kodą panaudotos kaip programinio kodo „laisvės“, t.y. nepriklausymo konkrečiam subjektui, priemonė. R. Stallman išpopuliarinta GNU Bendroji viešoji licencija (angl. General Public Licence, sutr. GNU), skirta sukurti aplinkai, kurioje laisvai, be atlyginimo ir įprastinių nuosavybės teisių keliamų suvaržymų galima dalintis inovacijomis. Taigi, galima sakyti, kad intelektinės nuosavybės teisės atvirosios programinės įrangos judėjime yra naudojamos ne ekonominei naudai gauti, bet siekiant plėtoti bendrąją kultūrą. Pastaraisiais metais Atvirosios programinės įrangos judėjimo filosofija buvo išplėsta ir kitoms elektroninės kūrybos formoms, siekiant laisvo jų apsaugos, taip pat atsirado ir išplito kūrybinių bendrijų (Creative Commons, www.creativecommons.com) iniciatyva, kuri siekia valdyti intelektinės nuosavybės teises taip, kad būtų užtikrintas

laisvas arba maksimaliai supaprastintas priėjimas prie intelektinės nuosavybės teisėmis saugomos informacijos.

Greta aukščiau aptartų klasikinių ir moderniosios epistemologinės teorijų yra ir smulkesnių, ne tokių reikšmingų intelektinės nuosavybės teisių teorijų. Šios teorijos akcentuoja intelektinės nuosavybės funkcijas technologijų perdavimo (informacijos komercializavimo) procese. Intelektinės nuosavybės sistemos palengvina technologijų perdavimą per tiesiogines užsienio investicijas, bendras įmones ir licencijavimą, pavyzdžiui, intelektinė nuosavybė yra patogi priemonė intelektualinių prekių formalizavimui ir ekonominiam valdymui.

Dar kiti teoretikai akcentuoja intelektinės nuosavybės vaidmenį, užtikrinant inovacijų ekonominį efektyvumą. Nuosavybės teisių pripažinimas kūrybinėms pastangoms pateisinamas dėl to, jog tai veda į efektyvesnį resursų naudojimą. Intelektinės nuosavybės atveju efektyvumas atsiranda ta prasme, kad intelektualinės pastangos visada siekia spręsti visuomenei svarbius klausimus mažiausiais kaštais, ar net yra tiesiogiai orientuojamos į kaštų sumažinimą.

Kaip jau minėta, intelektinės nuosavybės teisių filosofinės teorijos yra svarbios norint visapusiškai suprasti intelektinės nuosavybės institutą, intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje institutą ir vieningai juos interpretuoti. Nors istoriškai intelektinės nuosavybės teisių institutas nuo jo atsiradimo labai pakito (stipriai keitėsi ir objektas, ir teisių subjektai, ir teisių turinys), ką atspindi ir pumpurinis intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje institutas, tačiau bendrieji intelektinės nuosavybės instituto socialiniai tikslai – užtikrinti visuomenės technologinę ir kultūrinę raidą, iš esmės išliko nepakitę ir šiandien – globalios socialinės-ekonominės konkurencijos sąlygomis – yra kaip niekada aktualūs. Visose intelektinės nuosavybės teorijose, ypač ekonominėje ir epistemologinėje, kurios dominuoja išsivysčiusių Vakarų valstybių intelektinės nuosavybės teisės jurisprudencijoje, šie tikslai yra ypatingai akcentuojami, jais remiamasi sprendžiant teisės spragas, nustatant teises naujų objektų atžvilgiu. Paminėtina, kad intelektinės nuosavybės teisių reglamentavimas elektroninėje erdvėje apskritai stipriai atsilieka nuo gyvenimo poreikių, todėl intelektinės nuosavybės socialinių tikslų suvokimas ir tiesioginis intelektinės nuosavybės teisių principų taikymas yra ypač aktualus. Nukrypstant nuo intelektinės nuosavybės teisių socialinių tikslų arba juos interpretuojant neteisingai (pvz., suteikiant prioritetą ekonominiams autorių teisių turėtojų interesams), visuomenei gresia kultūrinė ir technologinė stagnacija.

Deja, Lietuvoje gausu atvejų, kuomet įstatymų leidėjas ar teismai prioritetą teikia siauriems ekonominių tarpininkų, o ne visuomenės ar autorių/išradėjų interesams. Tą sąlygoja didelė intelektinės nuosavybės teisių koncentracija šiuolaikinėje visuomenėje, ypač teisių į audiovizualinius kūrinius, kompiuterių programas, muzikos įrašus srityse. Teisių turėtojai, kurie dažniausiai yra ekonominiai tarpininkai tarp autoriaus ir vartotojo (visuomenės) ar antstatinės organizacijos (pvz., kolektyvinio administravimo asociacijos) siekia besaikiai didinti pelną ir pajamas iš intelektinės nuosavybės teisių, neatsižvelgdami į visuomenės ir autorių interesus. Tokių teisių turėtojų tikslas – ne visuomenės pažanga,

o absoliučios ir neriboto galiojimo intelektualinės nuosavybės teisės, leidžiančios siauram ratui subjektų uždirbti monopolinius pelnus. Siekiant šio tikslo, iš esmės spekuliuojama intelektualinės nuosavybės teisių išimtinumu, pažeidžiamumu, autorių gynimu, net atvirai falsifikuojami autorių teisių pažeidimų duomenys, finansuojamos plataus masto lobistinės kampanijos. Per paskutinius du dešimtmečius prisidengiant autorių ir išradėjų gynimu ir intelektualinės nuosavybės teisių prioritetu, taip pat pasinaudojant įstatymų leidėjų ir teismų intelektualinės nuosavybės instituto žinių trūkumu, intelektualinės nuosavybės teisėdara ir teisės aiškinimas aiškiai pakrypo visuomenės interesams priešinga linkme – pvz., autorių teisių termino pratęsimas visuomenei ir autoriams neatnešė jokios naudos, tačiau užkirtė kelią kultūros ir švietimo plėtrai ir užtikrino tik teisių turėtojų ekonomines pajamas iš kūrinių, prie kurių sukūrimo jie visiškai neprisidėjo. Geriausiai tą iliustruoja J. Joyce (Uliso autoriaus, mirusio dar 1941 m.) autorių teisių atvejis Airijoje, kuomet dėl teisių pratęsimo 1998 m. teisių turėtojai sustabdė valstybinę J. Joyce jubiliejaus šventę, viešus kūrinių skaitymus ir t.t. Galiausiai prireikė specialaus Airijos įstatymų leidėjo įsikišimo, vėl apribojusio autorių teises. Autorių teisių išimčių ribojimas, besąlygiška techninių priemonių apsauga, taip pat tuščios laikmenos mokesčiai gerokai pabrangino ir suvaržė viešąją prieigą prie kūrinių ir techninės informacijos (ypač viešosiose bibliotekose, universitetuose), apmokestino vartotojus, kurie apskritai nesinaudoja intelektualinės nuosavybės teisėmis. Pastebėtina ir tai, kad teismų praktikoje kaip argumentai įsitvirtina abstrakčios intelektualinės nuosavybės teisių pažeidžiamumo ir teisių išimtinumo (prioriteto teisių turėtojams) kategorijos, nepagrįstos nei įrodymais, nei įstatymu, nei doktrina (žr. pavyzdį civilinėje byloje LATGAA v. Trajektorija (3K-3-4/2008) teismas, aiškindamas ATGTĮ 78 str. 3 d. numatytą galimybę kolektyvinio administravimo asociacijoms priteisti padidintą žalos atlyginimą, argumentavo, kad „įstatymo leidėjas, nustatydamas atsakingai asociacijai teisę į ATGTĮ 78 straipsnio 3 dalyje tris kartus didesnę atlyginimą, siekė suteikti galimybę kuo veiksmingiau ginti pažeistas autoriaus teises, atsižvelgdamas į autorių teisių specifiką ir jų didelį pažeidžiamumą“).

Visa tai rodo, kad įstatymų leidėjams ir teismams nepažįstamos ar menkai pažįstamos intelektualinės nuosavybės teisių filosofinėse teorijose pabrėžiamos vertybės, šiuolaikinė intelektualinės nuosavybės instituto samprata ir šio instituto socialinės dimensijos.

Intelektualinės nuosavybės teisės teisėdara ir jos aiškinimą būtina sugrąžinti į filosofinę doktriną, o ne siaurais pelno siekiančiais lobistiniais interesais pagrįstas vėžes, kadangi esama padėtis (intelektualinės nuosavybės teisių turėtojų pelno interesų prioritetizavimas) lemia technologinę ir kultūrinę stagnaciją, kuri ypač skausmingai gresia Lietuvai.

INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS INSTITUTO

SUPRATIMAS ŽINIŲ VISUOMENĖJE

Šiuolaikinėje visuomenėje intelektinė nuosavybė tiesiogiai prasiskverbia į kasdieninį žmonių gyvenimą. Ji yra neatsiejama nuo daugumos kasdieninio naudojimo prekių ir paslaugų, įskaitant tokius produktus kaip maistas, drabužiai, apavas, mobilieji telefonai, kompiuteriai ir programinė įranga, knygos, muzika, tinklalapiai, automobiliai ir t.t. Terminas „intelektinė nuosavybė“ šiandien vartojamas beveik taip pat dažnai, kaip ir bet kokia kita nuosavybės ar turto rūšis. Skirtingai nuo materialaus, apčiuopiamo turto, šiuo terminu priimta žymėti tas žmogaus sukurtas vertybes, kurių neįmanoma paliesti ir kurios mums prieinamos tik mūsų intelekto pagalba. Šiandien intelektinė nuosavybė yra pagrindinė žinių ekonomikos vertybė, ir žinių ekonomikos variklis, todėl intelektinės nuosavybės įtvirtinimas ypač svarbūs žinių visuomenės uždaviniai. Įtvirtinimą čia reikia suprasti kaip tinkamo teisinio režimo nustatymą inovacijoms bei kūrybiškumui, taip pat priemonių, padedančių efektyviai apsaugoti intelektinę nuosavybę nuo neteisėtų ir nesąžiningų naudotojų kėsinių ir savininkų protekcionizmo. Intelektinės nuosavybės įtvirtinimas yra viena iš svarbiausių problemų, su kuriomis susiduria žinių visuomenė, kadangi intelektinė nuosavybė tampa savotišku šviesoforu teisės į informaciją ir žinias, bei teisės kontroliuoti informacijos, žinių panaudojimą ir gauti atlyginimą už jų panaudojimą, kryžkelėje. Intelektinė nuosavybė yra viena iš pagrindinių paskatų žinioms kurti, platinti ir naudoti. Ji, kaip ir kitos bendrai priimtose politinės ir teisinės iniciatyvos, atlieka esminį vaidmenį inovacijų procese.

Mokslinėje literatūroje galima identifikuoti keletą skirtingų intelektinės nuosavybės sampratų, kuriose intelektinė nuosavybė traktuojama kaip:

- objektyvia forma išreikšta nauja informacija;
- nemateriali vertybė;
- išimtinės asmens teisės į jo intelektinės veiklos rezultatą;
- autoriaus santykis su ir interesas į jo kūrybos rezultatą;
- kultūros ir technologinio progreso būtinas elementas.

Intelektinę nuosavybę, pagal analogiją su materialia nuosavybe, galima suprasti objektyviaja ir subjektyviaja prasmėmis. Objektyviaja prasme, intelektinė nuosavybė yra žmogaus intelektualinio darbo rezultatas – suvoktos ir išreikštos žmogaus mintys. Abstrahuojant šią nuostatą, galima teigti, kad intelektinė nuosavybė – žmogaus sukurta informacija, turinti estetinę, intelektinę, techninę ar kitokią funkciją. Nors funkcinis reikalavimas intelektinei nuosavybei formaliai nėra keliamas, jį sąlygoja žmogaus intelekto, intelektinės veiklos ir žmogiškos komunikacijos (minčių išraiškos) sąvybės. Paprastai suvokiama ir išreiškiama būtent informacija, atliekanti vienokią ar kitokią funkciją, arba, kitaip tariant, informacija apskritai neatsiejama nuo funkcijos,

nes priešingu atveju ji tērta triukšmas ar trukdžiai. Apribendrintai galima teigti, kad intelektinė nuosavybė – kaip objektas – bet kokia žmonėms ar techniniams įrenginiams suprantama ir vertinga informacija.

Tam, kad informacija (intelektinė nuosavybė) būtų ekonomiškai ir socialiai naudinga, ji turi būti žinoma ir panaudojama. Informacijos panaudojimas gali būti keleriopas: vartotojams – per naujus produktus, procesus ir paslaugas (vartojimą), taip pat švietimą; ūkio subjektams – naujų produktų procesų ir paslaugų kūrimui, bei kaip tolimesnių inovacijų pagrindas. Būtina sąlyga šiam informacijos panaudojimui – informacija turi būti vieša ir viešai prieinama. Kita vertus, tolesnės investicijos ir ekonominės naudos gavimas iš informacijos reikalauja, kad jos atžvilgiu būtų įtvirtintos subjektyvinės teisės, kad informacija būtų subrandinta ir paversta praktinėmis inovacijomis.

Kita ypatybė, kuri išskiria informaciją, o tuo pačiu ir intelektinę nuosavybę, iš kitų socialinių vertybių, yra tai, kad informacija yra viešoji vertybė tiesiogine technine prasme, t.y. vieno asmens naudojimasis informacija nekliudo kitam asmeniui tuo pat metu naudotis ta pačia informacija, be to, toks papildomas naudojimasis iš esmės nereikalauja papildomų resursų ar kaštų (išskyrus pridėtinius platinimo kaštus, kurie elektroninėje erdvėje iš esmės yra artimi nuliui). Kitais žodžiais tariant, informacijos naudojimas yra nekonkuruojantis, be to, labai sudėtinga apsaugoti nuo neteisėtų naudotojų viešai platinamos informacijos atžvilgiu.

Subjektyviaja prasme intelektinė nuosavybė – tai kompleksas išimtinių subjektyvinių teisių, leidžiančių kontroliuoti informacijos (intelektinės nuosavybės objektyviaja prasme) panaudojimą. Intelektinės nuosavybės supratimas subjektyviaja prasme dominuoja teisės moksle. Teisėje įprasta intelektinę nuosavybę apibrėžti remiantis įvairiomis subjektyvinėmis teisėmis, įtvirtintomis įstatymuose, pavyzdžiui, patentais, autorių teisėmis, gretutinėmis teisėmis, prekės ženklais, dizainu ir t.t. Šis požiūris dominuoja daugumoje tarptautinių teisinių dokumentų dėl intelektinės nuosavybės. Absoliuti dauguma nacionalinių, regioninių ir tarptautinių teisės aktų reglamentuoja būtent intelektinės nuosavybės subjektyvines teises.

Mikroekonominio ar vadybinio požiūriu intelektinės nuosavybės teisės gali būti suvokiamos kaip ekonominės skatinimo sistemos, taikomos moderniose kapitalistinėse visuomenėse ir skirtos inovatyvių produktų ar paslaugų apsaugai nuo kopijavimo, neinovatyvios konkurencijos ar piratavimo. Intelektinė nuosavybė, suteikdama teisinėmis priemonėmis užtikrinamas monopolines teises tiems, kurie gamina kūrybinius ir intelektualinius produktus, kartu sukuria paskatas ištraukti į tokią veiklą ir užtikrina investicijų į kūrybinę ir intelektualinę veiklą saugumą. Kuriant ir parduodant naujus produktus bei paslaugas globaliose rinkose, ypač svarbu, kad inovatyvios žinios ir idėjos, investicijos į jas būtų pakankamai apsaugotos. Taigi šia prasme intelektinė nuosavybė yra dirbtinis socialinis-teisinis barjeras, sukurtas tam, kad žinių rinka galėtų būti apsaugota ir leistų kūrėjui/inovatoriui gauti tam tikrą monopolinį pelną, kuris negalėtų būti prieinamas konkurencinėje rinkoje be minėto barjero. Dauguma intelektinės nuosavybės sistemų suteikia kūrėjui/inovatoriui išskirtines monopolines teises į jo ar jos

kūrinį ribotam laikotarpiui ir apibrėžia veiklą, kuriai reikia gauti teisių turėtojo leidimą. Būtina pabrėžti, kad ekonomine prasme intelektinės nuosavybės teisės yra iš esmės neigiamos, nes jos suteikia teisę užkirsti kelią kitiems neleistinai naudotis apsaugotu objektu. Be to, ekonominiu požiūriu, intelektinė nuosavybė yra asmeninė nuosavybė, su kuria savininkas gali elgtis taip pat, kaip ir su kitomis nuosavybės formomis, įskaitant pardavimą, perdavimą ar licencijavimą.

Absoliuti dauguma inovacijų modelių remiasi prielaida, kad ekonominė ir kultūrinė raida priklauso nuo mokslinių ir technologinių žinių tobulinimo, kuris sąlygoja inovacijas ir vėliau ekonominį augimą. Intelektinės nuosavybės vaidmuo – užtikrinti informacijos augimą, sklaidą ir gynimą visuomenėje, todėl ji tiesiogiai susijusi su technologine pažanga ir ekonominiu augimu. Intelektinė nuosavybė yra, nors ir ne vienintelis, tačiau labiausiai paplitęs socialinis mechanizmas, taikomas socialiniam informacijos valdymui. Intelektinė nuosavybė įsiterpia į informacijos kaupimo, sklaidos ir naudojimo procesus, todėl yra viena iš paskatų kurti naują informaciją arba kliūtis jos panaudojimui. Epistemologiniu požiūriu, principinis intelektinės nuosavybės poveikis informacijai yra tas, kad kūrėjai laisvos rinkos sąlygomis tikisi gauti didesnius pelnus iš informacijos, ginamos intelektinės nuosavybės teisėmis. Intelektinė nuosavybė skatina investicijas ir pastangas kurti naują informaciją, taip pat mažina individualių investicijų riziką. Šis intelektinės nuosavybės vaidmuo yra esminis norint suprasti intelektinę nuosavybę. Idealiai intelektinės nuosavybės sistemos turi būti orientuotos į naujos informacijos kūrimo skatinimą, tačiau tuo pat metu užtikrinti pakankamą prieigą prie esamos informacijos.

Nagrinėjant intelektinę nuosavybę, svarbus bendras informacijos, o tuo pačiu ir intelektinės nuosavybės, socialinių ekonominių požymių supratimas. Pagrindiniai intelektinės nuosavybės socialiniai-ekonominiai požymiai yra šie:

- 1) **viešumas** (išskyrus komercinėms paslaptims): intelektinės nuosavybės saugomos informacijos viešumas yra būtina intelektinės nuosavybės teisių gavimo sąlyga. Viešumo reikalavimas gali būti tiek tiesioginis (patentai, prekės ženklai), tiek netiesioginis (pvz., autorių teisėmis ginama informacija turi būti objektyviai išreikšta). Viešumas būtinas tam, kad vartotojai, valdžios atstovai ir konkurentai žinotų, į ką reiškiamos nuosavybės teisės, o tam tikrais atvejais tam, kad būtų įvertinta, ar saugomas objektas atitinka privalomus intelektinės nuosavybės apsaugos kriterijus (pvz., naujumas patentų atveju, originalumas autorių teisių atveju, ar draudimas išduoti prekės ženklus bendriniams žodžiams, vaizdams ir t.t.). Viešumas taip pat užtikrina, kad informacija, saugoma intelektinės nuosavybės teisėmis, bus žinoma po to, kai nustos galioti intelektinės nuosavybės teisės ir ją bus galima naudoti kaip pagrindą tolimesnei kūrybai ir inovacijoms. Kita vertus, kartais tinkamiausia informacijos apsaugos priemonė yra slaptumas, kadangi visos informacijos, kuri yra atskleista ir į kurią pareikštos intelektinės nuosavybės teisės, neįmanoma apginti. Slaptumo pasirinkimas yra tinkamas tik tada, kai saugoma informacija negali būti lengvai atskleista, nėra akivaizdžiai susijusi su produktu ar paslauga, kuriuos numatoma

viešai platinti, ir tokią informaciją labai sudėtinga ar brangu savarankiškai sukurti. Komercinės paslaptys yra tinkamos kalbant apie specifinę, paslapyje laikomą informaciją (pvz., „Coca-Cola“ receptūrą), tačiau jos nepadės efektyviai apsisaugoti nuo galutinio produkto reversinės inžinerijos, kai tuo tarpu patentai, kuriais saugomų išradimų požymiai yra vieši, efektyviai užkerta kelią informacijos, gautos reversinės inžinerijos būdu, panaudojimui;

- 2) **nekonkurentiškumas**: ekonomine prasme intelektinės nuosavybės nekonkurentiškumas reiškia, kad intelektualinių produktų pateikimo papildomam vartotojui pridėtiniai kaštai yra artimi nuliui. Praktiškai neribotas skaičius vartotojų gali naudotis intelektine nuosavybe vienu metu, vieni kitiems nekliudydami ir nesukeldami papildomų kaštų (kurie būtini materialių vertybių atveju, nes kiekvienam naujam vartotojui būtinas naujas egzempliorius, pateikimo kaštai ir pan.). Intelektinė nuosavybė yra absoliučiai būtina, kad būtų sukurta ir išlaikyta veikianti rinka nematerialiems intelektualiniams produktams, kurie pasižymi nekonkurentiškumu. Kita vertus, nekonkurentiškumas leidžia po pradinių investicijų iš informacijos gauti pagrindinę ekonominę naudą, žinoma, jei informacija atitinka rinkos poreikius;
- 3) **ribotos monopolistinės teisės**: ribotos laike ir apimtimi (teisių išnaudojimo ir išimčių prasme); galiojant intelektinės nuosavybės teisėms, įstatyminiai, sutartiniai ir techniniai mechanizmai užtikrina, kad šių teisių savininkai turi galią kontroliuoti informacijos, ginamos intelektinės nuosavybės teisėmis, panaudojimą. Šis požymis iš dalies prieštarauja intelektinės nuosavybės viešumo požymiui, kadangi intelektinės nuosavybės teisių galiojimo metu yra ribojamas priėjimas prie intelektinę nuosavybę sudarančios informacijos (pvz., prieiga suteikiama tik už tam tikrą licencinį mokestį) ir laisvas jos naudojimas. Nors monopolis yra iš esmės neigiamas intelektinės nuosavybės padarinyš, tačiau jis yra intelektinėje nuosavybėje glūdinčio kūrybos ir inovacijų skatinimo mechanizmo šerdis;
- 4) **konkurencingumas ir veiksmingumas** ta prasme, kad intelektinės nuosavybės rinkos vertė ir rinkos poveikis yra tiesiogiai susietas su jos socialine verte ir socialiniais poreikiais; kūrėjai ir inovatoriai, sprenddami, į ką investuoti bei ką kurti, iš esmės gali palyginti potencialių investicijų kaštus ir socialinę vertę, kurią jomis sukurs. Taip skatinama investuoti savo kūrybinį ir inovacinį potencialą į tas sritis, kurios kuria didžiausią socialinę vertę. Be to, laisvos rinkos sąlygomis intelektinės nuosavybės vartotojai savanoriškai ir savarankiškai pasirenka intelektinę nuosavybę, kuria jie nori naudotis, savo nuožiūra sprendžia, ar ji atneš jiems pageidaujamą socialinę vertę. Investicijos į intelektinę nuosavybę turi būti efektyvios, nes jei gautas intelektualinis produktas neturės socialinės paklausos, investuotojas (kūrėjas ar inovatorius) patirs reikšmingą nuostolį nepaisant intelektinės nuosavybės teisių. Paminėtina, kad dėl didelės intelektinės nuosavybės teisių koncentracijos ir natūralios monopolijos, iš esmės įgyja galią primesti vartotojams savo intelektinės nuosavybės pasirinkimą už monopolistui (o ne vartotojui) priimtina kainą. Ši

situacija pastaruoju metu tampa vienas svarbiausių intelektinės nuosavybės kritikos atspirties taškų. Atskirai paminėtina ir tai, kad intelektinė nuosavybė yra akivaizdžiai nepakankama inovacijų paskata tose socialinėse srityse, kuriose tikėtina socialinė vertė yra menka (pvz., nepaisant to, kad maliarija yra viena dažniausių mirtinų ligų besivystančiame pasaulyje, išsivysčiusiame pasaulyje į maliarijos ir jos gydymo metodų tyrimus investuojama labai mažai, kadangi pelno iš vaistų nuo maliarijos pardavimo trečiojo pasaulio šalyse nesitikima, tuo tarpu išsivysčiusio pasaulio šalyse tokiems vaistams nėra rinkos). Vien tai suponuoja, kad intelektinė nuosavybė valstybės politikoje turi būti derinama su kitais kūrybos ir inovacijų skatinimo mechanizmais.

Formaliąją prasme intelektinė nuosavybė dažnai suprantama tiesiog kaip subjektyvių asmeninės nuosavybės teisių forma. Toks intelektinės nuosavybės supratimas koncentruojasi į teises, suteikiamas autoriams už jų kūrybinių ar intelektualinių pastangų rezultatus. Teisiniame kontekste nuosavybė apibrėžia ne konkretų objektą, bet santykius tarp asmens ir objekto, atitinkamai intelektinė nuosavybė suteikia savininkui teises, kurios gali būti įgyvendinamos santykyje su jo ar jos kūrybinės ar intelektualinės veiklos rezultatu, ir kurios leidžia kontroliuoti, kaip kiti asmenys naudos atitinkamą kūrybinės ar intelektualinės veiklos rezultatą.

Ankstesniame skyriuje analizuotos intelektinės nuosavybės teisių filosofinės teorijos yra vertingos tiek norint visapusiškai suprasti intelektinės nuosavybės institutą, tiek vieningai jį interpretuoti. Visos teorijos sutinka su išskirtine intelektinės nuosavybės instituto socialine reikšme visuomenės technologinei ir kultūrinei raidai, ir pripažįsta, kad netinkamas šio instituto aiškinimas gali turėti itin neigiamų socialinių pasekmių. Apibendrinant visas aptartas teorijas, intelektinė nuosavybė turi būti suprantama kaip kompleksinis socialinis institutas, skirtas naujos vertingos informacijos (intelektinės nuosavybės objekto) kūrybai, apsaugai ir apsaugai reguliuoti, arba – informacijos socialinei apytakai reguliuoti, užtikrinant autoriaus-išradėjo, teisių turėtojo ir visuomenės interesų balansą.

Intelektinės nuosavybės teisėms, kaip kompleksiniam institutui, yra būdingos šios dimensijos ir socialinės funkcijos (subalansuotas jų derinys):

- antropologinė dimensija – intelektinė nuosavybė yra žmogaus intelektualinio darbo vaisius; informacija, kuri nepriklauso nuo žmogaus intelekto, pvz., informacija apie faktus, gamtos dėsnius ir pan., dėl šios priežasties nelaikoma intelektine nuosavybe; intelektine nuosavybe taip pat nelaikoma informacija, kuri nėra išreikšta ir negali būti suvokta bei ontologizuota intelekto pagalba;
- ekonominė dimensija – išimtinės subjektyvinės teisės į informaciją yra tam tikras ekonominis atlygis autoriui, už jo intelektualinį ir ekonominį indėlį į naujos vertingos informacijos sukūrimą; teisių priklausomybę įtakoja ir ekonominės investicijos į jų sukūrimą;
- epistemologinė dimensija – nauja informacija yra civilizacijos pamatas; visa nauja informacija sukuriamą išimtinai tik remiantis ilgalaikę žmonijos patirtimi

– civilizacijos informacija; apskritai žmogiškasis intelektas funkcionuoja tik dėl to, kad civilizacijos pasekoje sukurtas, susistemintas ir perduodamas neišmatuojamas kiekis informacijos; būtina suvokti, kad žmogiškoji civilizacija yra tiesiogiai priklausoma nuo esamos informacijos perdavimo ir naujos informacijos kūrimo – informacijos socialinės apytakos mechanizmo; šia prasme bet koks intelektinės nuosavybės, kaip informacijos socialinės apytakos mechanizmo sutrikimas, reikštų civilizacijos stagnaciją, kultūrinį ir technologinį atsilikimą;

- kultūrinė ir technologinė dimensija – intelektinė nuosavybė bendrąja prasme apima tiek informaciją, kuri atlieka kultūrinę, dvasinę funkciją, tiek racionalią technologinio pobūdžio informaciją; dėl šios priežasties intelektinei nuosavybei nenustatomi jokie racionalumo kriterijai (racionalumo negalima painioti su vertingumu – funkcinė informacijos prigimtimi), per intelektinę nuosavybę išreiškiamas žmogaus kūrybingumas, žmogaus sąmonės laisvė, o religiniu požiūriu – žmogaus dvasia;
- utilitarinė dimensija – intelektinė nuosavybė, kaip informacija turi būti vertinga, naudinga visuomenei (ar ekonominei, ar techninei, ar dvasinei prasme), sąlygoja asmens tobulėjimą, visuomenės technologinę ir kultūrinę raidą;
- asmeninė dimensija – intelektinė nuosavybė, kuriama individo, yra asmens laisvės, asmenybės ar net būties išraiška.

Ne visos konkrečios intelektinės nuosavybės teisės realiai turi visas aukščiau minėtas teorines bendrąsias savybes. Apskritai, iš daugelio šiuolaikinės intelektinės nuosavybės teisių tik dvi tradicinės ir tarptautiniu mastu pripažįstamos intelektinės nuosavybės teisės yra betarpiškai susijusios su naujos informacijos kūrimu – dvi seniausios ir visuotinai pripažįstamos intelektinės nuosavybės teisės – autorių teisės ir patentai. Atsižvelgiant į Lietuvos teisės sistemos specifiką, reikia pažymėti, kad su kūryba ir inovacijomis taip pat glaudžiai susijusios gretutinės teisės bei pramoninio dizaino teisės, kurios daugelyje užsienio valstybių nėra išskirtos kaip atskiri institutai (pvz., daugumoje bendrosios teisės tradicijos valstybių, autorių teisės apima ir tai, ką mes Lietuvoje suprantame kaip gretutines teises, o pramoninis dizainas laikomas viena iš patentų rūšių). Likusios intelektinės nuosavybės teisės, tokios, kaip prekių ženklai, firmų vardai, geografinės nuorodos etc., iš esmės yra subjekto, prekės ar paslaugos diferencijavimo instrumentai, o ne kūrybos ir inovacijų plėtos socialiniai mechanizmai. Dėl šios priežasties autorių teisėms ir patentams turi būti teikiamas prioritetas kitų intelektinės nuosavybės formų atžvilgiu, pvz., neregistruojamos autorių teisės į anksčiau sukurtą kūrinių yra viršesnės oficialiai įregistruoto prekės ženklo (kuriame panaudoti ankstesnio kūrinių elementai) atžvilgiu. Autorių teisių ir patentų teisių faktinis lygis (registracijos ir gynimas) parodo ir konkrečios visuomenės ar valstybės kūrybiškumo-inovatyvumo lygį. Paminėtina ir tai, kad intelektinės nuosavybės grupavimas į šias dvi grupes (prišliejant artimas teises) yra iki šiol plačiausiai pripažįstama intelektinės nuosavybės klasifikacija.

Kaip jau minėta, ne visa informacija gali būti intelektinės nuosavybės objektas. Tam tikra informacija, kuri nėra žmogaus mąstymo vaisius, net jei šiai informacijai išgauti

įdėtos intelektinės pastangos, nelaikoma intelektine nuosavybe. Tai ypač galioja bendrojo fundamentalaus pobūdžio informacijai – atradimams ar idėjoms (nesant techninio realizavimo), informacijai apie gamtos dėsnius ir pan., net jei tokia informacija yra absoliučiai nauja. Neišreikšta ar numanoma informacija taip pat nelaikytina intelektinės nuosavybės objektu, kadangi ji neturi jokios socialinės vertės.

TEISINĖ INTELEKTINĖ NUOSAVYBĖS ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE SĄVOKA

Tradiciškai teisės moksle intelektinė nuosavybė apibūdinama kaip kompleksas ribotų išimtinių subjektinių teisių į intelektinės-kūrybinės veiklos rezultatus, išreikštus objektyvia forma. Intelektinės nuosavybės teisė, kaip ir nuosavybės teisė, leidžia jos turėtojui savarankiškai nulemti kūrybinės-intelektinės veiklos rezultato likimą, naudoti jį išimtinai savo nuožiūra, ginti savo teises nuo trečiųjų asmenų, kontroliuoti kūrinio panaudojimą ir gauti atlyginimą už trečiųjų asmenų naudojimąsi kūrybinės-intelektinės veiklos rezultatu, tokiu būdu skatinant ir atlyginant kūrybingumą, inovacijas ir intelektinį indėlį. Atkreiptinas dėmesys, kad greta paminėtų teisių, kurios iš esmės yra turtinės, intelektinės nuosavybės kūrėjai turi ir ypatingas neturtines (moralines) teises, kurios nėra atskiriamos nuo paties kūrėjo asmenybės.

Panašiai kaip ir nuosavybės teisė, intelektinės nuosavybės teisė nėra ir negali būti absoliuti. Siekiant subalansuoti visuomenės ir kūrėjo interesus, būtini intelektinės nuosavybės teisių apribojimai – objekto, termino, subjektyvinių teisių apimtys (išimčių), taip pat ir teritorijos atžvilgiu. Intelektinė nuosavybė tradiciškai saugo tik išreikštą vertingą informaciją (sukurtus originalius kūrinius ar naujas idėjų technines implementacijas), tačiau nesaugo pačių idėjų, principų, gamtos dėsnių (pvz., nesaugoma dailininko paveikslas idėja (nes paties paveikslas dar nėra ir kiekvienas dailininkas tą pačią idėją (pvz., peizažą) gali išreikšti labai individualiai ir originaliai, taip pat nesaugomi termobrandaolinės sintezės dėsniai ar galaktikos struktūros teorija, nes ši informacija nepriklauso nuo žmogaus intelekto ir tėra atrandama, o ne sukuriamą). Intelektinės nuosavybės teisių (autorių teisių, patentų) galiojimas yra ribotas laike, suvaržytas nekomercinio pobūdžio išimtimis, bet to, dažnai priklauso nuo nacionalinių teisės aktų. Intelektinės nuosavybės ribotumas yra labai svarbus pamatinis intelektinės nuosavybės principas, nustatytas siekiant visuomeninio intereso, kurio tikslas – žinių pakartotinis panaudojimas užtikrinant kultūrinę ir techninę pažangą, t.y. būtinybę intelektinę nuosavybę panaudoti švietimui, naujai kūrybai ir inovacijoms. Jei intelektinės nuosavybės teisės būtų išplėstos daugiau nei reikia kūrybai skatinti ir atlyginti už intelektinį bei finansinį indėlį, tai sudarytų galimybes intelektinės nuosavybės teisių turėtojams pasipelnyti visuomenės sąskaita, darytų neigiamą poveikį naujai kūrybai ir inovacijoms. Intelektinės nuosavybės teisių turėtojų ekonominis interesas – gauti maksimalią naudą iš turimų intelektinės nuosavybės teisių – nėra tinkamas pateisinimas

intelektinės nuosavybės teisėms išplėsti (ypač teisių galiojimo terminui ilginti ir išimtimis suvaržyti), kadangi jis nesuderinamas su viešuoju interesu – skatinti naują kūrybą ir inovacijas, užtikrinti informacijos prieinamumą mokymo ir švietimo tikslais.

Intelektinės nuosavybės teisinės sąvokos ir reglamentavimo principai formuluojami tarptautiniuose žmogaus teisių ir laisvių dokumentuose, pvz., Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 27 str. teigiama: „*kiekvienas žmogus turi teisę laisvai dalyvauti visuomenės kultūriniame gyvenime, gėrėtis menu, dalyvauti mokslinėje pažangoje ir naudotis jos gėrybėmis; kiekvienas žmogus turi teisę į apsaugą jo dvasinių ir materialinių interesų, atsirandančių ryšium su mokslo, literatūros ar meno kūriniais, kurių jis yra autorius, sukūrimu*“. Intelektinė nuosavybė ir būtinybė ją saugoti pripažįstama ir daugelio valstybių konstitucijose, pradedant 1787 m. JAV Konstitucija. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 42 straipsnio nuostatos padeda pamatus intelektinės nuosavybės apsaugai, deklaruodamos, kad „Dvasinius ir materialinius autoriaus interesus, susijusius su mokslo, technikos, kultūros ir meno kūryba, saugo ir gina įstatymas“.

Tradiciškai išskiriamos kelios intelektinės nuosavybės sampratos, kuriose intelektinė nuosavybė traktuojama kaip:

- intelektinės veiklos rezultatas;
- objektyvia forma išreikšta nauja ir naudinga informacija;
- nemateriali vertybė;
- išimtinės asmens teisės į jo intelektinės veiklos rezultatą;
- kultūros ir technologinio progreso būtinas elementas;
- kūrėjo santykis su ir interesas į jo kūrybos rezultatą.

Intelektinę nuosavybę, pagal analogiją su materialia nuosavybe, galima suprasti objektyviaja ir subjektyviaja prasme.

Objektyviaja prasme intelektinė nuosavybė yra žmogaus intelektualinio darbo rezultatas, t.y. žmogaus sukurta informacija, turinti estetinę, intelektinę, techninę ar kitokią funkciją.

Subjektyviaja prasme intelektinė nuosavybė yra kompleksas išimtinių subjektyvinių teisių, leidžiančių kontroliuoti informacijos (intelektinės nuosavybės objektyviaja prasme) panaudojimą. Teisėje įprasta intelektinę nuosavybę apibrėžti remiantis įvairiomis subjektyvinėmis teisėmis, įtvirtintomis įstatymuose, pavyzdžiui, patentais, autorių teisėmis, gretutinėmis teisėmis, prekės ženklais, dizainu ir t.t. Absoliuti dauguma nacionalinių, regioninių ir tarptautinių teisės aktų reglamentuoja būtent intelektinės nuosavybės subjektyvines teises.

Teises, kurios laikomos intelektinės nuosavybės teisėmis, išvardija 1967 m. Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos (WIPO) steigiamosios konvencijos 2 straipsnio nuostatos, kuriose teigiama, kad intelektinė nuosavybė apima teises, susijusias su:

- literatūros, meno ir mokslo kūriniais;
- artistų vaidybine veikla, fonogramų įrašais, radijo ir televizijos laidomis;
- išradimais visose žmogaus veiklos srityse;
- moksliniais atradimais;
- pramoniniais pavyzdžiais (pramoniniu dizainu);
- prekių ir paslaugų ženklais, firmų vardais ir kitais komerciniais žymenimis;
- apsauga nuo nesąžiningos konkurencijos;
- kitas panašaus pobūdžio teises, kylančias iš intelektualinės veiklos pramonės, mokslo, literatūros ar meno srityse.

Atsižvelgiant į naujausias intelektualinės nuosavybės tendencijas, prie intelektualinės nuosavybės teisių taip pat galima priskirti teises, susijusias su:

- konfidencialia informacija;
- naudingais modeliais (mažaisiais arba inovaciniais patentais);
- kompiuterių programomis;
- duomenų bazėmis;
- puslaidininkinių gaminių topografijomis;
- mikroorganizmais;
- techninėmis apsaugos priemonėmis.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad aukščiau minėtos intelektualinės nuosavybės teisės iš esmės yra skirtingos sistemos, kurios išsivystė atskirai viena nuo kitos ir tarnauja skirtingiems tikslams, vadovaujasi skirtingomis taisyklėmis ir nesiremia fundamentaliais bendrais principais. Dauguma šių teisių yra sukurtos ne tam, kad gintų inovacijas, o greičiau tam, kad būtų priemonės verslui, produktams ar paslaugoms diferencijuoti. Nepaisant to, yra esminis bendras standartas, kuris randamas visose intelektualinės nuosavybės sistemose ir kuris pagrindžia jų grupavimą į vieną apibrėžimą – bendrąją prasme intelektualinės nuosavybės sistema orientuota į kūrybines, intelektualines ar administracines pastangų, kuriant naujus produktus, procesus, dizainą ir medžiagas, bei kūrybinio proceso rezultatų platinimą ir reklamą.

Aukščiau paminėti intelektualinės nuosavybės objektai taip pat skirstomi į stambesnes grupes – jau minėtas visuotinai paplitęs intelektualinės nuosavybės skirstymas į dvi dideles dalis:

- literatūros, meno ir mokslo kūrinius – autorių teisių ir gretutinių teisių objektus (dažnai vadinamus intelektine nuosavybe siaurąja prasme);
- pramoninę nuosavybę – patentus, prekių ženklus, pramoninį dizainą etc.

Kai kurios intelektinės nuosavybės teisės (autorių teisės, gretutinės teisės, geografinės nuorodos) atsiranda automatiškai, be specialių autoriaus ar teisių įgijėjo pastangų, o svarbiausios pramoninės nuosavybės teisės suteikiamos tik atlikus specialias registravimo ir ekspertizės procedūras. Šie formalumai taikomi patentams, prekių ženkls, pramoniniam dizainui ir kt. Jokių formalumų ir registracijos nereikalauja autorių teisės, gretutinės teisės, konfidenciali informacija. Tam, kad būtų galima pasinaudoti teise į geografinę nuorodą, apskritai pakanka fiziškai turėti verslą ir gaminti prekes ar teikti paslaugas apibrėžtame geografiniame regione. Tam, kad būtų galima įgyti patentą (iš dalies ir prekės ženklą ar pramoninį dizainą), būtina pateikti nustatytos formos paraišką, nurodant patentuojamo išradimo požymius, kuriais jis skiriasi nuo technikos lygio, ir sumokėti patento registracijos mokesčius, o patentas išduodamas tik atlikus formalią arba esminę išradimo požymių ekspertizę. Siekiant įvertinti išradimo atitikimą patentabilumo reikalavimams, būtina, kad patento požymius įvertintų atitinkamos technikos srities ekspertas. Paminėtina, kad dėl sudėtingos ekspertizės ar pareikštinėse sistemose nustatytų privalomų paraiškos paskelbimo terminų, patento išdavimas (arba atsisakymas jį išduoti) dažniausiai užtrunka keletą metų. Kitas esminis pramoninės nuosavybės požymis yra išimtinai nacionalinis pobūdis. Patentas ar prekės ženklas, išduotas vienoje valstybėje, automatiškai negalioja kitose. Net ir pagal naujausius tarptautinius susitarimus, siekiant sukurti tarptautinius patentus, yra būtinos specialios nacionalinės procedūros. Be to, pramoninės nuosavybės (ypač patentų) teisių įgijimas ir išlaikymas yra gana brangus – daugumoje valstybių būtina mokėti ir patentinės paraiškos, ir patento galiojimo metinius mokesčius (kurie didėja per patento galiojimo laikotarpį), jau neskaitant mokesčių patentiniams patikėtiniams ir paraiškos vertimui (jei norima, kad patentas galiotų užsienio valstybėse). Patentinio patikėtinio paslaugos siekiant įgyti patento teises iš esmės yra būtinos, kadangi išimtinių teisių apimtis priklausys nuo to, kaip suformuluoti išradimo požymiai. Deja, net ir esamos tarptautinės patentavimo sistemos (pareiškiant Europos patentą ar patentą pagal Patentinės kooperacijos sutartį) nepadaeda išvengti ypač didelių patentavimo išlaidų. Kitoms pramoninės nuosavybės rūšims – ypač prekių ženkls ir pramoniniam dizainui, taip pat būtinos nacionalinės procedūros kiekvienoje valstybėje, kurioje norima, kad šios teisės galiotų, ir registracijos mokesčiai. Kita vertus, kitos pramoninės nuosavybės teisės (įskaitant prekių ženklus ir pramoninį dizainą) nėra tiesiogiai susijusios su naujos informacijos kūrimu ir inovacijomis, todėl ne tokios svarbios kaip patentai.

Visiškai kitaip nei pramoninė nuosavybė, autorių teisės ir gretutinės teisės iš esmės yra nemokamos ir automatiškai galioja tarptautiniu mastu (dėl Berno konvencijos ir kitų tarptautinių susitarimų). Autorių teisėms ir gretutinėms teisėms įgyti nereikalingos jokios registravimo ar ekspertizės procedūros, nereikalaujama, kad šių teisių objektai turėtų kokių nors praktinį pritaikymą ar atitiktų kokius nors objektyvius reikalavimus. Faktiškai, didžiausios išlaidos, susijusios su autorių teisėmis ir gretutinėmis teisėmis, yra šių teisių gynimo išlaidos, kurios tarptautiniu mastu faktiškai gali prilygti išlaidoms, skirtomis patentui įgyti ir ginti. Paminėtina, kad ekonominiu požiūriu visos išlaidos, susijusios su intelektine nuosavybe, yra negrįžtami kaštai.

Skirtingos intelektinės nuosavybės teisės nekonkuruoja tarpusavyje, t.y. gali galioti ir būti taikomos vienu metu, todėl siekiant maksimaliai apginti savo interesus to paties objekto atžvilgiu, gali būti įgyjamos kelios skirtingos intelektinės nuosavybės teisės, pvz., grafinis atvaizdas ar literatūrinio personažo vardas yra saugomi autorių teisių, tačiau gali būti registruojami ir kaip prekės ženklai. Naujos intelektinės nuosavybės formos, ypač kompiuterių programos ir duomenų bazės, vienu metu gali būti saugomos autorių teisėmis, teisėmis į konfidencialią informaciją, patentais (jei tenkinami patentabilumo reikalavimai) ir *sui generis* teisėmis. Atskiri jų elementai taip pat gali būti registruoti kaip prekių ženklai ar pramoninis dizainas. Skirtingos intelektinės nuosavybės teisės į tą patį objektą gali būti įgyjamos vienu metu arba paeiliui, pvz., produkto idėja ir prototipai, saugomi kaip konfidenciali informacija, šio produkto brėžiniai ir verslo planai bus saugomi autorių teisėmis, veikiantis produktas ar procesas gali būti patentuojamas, produkto pavadinimas registruojamas kaip prekės ženklas, o įmonės verslas, susijęs su šiuo produktu, saugomas nuo nesąžiningos konkurencijos.

Autorių teisių ir gretutinių teisių objektų (intelektine nuosavybe siaurąja prasme) ir pramoninės nuosavybės palyginimas pateiktas lentelėje žemiau.

Autorių teisės ir gretutinės teisės	Pramoninė nuosavybė
Saugomi bet kokie originalūs objektai ar pirmą kartą atlikti objektai.	Saugomi tik objektai, atitinkantys griežtus reikalavimus.
Suteikiamos automatiškai ir nemokamai, be specialių autoriaus ar teisių įgijėjo pastangų.	Suteikiamos tik atlikus specialias registravimo ir ekspertizės procedūras, kurios gali užtrukti net keletą metų, teisių registravimas ir palaikymas yra mokamas ir gana brangus.
Automatiškai galioja tarptautiniu mastu (tarptautinių susitarimų pagrindu).	Iš esmės nacionalinės teisės tarptautiniu mastu galioja tik atlikus nacionalines procedūras.
Gausu nekomercinio ir panašaus pobūdžio išimčių ir apribojimų.	Išimčių ir apribojimų beveik nėra.
Leidžiamas savarankiškas analogiško (panašaus) objekto sukūrimas.	Bet koks analogiško (panašaus) objekto sukūrimas ar naudojimas laikomas teisių pažeidimu.

Skirtingos intelektinės nuosavybės teisės nekonkuruoja tarpusavyje, t.y. gali galioti ir būti taikomos vienu metu. Tai ypač paplitę tarp naujų intelektinės nuosavybės elektroninių formų, pvz., kompiuterių programos ir duomenų bazės vienu metu gali būti saugomos autorių teisėmis, teisėmis į konfidencialią informaciją, patentais (jei tenkinami patentabilumo reikalavimai) ir *sui generis* teisėmis. Atskiri jų elementai taip pat gali būti registruoti kaip prekių ženklai ar pramoninis dizainas.

Intelektinės nuosavybės raida elektroninėje erdvėje neatsiejama nuo esminių technologinių pasiekimų. Dar XIX-XX a. ypač sparčiai vyko intelektinės nuosavybės objektų ekspansija ir diversifikacija, sąlygota fotografijos, kino, garso įrašų, radijo, televizijos, palydovinių ir kabelinių transliacijų, galiausiai kompiuterių ir kompiuterių tinklų atsiradimo ir masinio paplitimo. Kiekviena šių naujų technologinių sričių pagimdė naujus intelektinės nuosavybės objektus, juos lydinčias subjektyvines teises ir kitas teises problemas.

Nuo XX a. 8-ojo dešimtmečio prasidėjusi informacinė revoliucija pavertė informaciją ir intelektinę nuosavybę masine preke, kuri gali būti ypač lengvai atgaminta, taip pat internetu perduota į bet kurį pasaulio kampelį minimaliais kaštais. Internetu ypač aktualus tapo interneto tarpininkų, kurie perduoda elektroninę informaciją (tarp jų ir intelektinės nuosavybės turinį) vaidmuo intelektinės nuosavybės platinimui ir apsaugai. Intelektinės nuosavybės pažeidimai internete dėl jų paprastumo pasiekė neregėtą mastą, kita vertus, gana akivaizdus intelektinės nuosavybės teisių turėtojų noras maksimizuojant savo intelektinės nuosavybės teises, informacinių technologijų pagalba pasipelninti vartotojų sąskaita (reikalaujant nepagrįstos kainos už intelektinės nuosavybės teises, reikalaujant atlyginimo už tradiciškai neatlyginatiną – asmeninį ir nekomercinį – pasinaudojimą intelektine nuosavybe, taip pat siekiant neterminuotų intelektinės nuosavybės teisių).

Žinių visuomenėje intelektinei nuosavybei tenka esminis vaidmuo, kadangi intelektinės nuosavybės teisės iš esmės yra teisės, leidžiančios kontroliuoti informacijos panaudojimą. Informacija yra pagrindinė žinių visuomenės vertybė ir žinių ekonomikos resursas. Apskritai, žinių visuomenėje vis labiau išryškėja kolizija tarp teisės į informaciją, kaip fundamentalios žmogaus teisės, ir intelektinės nuosavybės, kaip teisės kontroliuoti informaciją. Žinių visuomenės technologijos taip pat išryškino ir kitas bręstančias intelektinės nuosavybės problemas – pasenusią ir neefektyvią kolektyvinio administravimo sistemą, teisingo atlyginimo tikriesiems intelektinės nuosavybės kūrėjams trūkumą.

Išanalizavus pastarojo dešimtmečio intelektinės nuosavybės teisėkūrą tarptautiniame, regioniniame ir nacionaliniame lygmenyje akivaizdu, kad tradiciniai intelektinės nuosavybės institutai per kelis pastaruosius dešimtmečius patyrė akivaizdžias transformacijas.

Galima identifikuoti tris ryškiausias šių transformacijų kryptis:

- pirma, atsirado ir buvo įstatymiškai reglamentuotos daug naujų intelektinės nuosavybės formų ir su jomis susijusių objektų, pvz., kompiuterių programos, duomenų bazės, tinklalapiai, domeno vardai ir kt.;
- antra, į elektroninę erdvę išsiplėtė subjektyvinės teisės, susijusios su intelektine nuosavybe ir jų apribojimais, be to, atsirado naujos subjektyvinės teisės ir specifiniai intelektinės nuosavybės apribojimai elektroninėje erdvėje;
- trečia, intelektinės nuosavybės teisė suregulmentavo ir suteikė teisinę apsaugą objektams, tiesiogiai nesusijusiems su intelektine nuosavybe – investicijoms

į informaciją, o taip pat techninėms apsaugos priemonėms, teisėms gauti papildomą atlyginimą nuo potencialių intelektinės nuosavybės laikmenų.

Šios reformos iš esmės sąlygojo ir pačios intelektinės nuosavybės sampratos pokyčius elektroninėje erdvėje. Tradiciškai teisės moksle intelektinė nuosavybė apibūdinama kaip kompleksas ribotų išimtinių subjektinių teisių į intelektinės-kūrybinės veiklos rezultatus, išreikštus objektyvia forma. Intelektinės nuosavybės teisė, kaip ir nuosavybės teisė, leidžia jos turėtojui savarankiškai nulemti kūrybinės-intelektinės veiklos rezultato likimą, naudoti jį išimtinai savo nuožiūra, ginti savo teises nuo trečiųjų asmenų, kontroliuoti kūrinio panaudojimą ir gauti atlyginimą už trečiųjų asmenų naudojimąsi kūrybinės-intelektinės veiklos rezultatu, tokiu būdu skatinant ir atlyginant kūrybingumą, inovacijas ir intelektinį indėlį.

1967 m. Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos (WIPO) steigiamosios konvencijos 2 straipsnio nuostatos apibrėžia intelektinę nuosavybę kaip *subjektyvines teises, susijusias su literatūros, meno ir mokslo kūriniais, artistų vaidybine veikla, fonogramų įrašais, radijo ir televizijos laidomis, išradimais visose žmogaus veiklos srityse, moksliniais atradimais, pramoniniais pavyzdžiais (pramoniniu dizainu), prekių ir paslaugų ženklais, firmų vardais ir kitais komerciniais žymenimis, apsauga nuo nesąžiningos konkurencijos*. Iš esmės identiški intelektinės nuosavybės objektų sąrašai pateikiami ir kituose tarptautiniuose susitarimuose. Šis apibrėžimas iki šiol išlieka dominuojantis tradicinės (ne elektroninės) intelektinės nuosavybės teisės teorijoje. Naujausiuose tarptautiniuose dokumentuose intelektinės nuosavybės teisės klausimais, tarp jų 1994 m. PPO Sutartyje dėl intelektinės nuosavybės teisių prekyboje (TRIPS), 1996 m. WIPO Atlikimų ir fonogramų sutartyje bei Autorių teisių sutartyje (kartu taip pat vadinamose interneto sutartimis) jau galima išžvelgti intelektinės nuosavybės sampratos pokyčius, kadangi šie dokumentai intelektinės nuosavybės teisių apsaugą išplečia atsižvelgiant į papildomus objektus – techninėms apsaugos priemonės, akcentuoja intelektinės nuosavybės teisių išplėtimą elektroninėje erdvėje.

Tradicionis pamatinis intelektinės nuosavybės apsaugos principas yra ir balansas tarp teisių turėtojo teisių ir jų išimčių, kurio tikslas – žinių pakartotinis panaudojimas užtikrinant kultūrinę ir techninę pažangą. Balanso principas realizuojamas ribojant intelektinės nuosavybės teisių galiojimą laike, nustatant teisių išnaudojimo principus, taip pat įvairių intelektinės nuosavybės teisių apribojimus nekomerciniams ir visuomeniniams tikslams. Atsižvelgiant į elektroninės erdvės ir žinių visuomenės specifiką, balanso išsaugojimas reikalauja tiek intelektinės nuosavybės teisių išplėtimo į elektroninę erdvę, tiek papildomų socialinio intereso garantijų (intelektinės nuosavybės teisių apribojimų – išimčių) elektroninėje erdvėje.

Dėl šių priežasčių intelektinės nuosavybės teisių turinys ir principai žinių visuomenės sąlygomis gerokai pakito – o naujai atsiradusios intelektinės nuosavybės taisyklės išsivystė į gana platų intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje institutą. Pokyčių apimtį ir kitas aukščiau minėtas tendencijas geriausiai atspindi įstatymų leidėjų dėmesys ir įstatymleidybės apimtys intelektinės nuosavybės klausimais. Per pastaruosius du dešimtmečius tarptautinės organizacijos ir regioniniai blokai (Europos

Sajunga) priėmė daugiau teisės aktų, susijusių su intelektinės nuosavybės klausimais elektroninėje erdvėje, nei per ankstesnį šimtmetį intelektinės nuosavybės teisinio reglamentavimo. Svarbiausi šio etapo tarptautiniai teisės aktai yra 1996 m. Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos (WIPO) autorių teisių sutartis bei 1996 m. Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos (WIPO) atlikimų ir fonogramų sutartis. Ypatingą dėmesį intelektinės nuosavybės problemoms skiria Europos Sąjunga. Nuo 1991 m. Europos Sąjunga yra priėmusi net 10 direktyvų, reglamentuojančių intelektinės nuosavybės klausimus elektroninėje erdvėje, tarp jų – Direktyvą 91/250/EEC dėl teisinės kompiuterių programų apsaugos, Direktyvą 93/83/EEC dėl autorių teisių ir gretutinių teisių reglamentuojančių taisyklių harmonizavimo palydovinių bei kabelinių transliacijų srityje, Direktyvą 93/98/EEC dėl autorių teisių ir gretutinių teisių apsaugos terminų suvienodinimo, Direktyvą 96/9/EC dėl teisinės duomenų bazių apsaugos, Direktyvą 2001/29/EC dėl kai kurių autorių teisių ir gretutinių teisių aspektų informacinėje visuomenėje, Direktyvą 2004/48/EC dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo. Šiuo metu dar ruošama keletas direktyvų projektų, glaudžiai susijusių su intelektinės nuosavybės klausimais elektroninėje erdvėje, tarp jų direktyvos projektas dėl išradimų, susijusių su kompiuteriais teisinės apsaugos, šiuo metu inkorporuotas į bendrą ES patentų teisės reformą.

Svarbiausios intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje paradigmos

Atsižvelgiant į minėtas intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje pokyčių ir reglamentavimo kryptis, visų pirma į elektroninę erdvę buvo perkelti tradiciniai intelektinės nuosavybės objektai, pvz., tekstiniai kūriniai, fotografijos, audiovizualiniai objektai ir pan. Todėl intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje objektas yra tradiciniai kūriniai elektronine forma, pvz., elektroniniai tekstai, elektroniniai muzikos įrašai, elektroniniai paveikslėliai ir pan.

Dažniausiai sutinkamos specifinės naujos intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje formos yra kompiuterių programos ir duomenų bazės. Pati elektroninė erdvė iš esmės yra kompiuterių ir kompiuterių programų veikimo (sąveikos) rezultatas. Savarankiškomis intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje formomis atskirais atvejais galima laikyti ir domeno vardus – simbolinius interneto adresų pavadinimus, ir interneto turinį – įvairialypės terpės (multimedijos) objektus.

Kaip minėta, elektroninėje erdvėje reikalingas ir specialus intelektinės nuosavybės teisių išplėtimas, kadangi autoriams/išradėjams ir kitiems intelektinės nuosavybės teisių turėtojams, būtina kontroliuoti intelektinės nuosavybės panaudojimą ir tradicinėje, ir elektroninėje erdvėje. Be to, būtinos ir specialios intelektinės nuosavybės teisių išimty, kurios susijusios su elektroninės erdvės techninėmis savybėmis. Specialios bendrosios subjektyvinės intelektinės nuosavybės teisės elektroninėje erdvėje yra teisės į (teisės leisti ar drausti):

- intelektinės nuosavybės atgaminimą (kopijavimą) elektroninėje erdvėje, apimanti specialias kvaziatgaminimo formas, tokias kaip interneto nuorodos, langų elementai (frames), integruotą įvairialypį turinį;
- intelektinės nuosavybės platinimą elektroninėje erdvėje, įskaitant platinimą telefono linijomis, interneto serveriuose, tinklalapiuose, P2P tinklais ir pan.;
- intelektinės nuosavybės padarymą viešai prieinamą kompiuterių tinklais (talpinimą internete).

Specialios intelektinės nuosavybės subjektyvinės teisės elektroninėje erdvėje yra susijusios su atskirais intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje objektais, pvz., kompiuterių programomis ar duomenų bazėmis. Tokios specialios teisės, pvz., yra *sui generis* teisės riboti reikšmingos duomenų bazės turinio dalies atgaminimą, panaudojimą ir pan.

Specialios intelektinės nuosavybės teisių išimtys elektroninėje erdvėje yra susijusios su būtinybe užtikrinti elektroninės erdvės, interneto ar kompiuterių funkcionavimą, suderinamumą ir galimybėmis juos panaudoti pagal paskirtį. Tokios išimtys yra:

- laikinas intelektinės nuosavybės atgaminimas elektroninėje erdvėje, kuris būtinas, pvz., kompiuterių programai paleisti (laikinoji kopija operatyviojoje atmintyje (RAM)), informacijai perduoti internete (laikinos kopijos tarpiniuose serveriuose) ir pan.;
- intelektinės nuosavybės atgaminimas ir panaudojimas suderinamumo, klaidų taisymo ir pasiekiamumo tikslais, pvz., teisė dekompiliuoti kompiuterių programą (atkurti pirminį programos kodą) suderinamumo tikslais, teisė pasidaryti atsarginę ar asmeninę kopiją, teisė taisyti programos klaidas ir kt.

Kiti aktualūs intelektinės nuosavybės klausimai elektroninėje erdvėje, kurie taip pat atskiria ją nuo tradicinės intelektinės nuosavybės problematikos, yra:

- techninių apsaugos priemonių panaudojimas intelektinės nuosavybės apsaugai;
- kolektyvinio teisių administravimo taikymas intelektinei nuosavybei elektroninėje erdvėje;
- intelektinės nuosavybės teisių suderinimas su naujomis kūrybos ir inovacijų formomis elektroninėje erdvėje – atvirosios programinės įrangos, kūrybinių bendrijų ir kt. judėjimais.

Techninės apsaugos priemonės yra įvairiausi mechanizmai ir priemonės, kuriuos intelektinės nuosavybės teisių turėtojai gali panaudoti, siekdami uždrausti tam tikrus veiksmus (pvz., kopijavimą) su intelektinės nuosavybės objektu. Techninės apsaugos priemonės gali būti specialūs techniniai raktai, papildomi elektroniniai signalai, elektroniniai vandenženkliai, speciali programinė įranga, net sąmoningai paliekamos klaidos naudingoje informacijoje.

XX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje elektroninėje erdvėje taip pat atsirado ir išvirtino jau minėti alternatyvūs intelektinės nuosavybės judėjimai, tokie kaip atvirosios programinės įrangos (angl. *Open source*) ir kūrybinių bendrijų (angl. *Creative Commons*) judėjimai, akcentuojantys intelektinės nuosavybės svarbą socialiniam informacijos prieinamumui, socialiniam planavimui, kultūros ir technologijų plėtrai. Šie judėjimai pabrėžia aukščiau minėtą pamatinį intelektinės nuosavybės balanso principą, taip pat teigia, kad intelektinės nuosavybės subjektyvinių teisių išplėtimas į elektroninę erdvę pažeidė balansą intelektinės nuosavybės teisių turėtojų naudai, tokiu būdu suvaržant viešąjį interesą ir intelektinės nuosavybės instituto socialinę naudą. Ši pozicija sulaukė palaikymo ir naujausioje intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje jurisprudencijoje JAV ir Europos Sąjungoje. Naujausi ekonominiai tyrimai taip pat rodo, kai kurių intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje reglamentavimo iniciatyvų (pvz., tuščios laikmenos mokesčio) žalingą poveikį žinių visuomenei.

Atvirosios programinės įrangos judėjimas yra kompiuterių programų, kurių kodas pateikiamas viešai analizei ir tobulinimui, autorių virtuali bendruomenė. Kiekvienas asmuo gali laisvai pasinaudoti atvirąja programine įranga, ją perdirbti, tobulinti ir pan. su sąlyga, kad jo panaudotas ar perdirbtas programinės įrangos kodas liks atviras – t.y. laisvai prieinamas ir viešas. Atvirosios programinės įrangos judėjimas neturi būti tapatinamas su nemokamomis kompiuterių programomis, kadangi atviroji programinė įranga nebūtinai platinama ir prieinama nemokamai, svarbu, kad programos kodas būtų laisvai prieinamas ir viešas, būtų galimybė šį kodą ar jo elementus panaudoti naujoms kompiuterių programoms kurti. Praktiškai atvirosios programinės įrangos judėjimo testumas užtikrinamas specialiomis atvirosios programinės įrangos licencijomis (susitarimais dėl atvirosios programinės įrangos teisinio statuso ir panaudojimo sąlygų). Atvirosios programinės įrangos judėjimas neprieštarauja ir jokių būdu neneigia intelektinės nuosavybės teisių reikalingumo, priešingai, jis iš esmės priklausomas nuo intelektinės nuosavybės teisių, kurios panaudojamos ginant atvirosios programinės įrangos (ir jos pagrindu sukurtą naujo kodo) viešumą ir prieinamumą.

Kūrybinių bendrijų (angl. *Creative Commons*) judėjimas yra atvirosios programinės įrangos principais pagrįsta bet kokios informacijos (kūrinių, inovacijų) apsikeitimo ir tobulinimo licencijavimo sistema, t.y. leidžianti aiškiai apibrėžtų licencijų ribose viešam platinimui ir naudojimui pateikti intelektinės nuosavybės teisėmis saugomą turinį. Priklausomai nuo autoriaus ar teisių turėtojo pasirinktų licencijos sąlygų, kiti asmenys gali naudotis kūrybinių bendrijų informacija nemokamai ar už atlyginimą, gali ją perdirbti, panaudoti nekomerciniams projektams ir pan. Kūrybinės bendrijos gerokai supaprastina intelektinės nuosavybės panaudojimą, kadangi atlaisvina naudotojus nuo būtinybės individualiai derinti licencijos sąlygas, kontaktuoti su autoriumi (teisių turėtoju ir pan.).

Svarbi intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje instituto dalis yra specifiniai intelektinės nuosavybės pažeidimai elektroninėje erdvėje. Lietuvoje atsakomybės už intelektinės nuosavybės pažeidimus elektroninėje erdvėje reglamentavimas yra nespacificinis (šie pažeidimai priskiriami bendriesiems intelektinės nuosavybės teisių pažeidimams), nors veikų pavojingumas yra padidintas.

Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje reglamentavimas Lietuvoje

Siekiant įvertinti Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje reguliavimo pakankumą, Lietuvoje plačiau verta panagrinėti dvi specifines reguliavimo sritis – techninių apsaugos priemonių ir tuščios laikmenos mokesčio reguliavimą.

Siekdami užkirsti kelią intelektinės nuosavybės teisių pažeidimams elektroninėje erdvėje, intelektinės nuosavybės gamintojai ir platintojai greta įprastinių teisinių priemonių (teisinės atsakomybės) pradėjo naudoti įvairias technines apsaugos priemones, teisių valdymo mechanizmus ir sutartinius apribojimus autorių kūrinių ir gretutinių teisių objektų laikmenoms, jų atgaminimui ir net įprastiniam naudojimui. Tokios techninės apsaugos priemonės dažnai gali būti veiksmingesnės nei atitinkami įstatyminiai draudimai ar ribojimai. Techninėmis apsaugos priemonėmis laikoma bet kokia technologija, įtaisai ar jų sudedamosios dalys, skirti normaliai veikiant uždrausti arba riboti su autorių teisių, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių objektais atliekamus veiksmus, kurių neleidžia autorių teisių, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių subjektai. Techninės apsaugos priemonės laikomos veiksmingomis, jei saugomos autorių teisių, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių objekto naudojimą teisių subjektai kontroliuoja taikydami prieigos kontrolę ar apsaugą (kodavimą, elementų perstatymą arba kitokią intelektinės nuosavybės objekto transformavimą) arba kopijų kontrolės būdą, užtikrinanti siekiamą apsaugą.

Įsipareigojama užtikrinti techninių priemonių ir informacijos apie autorių ir gretutinių teisių valdymą, teisinę apsaugą įtraukti į TRIPS sutartį ir WIPO Interneto sutartis, taip pat minėtus Europos Sąjungos teisės aktus.

Pradėjus taikyti technines kūrinių ir gretutinių teisių objektų apsaugos priemones, atsirado ir naujos neteisėtos veiklos formos – įrenginių, skirtų pašalinti ar apeiti techninėms apsaugos priemonėms, gamyba ir platinimas. Tokia veikla tiesiogiai nepažeidžia autorių ar gretutinių teisių į techninėmis priemonėmis apsaugotą objektą, todėl, siekiant išspręsti šį klausimą, techninėms priemonėms buvo numatyta savarankiška teisinė apsauga. Visose išsivysčiusiose valstybėse draudžiama pašalinti bet kokiais autorių ar gretutinių teisių objekto technines apsaugos priemones, taip pat gaminti ar platinti prietaisus ar kitokius įrankius, skirtus minėtoms techninėms priemonėms pašalinti. Pažymėtina, kad tam tikrais atvejais techninių priemonių pašalinimas būtinas, kad būtų įgyvendintos įstatymuose numatytos autorių ir gretutinių teisių išimties (pvz., teisės užtikrinti suderinamumą, apsaugotos informacijos prieinamumą moksliniais tikslais atgaminti atsarginę kopiją), todėl techninių priemonių taikymu intelektinės nuosavybės teisių turėtojai gali ir piktnaudžiauti.

Techninių priemonių ir informacijos apie teisių valdymą reglamentavimą Lietuvoje numato LR Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 74-76 str. Bet kokių veiksmingų techninių apsaugos priemonių šalinimas ar vengimas, kai asmuo tai daro žinodamas ar turėdamas žinoti, kad jis siekia pašalinti autorių teisių, gretutinių teisių ar *sui generis*

teisių subjektų taikomas technines apsaugos priemonės ar jų išvengti, yra laikomas techninių apsaugos priemonių pažeidimu. Pažeidimu taip pat laikoma įtaisų, gaminių ar jų sudedamųjų dalių, suprojektuotų, pagamintų ar pritaikytų tam, kad sudarytų galimybę pašalinti bet kokiais veiksmingais technines apsaugos priemonės arba padėtų jų išvengti, taip pat įtaisų, gaminių ar jų sudedamųjų dalių, kurių paskirtis ribota komerciniu požiūriu arba kuriuos galima panaudoti kitiems tikslams negu techninių apsaugos priemonių šalinimas ar vengimas, gaminimas, platinimas ar kitoks disponavimas, taip pat paslaugų, susijusių su techninių apsaugos priemonių šalinimu ar vengimu, teikimas. Greta civilinio reglamentavimo, LR baudžiamojo kodekso XXX skirsnio nuostatos numato baudžiamąją atsakomybę už informacijos apie autorių teisių ar gretutinių teisių valdymą sunaikinimą arba pakeitimą (193 str.); neteisėtą autorių ar gretutinių teisių techninių apsaugos priemonių pašalinimą (194 str.). Šioms veikoms (ir civilinėje, ir baudžiamojoje teisėje) keliamas komercinių tikslų reikalavimas. Subjektyviai šios veikos turi būti padaromos tiesiai, tyčia kaltininkui suvokiant nusikalstamos veikos pobūdį ir norint taip veikti. Už šias veikas taikomos sankcijos yra viešieji darbai arba bauda, arba laisvės apribojimas, arba areštas, arba laisvės atėmimas iki dvejų metų. Be to, atsakomybė gali būti taikoma ir juridiniam asmeniui. Faktiškai viena iš techninės apsaugos priemonių yra informacijos apie teisių valdymą įdiegimas į intelektinės nuosavybės objektus. Šios informacijos apie autorių teisių ar gretutinių teisių valdymą panaikinimas arba pakeitimas be autorių ar gretutinių teisių subjektų leidimo, taip pat kūrinų, atlikimų įrašų, fonogramų ar jų kopijų platinimas, importavimas, transliavimas, viešas paskelbimas ar padarymas viešai prieinamais, be leidimo panaikinus arba pakeitus informaciją apie teisių valdymą, taip pat yra laikomas autorių teisių ir gretutinių teisių pažeidimu.

Deja, Lietuvoje nustatyta techninių apsaugos priemonių teisinė apsauga yra besąlygiška ir nenumato jokių išimčių, dėl ko faktiškai neįgyvendinamos tampa autorių teisių ir gretutinių teisių išimtys – teisė atgaminti asmeniniais tikslais, švietimo ir mokslo tikslais ir kt. Lietuvos įstatymai nenumato jokio realaus mechanizmo, kaip vartotojui įgyvendinti savo įstatymines teises (pvz., asmeninės kopijos teisę ar teisę pasinaudoti intelektine nuosavybe mokslo ir švietimo tikslais). Tokia situacija akivaizdžiai sąlygoja intelektinės nuosavybės naudotojo (vartotojo) teisių ir intelektinės nuosavybės teisių pažeidimo normų koliziją, t.y. vartotojas, norėdamas realizuoti savo teises, iš esmės neturi kitos išeities, kaip tik pažeisti technines apsaugos priemones. Kadangi už techninių apsaugos priemonių pažeidimus numatyta net ir baudžiamoji atsakomybė, ši teisių kolizija turi būti sprendžiama.

Dar viena ryškėjanti intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje problema yra kolektyviai administruojamas tuščios laikmenos mokestis. Kolektyvinis teisių administravimas yra intelektinės nuosavybės teisių turėtojų pavedimas centralizuotoms asociacijoms tvarkyti ir ginti jų intelektinės nuosavybės teises, rinkti atlyginimą už jų intelektinės nuosavybės panaudojimą. Lietuvos ir užsienio autorių teises Lietuvoje kolektyviai administruoja 1991 m. įsteigta Lietuvos autorių teisių gynimo asociacijos agentūra (LATGA-A). Atlikėjų ir fonogramų gamintojų teisėms kolektyviai administruoti 1999 m. atlikėjų ir fonogramų gamintojų iniciatyva įsteigta Lietuvos gretutinių teisių asociacija (AGATA). Deja, sparčiai tobulėjant technologijoms, ypač

plintant techninėms apsaugos priemonėms bei autorių teisių ir gretutinių teisių valdymo technologijoms, didėja pačių autorių ir gretutinių teisių turėtojų galimybės administruoti savo teises ir kontroliuoti saugomų kūrinių panaudojimą. Kaip minėta, techninių apsaugos priemonių ir autorių ir gretutinių teisių valdymo priemonių teisinė apsauga yra atskirai reglamentuojama, o šios priemonės tampa svaria alternatyva kolektyviniam teisių administravimui. Be to, alternatyva kolektyviniam administravimui yra ir minėtas kūrybinių bendrijų judėjimas, orientuotas į paties autoriaus galimybes licencijuoti savo kūrinių ir individualiai nustatyti jo panaudojimo režimą.

Kolektyvinis intelektinės nuosavybės teisių administravimas iš esmės tinkamas teisėms tvarkyti industrinėje, bet ne žinių visuomenėje. Ypač kolektyvinis administravimas netinkamas elektroninėje erdvėje. Pagrindinės to priežastys yra kolektyvinio administravimo ir technologinių intelektinės nuosavybės teisių administravimo mechanizmų nesuderinamumas.

Svarbiausi elektroninės erdvės iššūkiai kolektyviniam administravimui šiuo metu yra nesuderinamumas su individualiu technologinių teisių administravimu, taip pat dvigubas ar nepagrįstas tų pačių intelektinės nuosavybės panaudojimo formų apmokestinimas per tuščios laikmenos ir pan. mokesčius. Techninių apsaugos priemonių bei autorių teisių ir gretutinių teisių valdymo technologijų panaudojimas – t.y. plintantis individualus teisių administravimas – sąlygoja dvigubą ar net apskritai nepagrįstą autorinio atlyginimo mokėjimą už intelektinės nuosavybės panaudojimą. Geriausiai šią problemą Lietuvoje iliustruoja kolektyvinio administravimo asociacijų renkamas atlyginimas už audiovizualinių kūrinių ar fonogramose įrašytų kūrinių atgaminimą asmeniniais tikslais, kuris dažnai vadinamas „tuščios laikmenos mokesčiu“. Pagal galiojančias taisykles, nustatytas LR Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 20 str. ir 2003 m. rugpjūčio 29 d. LR Vyriausybės nutarime Nr. 1106 „Dėl atlyginimo už audiovizualinių kūrinių ar fonogramose įrašytų kūrinių atgaminimą asmeniniais tikslais paskirstymo ir mokėjimo tvarkos“ tuščios laikmenos mokestis turi būti mokamas:

- Už visas laikmenas, tarp jų laikmenas, naudojamas su intelektine nuosavybe visiškai nesusijusiems tikslams (pvz., viešojo administravimo tikslams, duomenų saugyklose, asmeninėms fotografijoms, audiovizualinėms fiksacijoms ir pan.).
- Tais atvejais, kai kūrinio asmeninis atgaminimas yra uždraustas techninėmis priemonėmis, t.y. kūrinio teisėtai atgaminti asmeniniais tikslais iš esmės neįmanoma. Paminėtina, kad šiuo metu apie 90 % viešai platinamų kūrinių dėl taikomų techninių apsaugos priemonių negali būti teisėtai atgaminami asmeniniais ar kitais tikslais.
- Nepriklausomai nuo to, kad panašus tuščios laikmenos mokestis jau buvo sumokėtas kitose Europos Sąjungos valstybėse, o nacionaliniams subjektams nėra realių galimybių atgauti šį mokestį.
- Nepriklausomai nuo to, kad autorinis atlyginimas buvo sumokėtas įsigyjant individualias licencijas (pvz., įsigyjant kūrinių interneto muzikos įrašų parduotuvėje).

Preliminariais vertinimais šios priežastys sąlygoja gana didelę tuščios laikmenos mokesčio žalą ir iš esmės stabdo žinių ekonomikos plėtrą Lietuvoje.

Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje subjektyvinių teisių ir apribojimų balansas, techninės apsaugos priemonės ir tuščios laikmenos mokestis yra priemonės, turinčios milžinišką socialinę-ekonominę įtaką. Netinkamas jų reglamentavimas, pvz., perdėta elektroninės informacijos apsauga nuo socialinio informacijos panaudojimo, per didelę tuščios laikmenos mokesčio našta ar netinkamas atlygis už intelektinės nuosavybės objektų elektroninį panaudojimą turi tiesioginę įtaką žinių visuomenės ir žinių ekonomikos plėtrai – nepalankios sąlygos sąlygoja stagnaciją, verslo ir investicijų mažėjimą ir migraciją į palankesnes jurisdikcijas, tuo tarpu tinkamas reglamentavimas lemia atvirkštinius, t.y. pageidautinus procesus. Atsižvelgiant į Lietuvos valstybės deklaruojamą ilgalaikės darnios plėtros, pagrįstos žinių ekonomika, tikslą, tinkamas intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje reglamentavimas yra ypatingai svarbus.

Be to, aukščiau aptarta intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje instituto specifika, transformacijos ir reikšmė žinių visuomenėje, geriausiai pagrindžia intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje instituto savarankiškumą tradicinės intelektinės nuosavybės teisės institutų atžvilgiu, taip pat atskirų studijų būtinybę.

Apibendrinant reikia konstatuoti, kad intelektinė nuosavybė elektroninėje erdvėje yra specifinis, naujai susiformavęs intelektinės nuosavybės teisės institutas, kuris turi ypatingą reikšmę žinių visuomenės plėtrai, taip pat socioekonominėi raidai. Šis institutas kelia specifines problemas ir reikalauja specialaus reglamentavimo. Tiek tarptautiniu mastu, tiek Europos Sąjungoje intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje reglamentavimo ir apsaugos klausimai yra akcentuojami kaip kertinis žinių ekonomikai palankios teisinės aplinkos elementas. Reglamentuojant intelektinę nuosavybę elektroninėje erdvėje, Lietuvoje padaryta ir klaidų, kurias sąlygojo reglamentavimo skubotumas, elektroninės intelektinės nuosavybės vaidmens žinių visuomenėje nesupratimas. Neišsamus reguliavimas nustatytas techninėms intelektinės nuosavybės apsaugos priemonėms, be ekonominio pagrindimo ir perdėtai reglamentuotas tuščios laikmenos mokestis, nepakankama atsakomybė už intelektinės nuosavybės pažeidimus Lietuvoje. Yra rizika, kad esamas netobulas reglamentavimas gali sukelti nemažas neigiamas pasekmes – užuot skatinama, žinių ekonomikos raida bus apsunkinta. Dėl šios priežasties, būtina tęsti intelektinės nuosavybės teisinio reglamentavimo reformą. Pamatinis reglamentavimo principas turėtų būti intelektinės nuosavybės teisių turėtojų ir visuomenės interesų (t.y. subjektyvinių teisių ir pareigų) balansas ir žinių ekonomikos plėtra.

Atsižvelgiant į aptartas reglamentavimo spragas, Lietuvoje tikslinga sumažinti tuščios laikmenos mokesčio našta, išplėsti teisių išimtis (naudotojų teises), nustatyti techninių intelektinės nuosavybės apsaugos priemonių apribojimus, nustatyti specialias taisykles dėl atsakomybės už intelektinės nuosavybės pažeidimus elektroninėje erdvėje.

INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS PAŽEIDIMAI

ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE

Intelektinės nuosavybės pažeidimu laikomas intelektinės nuosavybės produktų atgaminimas, platinimas, naudojimas, laikymas ir gabenimas be teisių turėtojo sutikimo ar sutarties su teisių turėtoju (ar jo atstovu). Pažeidimu laikytinas ir bet koks intelektinės nuosavybės įstatymų pažeidimas, įskaitant neturtinių teisių pažeidimus. Pažeidimai gali būti padaromi komerciniais tikslais, taip pat ne komerciniais tikslais. Komerciniais tikslais laikomi tie atvejai, kai siekiama betarpiško pasipelnymo, taip pat tie atvejai, kai intelektinės nuosavybės teisių objektas naudojamas kitai veiklai, susijusiai su komercija.

Intelektinės nuosavybės pažeidimai elektroninėje erdvėje yra specifiniai intelektinės nuosavybės teisių pažeidimai, tarp jų:

- tradiciniai intelektinės nuosavybės pažeidimai, kurių padarymo terpė ar priemonė yra elektroninė erdvė arba elektroninės erdvės technologijos;
- specifiniai intelektinės nuosavybės pažeidimai padaromi tik elektroninėje erdvėje:
 - nuorodų į neteisėtas intelektinės nuosavybės kopijas talpinimas ir platinimas;
 - intelektinės nuosavybės neteisėtų kopijų talpinimas ir platinimas kompiuterių tinklais;
 - techninių apsaugos priemonių ir teisių valdymo informacijos pažeidimai;
 - priemonių, skirtų intelektinės nuosavybės pažeidimams elektroninėje erdvėje, platinimas.

Intelektinės nuosavybės pažeidimais galima laikyti bet kokius intelektinės nuosavybės teisių pažeidimus, kadangi dauguma jų gali būti padaromi tiek elektroninėje erdvėje, tiek tradiciniais būdais. Apskritai yra įprasta intelektinės nuosavybės pažeidimus tapatinti su intelektinės nuosavybės produktų atgaminimu, platinimu, naudojimu, laikymu ir gabenimu komerciniais tikslais, t.y. tokiais veiksmais, kurie daro ypač didelę žalą intelektinės nuosavybės teisių turėtojams, valstybei ir visuomenei, nors pažeidimais yra pripažintini ir tie atvejai, kai minėtos veikos atliekamos ne komerciniais tikslais. Komerciniais tikslais laikomi tie atvejai, kai siekiama betarpiško pasipelnymo, taip pat tie atvejai, kai intelektinės nuosavybės teisių objektas naudojamas kitai veiklai, susijusiai su komercija (pvz., dokumentams ruošti įmonės veikloje), nors pats intelektinės nuosavybės teisių objekto naudojimas nėra komercinis, t.y. neatneša tiesioginių pajamų ar konkretaus sutaupymo. Pažeidimu laikytinas ir bet koks intelektinės nuosavybės

įstatymų pažeidimas ar intelektinės nuosavybės licencinės sutarties pažeidimas, tarp jų intelektinės nuosavybės teisių objekto naudojimas be teisių turėtojo sutikimo (sutarties).

Pažeidimus komerciniais tikslais praktikoje įprasta vadinti intelektinės nuosavybės „piratavimu“. Piratavimo sąvoka intelektinės nuosavybės pažeidimams elektroninėje erdvėje ypač tinka todėl, kad intelektinės nuosavybės „piratai“ grobia ir išnaudoja svetimą intelektinę nuosavybę savo tikslams, beveik neįdėdami jokių pastangų šioms vertybėms sukurti. Intelektinės nuosavybės sukūrimo kaštai dažniausiai matuojami vos ne astronominėmis sumomis, tuo tarpu intelektinės nuosavybės produktų neteisėto atgaminimo bei platinimo kaštai nepalyginamai mažesni, ypač internete.

Neteisėta (piratine) intelektine produkcija laikomos visos neteisėtai įgytos (nesant įsigijimo dokumentų ir (ar) licencijos), atgamtos (neturint autoriaus, teisių turėtojo ar jiems atstovaujančios organizacijos sutikimo) intelektinės produkcijos (autorinių kūrinių, audiovizualinės produkcijos, fonogramų, kompiuterių programų, atlikimų, transliacijų ir kt.) fiksacijos, kopijos, papildomos legaliai turimų egzempliorių kopijos, padarytos neturint tam teisės ar pažeidžiant įstatymuose nustatytas išimtis, papildomos kopijos, padarytos viršijant licencijose numatytą leidžiamą kopijų skaičių ar jų paskirtį, taip pat laikmenos, kuriose užfiksuotos ar išsaugotos tokios kopijos ir bet kokie kiti objektai, kurie pažeidžia intelektinės nuosavybės teises.

Intelektinės nuosavybės pažeidimai elektroninėje erdvėje visų pirma turi būti kvalifikuojami taip pat, kaip ir tradiciniai intelektinės nuosavybės pažeidimai, o atsižvelgiant į aptartą jų specifiką ir daromą žalą, kai kuriais atvejais traktuotini kaip pavojingesnės veikos. Intelektinės nuosavybės pažeidimai įtraukti į daugelio išsivysčiusių valstybių baudžiamuosius ir administracinius kodeksus, tarp jų Europos Sąjungos bei Jungtinių tautų organizacijos rekomendacijas dėl neteisėtų ir nusikalstamų veikų kvalifikavimo. Intelektinės nuosavybės pažeidimai visose valstybėse, tarp jų ir Lietuvoje, taip pat laikomi civilinių teisių pažeidimu. Lietuvos Respublika yra pasirašiusi ir ratifikavusi pagrindines tarptautines konvencijas, reglamentuojančias intelektinės nuosavybės teisių pažeidimus, bei ES direktyvas intelektinės nuosavybės klausimais. Naujausia ES Direktyva 2004/48/EB dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo šiuo metu baigiama įgyvendinti Lietuvos intelektinės nuosavybės teises reglamentuojančiuose įstatymuose.

Vienas išsamiausiai intelektinės nuosavybės pažeidimus reglamentuojančių teisės aktų Lietuvoje yra Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas, kuris konkrečiai reglamentuoja autorių teisių ir gretutinių teisių pažeidimus bei gynimą.

Vadovaujantis Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 64 straipsnio nuostatomis, autorių teisių pažeidimu yra laikomi šie veiksmai:

- 1) kūrinio ar gretutinių teisių objekto panaudojimas (įskaitant išleidimą, atgaminimą, viešą atlikimą, transliavimą bei retransliavimą ar viešą paskelbimą), importavimas ir platinimas be autoriaus ar gretutinių teisių subjekto licencijos (nesudarius sutarties arba pažeidžiant jos sąlygas);

- 2) kūrinių ir gretutinių teisių objektų neteisėtų kopijų importavimas, eksportavimas, platinimas, gabenimas ar laikymas komerciniais tikslais;
- 3) įstatyme ar autorinėse sutartyse nustatyto autorinio atlyginimo nesumokėjimas;
- 4) bet kokių techninių apsaugos priemonių, kurias autorių teisių ar gretutinių teisių subjektai naudoja šiame įstatyme numatytais savo teisėms įgyvendinti arba apsaugoti, pašalinimas, taip pat paslaugų tai padaryti siūlymas bei atitinkamų prietaisų, leidžiančių pašalinti tokias technines apsaugos priemones, gaminimas, importavimas, gabenimas, laikymas, turint tikslą platinti, ir platinimas;
- 6) informacijos apie autorių teisių ar gretutinių teisių valdymą panaikinimas arba pakeitimas be autorių ar gretutinių teisių subjektų leidimo, taip pat kūrinių, atlikimų įrašų, fonogramų ar jų kopijų platinimas, importavimas, transliavimas, viešas paskelbimas ar padarymas viešai prieinamais, be leidimo panaikinus arba pakeitus informaciją apie teisių valdymą; autoriaus ar atlikėjo asmeninių neturtinių teisių pažeidimas;
- 7) kitų įstatymo nuostatų pažeidimas.

Šios nuostatos Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme įtvirtintos vadovaujantis ES direktyvomis, TRIPS ir WIPO interneto sutarčių nuostatomis.

Atkreiptinas dėmesys, kad įstatyme pateiktas pažeidimų sąrašas nėra baigtinis.

Labai panašų autorių teisių ir gretutinių teisių pažeidimų sąrašą pateikia ir galiojantys administraciniai ir baudžiamieji įstatymai. Visgi administraciniai ir baudžiamieji įstatymai specialiai nereglamentuoja ir nekriminalizuoja intelektinės nuosavybės pažeidimų elektroninėje erdvėje, o specifinių intelektinės nuosavybės teisių pažeidimų, padaromų tik elektroninėje erdvėje, tokių kaip nuorodų į neteisėtai platinamas intelektinės nuosavybės kopijas teikimas interneto svetainėse, taip pat operacijos P2P tinkluose, bei pačių šių tinklų operatorių veiksmai su neteisėtu intelektinės nuosavybės turiniu, šiuo metu specialiai nenumato ir nereglamentuoja.

Kitų intelektinės nuosavybės teisių pažeidimai elektroninėje erdvėje yra paprastesni ir daug rečiau padaromi, todėl atskirai nenagrinėtini.

Dėl intelektinės nuosavybės tarptautinio pobūdžio intelektinės nuosavybės pažeidimai automatiškai yra tarptautinis reiškinys. Atsižvelgiant į menkus kaštus, susijusius su intelektinės nuosavybės pažeidimais, pvz., masinių intelektinės nuosavybės produktų (fonogramų ar kompiuterių programų) atgaminimu ir tiražavimu, net ir santykinai maža valstybė (pvz., Taivanas) gali piratine produkcija aprūpinti ne tik savo vidaus rinką, bet, pasitelkusi internetą, iš esmės visą pasaulį. Be to, pažeidėjų pelnas yra tiesiogiai proporcingas pagamintos ir realizuotos piratinės produkcijos kiekiui. Vidaus rinkos ribotumas, taip pat masto ekonomikos sumetimai bei savikainos mažinimas skatina piratus aktyviai veržtis į užsienio rinkas ir išnaudoti globalius elektroninės erdvės privalumus. Pažymėtina, kad internetas panaikina daugumą barjerų neteisėtą piratinę produkciją platinti tiek vidaus rinkose, tiek visame pasaulyje.

Paplitus skaitmeniniams įvairių kūrinių fiksavimo formatams, kompiuterių tinklais gali būti platinamos ne tik kompiuterių programos, bet ir audiovizualinė produkcija, fonogramos, literatūros ir meno kūriniai, taip pat įvairiausia kita neteisėta informacija. Intelektinės nuosavybės skaitmeninio formato neteisėtos kopijos gali būti lengvai atgaminamos, platinamos ir perduodamos kompiuterių tinklais pasauliniu mastu, be jokių fizinių informacijos laikmenų. Piratai taip pat sėkmingai išnaudoja naujausius teisėtus verslo modelius ir technologinius pasiekimus – elektroninius interneto aukcionus, failų beserverinio apsiųtimo sistemas (P2P tinklus, tokius kaip *Bittorrent*), pokalbių programas (ICQ, IRC), socialinius tinklus ir naujų grupes.

Nors labiausiai paplitusiomis intelektinės produkcijos laikmenomis vis dar išlieka garso ir vaizdo kompaktinės kasetės, kuriose fonogramos ir audiovizualinė informacija saugoma analogine forma, kaip įrašas magnetinėje juostoje, tačiau pastaruoju metu ypač sparčiai pradėjo plisti skaitmeninės intelektinės produkcijos laikmenos arba elektroniniai šios produkcijos failai internete. Intelektinė nuosavybė elektronine forma iš esmės nesusidėvi jas naudojant, taip pat leidžia vartotojui nedelsiant pasiekti bet kurią įrašytos informacijos dalį. Pati naujausia skaitmeninio informacijos pateikimo tendencija yra vadinamasis srautinis elektroninio turinio pateikimas (angl. *streaming*), kuris apsiriboja tik laikinomis tarpinėmis intelektinės nuosavybės objektų trumpų dalių ar epizodų fiksacijomis, vienu metu nepateikiant vartotojui viso intelektinės nuosavybės objekto.

XXI a. pirmąjį dešimtmetį masiškai paplito įrašomosios kompaktinės plokštelės ir kitos įrašomosios laikmenos (pvz., daugkartinio naudojimo atmintukai (angl. *flash memory*), nešiojami standieji diskai ir pan.), taip pat gerokai sumažėjo didelės talpos įrašymo įrangos kainos. Šių technologijų paplitimas ir prieinamumas nulėmė sparčią interneto ir įvairiausių inovacijų plėtrą, taip pat ir gausius intelektinės nuosavybės teisių pažeidimus. Ypač padaugėjo neprofesionalių pažeidimo atvejų, kuomet fonogramų, kompiuterių programų ar audiovizualinių kūrinių neteisėtos kopijos atgaminamos ir platinamos buitinėmis sąlygomis. Minėtos pažeidimo priemonės iš esmės yra universalios, todėl pritaikomos pačioms įvairiausioms intelektinės nuosavybės formoms – fonogramų ir audiovizualinių kūrinių, kompiuterių programų ar kitų intelektinės nuosavybės objektų pažeidimui. Be to, intelektinės nuosavybės pažeidimai sparčiai persikelia į internetą, panaudojant naujausias duomenų perdavimo technologijas. Intelektinės nuosavybės neprofesionalių ir internetinių pažeidimų paplitimui didelę įtaką turėjo ir asmeninių kompiuterių, ir interneto prieigos paplitimas namuose ir biuruose. Plačiai paplitusios techninės ir programinės įrangos, taip pat universalizuotų interneto priemonių pagalba šiandien kiekvienas asmeninio kompiuterio naudotojas gali atgaminti bet kokią skaitmeninę informaciją beveik neribotais kiekiais.

Kaip jau minėta, informacijos bei intelektinės nuosavybės objektų, saugomų skaitmeniniu formatu (tarp jų fonogramų, audiovizualinių kūrinių), kopijos yra absoliučiai identiškos originalui – neteisėtos kopijos kokybe iš esmės nenusileidžia teisėtoms kopijoms. Neteisėtos skaitmeninės kopijos neturi kokybės trūkumų, būdingų analoginėms kopijoms. Dėl šios priežasties skaitmeninis pažeidimas laikomas itin

pavojingu. Dar visai neseniai skaitmeninių kopijų atgaminimas ir fiksavimas naujose laikmenose buvo sudėtinga ir brangi technologinė procedūra, reikalavusi didelių investicijų, tuo tarpu šiandien skaitmeninių kompaktinių plokštelių kopijavimas, ar tiesiog neteisėtos produkcijos failų parsisiuntimas prieinamas beveik kiekvienam kompiuterių vartotojui ir iš esmės nieko nekainuoja. Panaudojant naujus skaitmeninius formatus ir informacijos glaudinimo standartus (MP3, DivX, MP4), fonogramų ar audiovizualinė informacija gali būti išsaugoma nedidelės apimties failuose, be to, eksponentiškai didėjant elektroninių informacijos laikmenų talpumui ir mažėjant kainai, failų dydis (megabaitų skaičius) tampa vis mažiau aktualus fizinis apribojimas. Elektroniniai failai FTP protokolu arba naujausiais P2P tinklais gali būti lengvai persiunčiami ir platinami internete pasauliniu mastu, be jokių materialių laikmenų, apsiribojant laikinomis–srautinėmis fiksacijomis.

MP3, DivX, MP4 ir kt. informacijos glaudinimo standartai yra informacinių technologijų progreso išdava. Panaudojant MP3 ar DivX kodavimo algoritmus, skaitmeninė informacija papildomai suglaudinama, todėl gali būti užfiksuota efektyviau – suglaudinto skaitmeninio failo apimtis gali būti sumažinta nuo kelių iki kelių dešimčių kartų, tuo pat metu beveik neprarandant informacijos turinio ir kokybės. Šių glaudinimo algoritmų pagalba net į įprastines laikmenas (pvz., įrašomąsias kompaktines plokšteles (CD-R)) galima įrašyti gerokai daugiau informacijos – atitinkamai ilgesnės trukmės fonogramas ar net kelis audiovizualinius kūrinius. MP3, DivX, MP4 algoritmai sukurti naudojimui teisėtiems tikslams, tačiau intelektinės nuosavybės pažeidėjai netruko pasinaudoti šiais technologiniais pasiekimais. MP3, DivX, MP4 formatais išsaugotos piratinės intelektinės nuosavybės kopijos sparčiai plinta skaitmeninėse informacijos laikmenose, taip pat kitomis informacijos perdavimo priemonėmis – vietiniais kompiuterių tinklais ir internetu. Pažymėtina, kad visi MP3, DivX, MP4 algoritmai įgalino ir visiškai naujus teisėtus intelektinės nuosavybės platinimo ir panaudojimo būdus – iš esmės realus tapo ir milžiniškos sėkmės susilaukė intelektinės nuosavybės (elektroninių įrašų, knygų, filmų) teisėtas platinimas internete, atsirado ir suklestėjo specializuotų skaitmeninės informacijos grotuvų rinka. Iš esmės tik dėl minėtų technologijų galima įsigyti intelektinės produkcijos, pritaikytos individualiems vartotojų poreikiams ir apskritai neprieinamos kitais būdais, pvz., tai gali būti konkrečios dainos muzikos elektroninis įrašas vietoj viso albumo. Paminėtina, kad tokios individualios prekės ir paslaugos yra ypač patrauklios ir reikalingos vartotojams – 2010 m. vasario mėnesį populiariausias legalių skaitmeninių muzikos įrašų pardavimo portalas internete (www.itunes.com) minėjo 10 milijardų parduotų muzikos įrašų sukaktį (žr. <http://www.apple.com/itunes/10-billion-song-countdown/>).

Šios technologijos kelia ir kitų kontraversijų, pvz., susijusių su vartotojų teisėmis asmeniniam naudojimui atgaminti legaliai turimą intelektinę nuosavybę naudojimui kompaktiniuose skaitmeniniuose grotuvuose. Beje, būtent kompaktinių skaitmeninių grotuvų masinis paplitimas ir akivaizdūs jų techniniai pranašumai prieš kitus analoginius atkūrimo įrenginius lemia ypač spartų MP3, DivX, MP4 standartų intelektinės produkcijos (tiek legalios, tiek nelegalios) masinį paplitimą ir teisėtos rinkos tokiai produkcijai gyvybingumą artimiausioje ateityje.

Pastaruoju metu vystantis interneto ir duomenų perdavimo technologijoms, ypač tarp pavienių vartotojų P2P (angl. *peer to peer*), ypač palengvėjo vartotojų galimybės gauti informaciją apie kitų vartotojų turimas neteisėtas intelektualinės nuosavybės objektų kopijas, jomis apsieisti, parsisiųsti neteisėtos intelektualinės produkcijos failus. Praktinis šios problemos pavyzdys yra jau minėtas *Napster* interneto portalas ir jo tobulesnės versijos (pvz., *eDonkey* ar *Bittorent*). Šiuo metu egzistuojantys fonogramų, audiovizualinės produkcijos ir kompiuterių programų apsieitimo tinklai yra decentralizuoti, todėl sukontroliuoti jų pagalba vykdomus neteisėtų intelektualinės nuosavybės kopijų apsieitimus ir platinimą esamomis techninėmis priemonėmis neįmanoma. Vienintelė priemonė suvaldyti jų veiklą – tokių tinklų programinės įrangos ir veiklos pripažinimas įrankiais intelektualinės nuosavybės pažeidimams elektroninėje erdvėje. Būtent tokią poziciją suformulavo JAV teismai, dar 1999 m. sprendimu pripažindami *Napster* tinklą iš esmės prisidėjus prie intelektualinės nuosavybės teisių pažeidimų, kuriuos, pasinaudodami tinklu, atliko jo vartotojai. Kita besiformuojanti galimybė, yra tokių tinklų domenų blokavimas, pvz., 2010 m. JAV blokuojant domeną buvo uždarytas vienas didžiausių P2P piratavimo tinklų „*Demonoid.com*“.

Būtina akcentuoti, kad intelektualinės nuosavybės pažeidimai internete ir juos palengvinančios technologijos neturi būti suabsoliutinami. Nemaža dalis pažeidimų padaroma dėl pačių intelektualinės nuosavybės teisių turėtojų konservatyvios ar net neteisėtos politikos, piktnaudžiavimo turimomis intelektualinės nuosavybės teisėmis. Be to, technologijos, panaudojamos intelektualinės nuosavybės pažeidimams, turi nepalyginamai reikšmingesnę teisėtą panaudojimą, yra ypač reikšmingos užtikrinant informacijos ir socialinių paslaugų prieinamumą visai visuomenei, ilgalaikę visuomenės socialinę-ekonominę plėtrą.

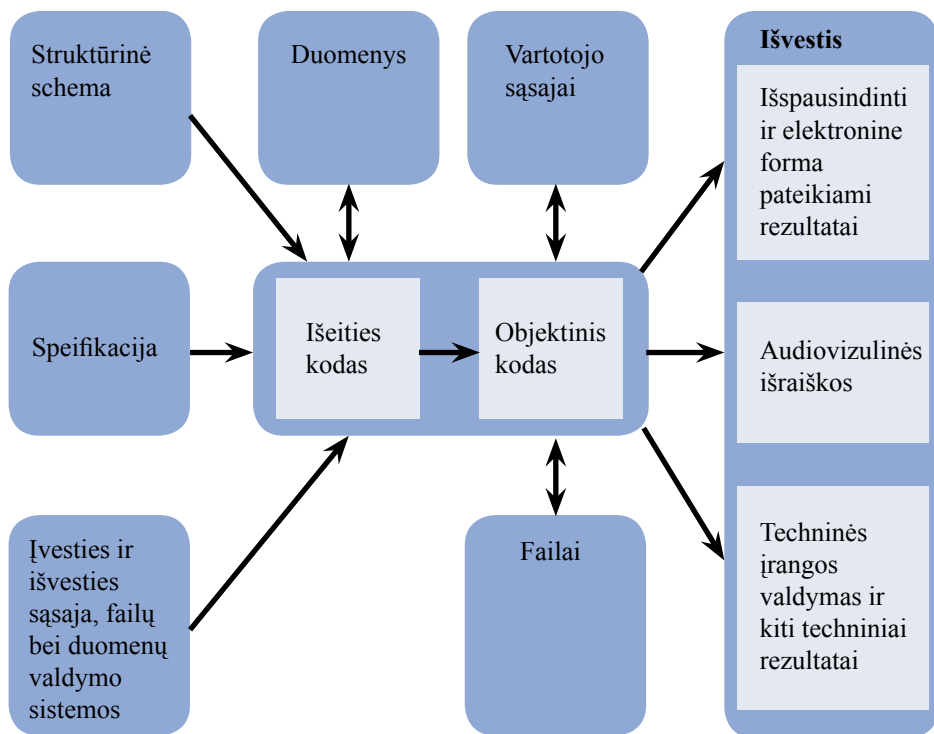
KOMPIUTERIŲ PROGRAMŲ TEISINĖS APSAUGOS YPATUMAI

Kompiuterių programa (angl. *software*) techniniu požiūriu suprantama kaip programavimo kalbomis užrašyti matematiniai/loginiai algoritmai. Dažniausios kompiuterių programos yra kompiuterio darbui naudojamos operacinės sistemos, taikomoji programinė įranga bei įvairių elektroninių duomenų – skaičių, tekstų, piešinių, garsų ir kt. masyvai. Visa ši informacija kompiuterio viduje yra skaitmenizuota ir išreikšta dvejetainė skaičiavimo sistema (nuliukais ir vienetukais). Būtent programinė įranga suteikia kompiuteriui dirbtinio intelekto elementus ir jis tampa intelektualiu informacijos apdorojimo įrankiu.

Kompiuterių programos plačiausia prasme suprantamos kaip visuma elementų ir efektų, susijusių su kompiuterių programos kūrimu ir veikimu, išskyrus susijusių techninę įrangą. Šiuolaikinė kompiuterių programos samprata apima ir duomenų struktūras, taip

pat šiuolaikinius įvesties ir išvesties elementus – sąsajas, kaip savarankiškas kompiuterių programos sudedamąsias dalis. Šiandien kompiuterių programa galima laikyti visumą kompiuterių programos elementų ir jų tarpusavio sąveikas, tarp jų pirminį ir objektinį programos kodą, programos specifikacijas ir veikimo schemą, elektroniniu būdu išsaugotą informaciją (failus), duomenis, kompiuterių programa valdomo kompiuterio veikimo rezultatus – atspausdintą medžiagą, audiovizualines išraiškas, grafinę vartotojo sąsają, failų ir grafinių vaizdų struktūras, interneto sąsajas ir kt. (žr. schemą).

Kompiuterių programos elementai, kuriems taikytina teisinė apsauga

Teisiniuose dokumentuose „kompiuterių programa“ dažniausiai apibrėžiama kaip visuma instrukcijų, pateikiamų žodžiais, kodais, schemomis ar kitu pavidalu, kurios įgalina kompiuterį atlikti tam tikrą užduotį ar pasiekti tam tikrą rezultatą, kai tos instrukcijos pateikiamos tokiomis priemonėmis, kurias kompiuteris gali perskaityti; ši sąvoka apima ir parengiamąją projektinę tokių instrukcijų medžiagą su sąlyga, kad iš jos galima būtų sukurti minėtą instrukcijų visumą.

Teisininkui labai svarbu suvokti dualistinę kompiuterių programų prigimtį ir jas sudarančius elementus, kadangi šiems elementams galiausiai ir taikoma teisinė

apsauga. Teisiniu požiūriu svarbūs ir saugotini kompiuterių programos elementai yra tiek jų tekstinė išraiška (pirminis kodas, objektinis kodas), tiek kompiuterių programa valdomo kompiuterio veikimo rezultatai (vartotojo ir kitos sąsajos, failų ir grafinių vaizdų išdėstymas, audiovizualinė programos prezentacija). Tekstinė kompiuterių programos išraiška tiesiogiai lemia kompiuterių programos veikimo rezultatus ir atvirkščiai, tačiau kompiuterių programos tekstinė išraiška ir veikimo rezultatai tuo pat metu yra nepriklausomi, kadangi įmanoma pasiekti analogiškus veikimo rezultatus, pasitelkiant kitokios tekstinės išraiškos kompiuterių programą, o visiškai skirtingų išraiškų kompiuterių programos gali atlikti tuos pačius uždavinius (pasiekti tuos pačius rezultatus). Kūrybinis procesas apima abu šiuos kompiuterių programos aspektus.

Atsižvelgiant į kompiuterių programų dualistinę prigimtį, jas galima apibūdinti kaip techninius mechanizmus, išreikštus tekstinėmis priemonėmis. Tokiais „tekstiniais mechanizmais“ galima pasiekti konkrečius naudingus rezultatus, kuriuos sudaro visuma veiksmų, kuriuos gali atlikti kompiuteris, vykdydamas kompiuterių programos instrukcijas. „Tekstiniuose mechanizmuose“, kaip ir bet kokiuose techniniuose mechanizmuose, gali būti panaudojami inžineriniai sprendimai ir naujovės. Kompiuterių programas, kaip ir techninius mechanizmus, sudaro visuma tarpusavyje suderintų ir sąveikaujančių elementų – algoritmų ir duomenų struktūrų, kurių kiekvieno „gedimas“ dažniausiai sąlygoja viso mechanizmo „gedimą“. Beto, rezultatai, pasiekiami kompiuterių programomis, taip pat gali būti pasiekiami ir grynai techninėmis priemonėmis.

Kompiuterių programų teisine apsauga moksliniame ir įstatymų leidybos lygmenyje pradėta aktyviai domėtis XX a. šeštajame dešimtmetyje. 1971 m. kompiuterių programų teisinės apsaugos klausimams spęsti prie Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos (PINO) buvo sudaryta speciali darbo grupė, kurios pasiūlymai buvo gana kontraversiški ir nebuvo praktiškai įgyvendinti. 1978 m. PINO patvirtino kompiuterių programų teisinės apsaugos pavyzdinių principų projektą, kuris numatė galimybę kompiuterių programoms taikyti ypatingą *sui generis* teisinę apsaugą, pagrįstą autorių teisių režimo modifikacija. Šis projektas nebuvo priimtas, o PINO apskritai atsisakė pastangų priimti kokias nors rekomendacijas dėl kompiuterių programų teisinės apsaugos. Tuo pat metu kaip ir PINO, kompiuterių programų teisinės apsaugos klausimais aktyviai domėjosi Tarptautinė pramoninės nuosavybės apsaugos asociacija (AIPPI). 1975 m. AIPPI rekomendavo kompiuterių programų teisei apsaugai taikyti autorių teises.

Pirmuosius bandymus nustatyti teisinę apsaugą kompiuterių programoms galima apibendrinti kaip bandymus apsispręsti, ar kompiuterių programoms turi būti taikomos jau esamos tradicinės intelektinės nuosavybės teisės normos, ar turi būti ieškoma naujų *sui generis* teisinių instrumentų. Tradicinės intelektinės nuosavybės normų šalininkai kaip modelį kompiuterių programų teisei apsaugai siūlė esamus intelektinės nuosavybės teisės institutus – autorių teises, patentų teisę, taip pat komercinių paslapčių teisę. Pradedant nuo 1980 m. JAV Autorių teisių aktų pakeitimų, būtent šios intelektinės nuosavybės formos pradėtos realiai taikyti kompiuterių programoms.

Kompiuterių programų apsauga autorių teisėmis

Intelektinės nuosavybės teisės ir konkrečiai autorių teisių pasirinkimą kompiuterių programų apsaugai lėmė kelios priežastys. Visu pirma, kompiuterių programos yra nematerialus turtas, todėl intelektinės nuosavybės teisė, kurios objektas yra nematerialūs žmogaus intelektinės veiklos rezultatai, labiausiai atitinka kompiuterių programų kaip apsaugos objekto ypatumus. Antra, ankstyvosios kompiuterių programos, ypač išreikštos popieriuje, buvo gana panašios į kalbines ar gramatines struktūras, todėl konkrečia teisinės apsaugos forma natūraliai pasirinktos autorių teisės. Trečia, tradicinė autorių teisė nereikalauja autorių ar autorių teisių turėtojų atlikti kokias nors procedūras tam, kad jų kūriniai būtų saugomi autorių teisėmis – pats kūrinio sukūrimas yra teisinis faktas, sąlygojantis autorių teisių taikymą, todėl tokia teisinė apsauga yra paprasta ir pigi. Be to, būtina turėti omenyje, kad intelektinės nuosavybės teisės ir ypač autorių teisės yra ganėtinai seni, gerokai suvienodinti tarptautiniu mastu, įsitvirtinę praktikoje ir pažįstami teisės institutai, kas ypač svarbu teisės taikymo prasme. Šie antriniai faktoriai taip pat prisidėjo prie autorių teisių, kaip pagrindinės kompiuterių programų teisinės apsaugos formos, pasirinkimo.

Pradedant 1980 m. JAV Autorių teisių akto pakeitimais, kompiuterių programų bei duomenų bazių teisei apsaugai buvo pradėtos taikyti autorių teisės normos, t.y. kompiuterių programos įtrauktos tarp autorių teisių objektų, nustatant, kad kompiuterių programos saugomos taip pat kaip literatūros kūriniai. Analogiškos nuostatos 1984 m. įtrauktos į Australijos, 1985 m. į Japonijos, Prancūzijos ir Jungtinės Karalystės autorių teisių įstatymus, taip pat įsigalėjo šių šalių teismų praktikoje. Pirmosios pastangos nustatyti autorių teisinę apsaugą kompiuterių programoms apsiribojo santykinai nedideliais pakeitimais esamuose autorių teises reglamentuojančiuose norminiuose aktuose – kompiuterių programos buvo įvardytos kaip autorių teisių objektas, tuo pačiu įtvirtinant taisyklę, kad kompiuterių programoms taikomos taisyklės ir principai analogiškai literatūros kūrinių teisei apsaugai, kurios pagrindinės nuostatos suformuluotos 1886 m. rugsėjo 9 d. Berno konvencijoje dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos.

Netrukus po šių pirminių pakeitimų autorių teisė, taikoma kompiuterių programoms, išsiplėtė iki savarankiško intelektinės nuosavybės instituto, kurį su tradicine autorių teise sieja tik bendri pagrindiniai principai, t.y. pradėjo formuotis savarankiški kompiuterių programų teisinės apsaugos institutai.

1991 m. gegužės 14 d. Europos Sąjungos Ministrų taryba priėmė Direktyvą dėl kompiuterių programų teisinės apsaugos 91/250/EEB, kurią iki šiol galima laikyti vienu išsamiausių bandymų reglamentuoti kompiuterių programų autorių teisinę apsaugą. Svarbu pažymėti, kad Direktyvos 91/250/EEB preambulėje nurodoma, jog kompiuterių programų apsauga pagal autorių teisę jokių būdu neapriboja kitų galimų kompiuterių programų apsaugos formų. Direktyvos 91/250/EEB nuostatas šiuo metu papildo keletas kitų direktyvų, susijusių su autorių teisėmis, tarp jų ir Direktyva 92/100/EEB dėl intelektinės nuosavybės nuomos ir panaudos teisių, Direktyva 93/83/EEB dėl autorių

teisės ir gretutines teises reglamentuojančių taisyklių harmonizavimo palydovinių bei kabelinių transliacijų srityje, Direktyva 93/98/EEB dėl autorių teisių apsaugos terminų harmonizavimo, Direktyva 2001/29/EB dėl kai kurių autorių teisių ir gretutinių teisių aspektų informacinėje visuomenėje. Visos šios direktyvos įgyvendintos Lietuvos Respublikos Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme ir kituose įstatymuose.

Kompiuterių programų autorių teisinę apsaugą tarptautiniu mastu galutinai įtvirtino Sutartis dėl intelektualinės nuosavybės teisių prekyboje aspektų (TRIPS), taip pat 1996 m. gruodžio 20 d. PINO Autorių teisių sutartis. Pastaroji sutartis įtvirtino keletą naujų autorių teisių principų – autoriaus ar teisių turėtojo teisių galiojimą elektroninėje erdvėje, teisinę apsaugą techninės apsaugos priemonėms, taip pat galimybę išplėsti teisinės apsaugos išimtis. Šie principai išplėtoti ES Direktyvoje 2001/29/EC dėl kai kurių autorių teisių ir gretutinių teisių aspektų informacinėje visuomenėje.

Autorių teisės kompiuterių programoms taikomos vadovaujantis trimis teisinės apsaugos principais:

- 1) programa saugoma pagal autorių teisę taip pat, kaip literatūros kūrinys;
- 2) programa saugoma nepriklausomai nuo jos išraiškos formos;
- 3) programa saugoma tik tuo atveju, jei ji yra originali.

Kompiuterių programos turi būti saugomos autorių teisės normomis kaip literatūros kūriniai pagal Berno konvenciją dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos. Nuoroda į Berno konvenciją suprantama kaip nuoroda į autorių teisių principų, nustatytų Berno konvencijoje, galiojimą kompiuterių programoms, tačiau ji nereiškia, kad kompiuterių programa visiškai sutapatinama su literatūros kūriniu. Kompiuterių programos teisinė apsauga apima ir programos paruošiamąją medžiagą ir sąsajas, kas iš esmės apima aukščiau aptartus techninius kompiuterių programos elementus, kurių visuma sudaro kompiuterių programą. Paminėtina, kad kai kurios šiuolaikinės programos, pvz., tvarkyklės, pagal savo funkcijas gali būti prilyginamos sąsajoms, todėl jų teisinė apsauga yra ypač svarbi.

Pagal bendrą autorių teisių principą, autorių teisės į kompiuterių programą atsiranda nuo jo sukūrimo momento, t.y. nuo kompiuterių programos išeities kodo užbaigimo momento. Faktiškai sukurta programa turi būti užfiksuota bet kioje materialioje išraiškos laikmenoje, kad ji galėtų būti suvokta kitų asmenų. Kompiuterių programos kūrimo parengiamosios medžiagos atžvilgiu teisinės apsaugos atsiradimo momentas turėtų būti nustatomas nuo to momento, kai parengiamoji medžiaga pasiekia tokį kokybinį lygį, kad ją panaudojant vėlesniame etape būtų galima sukurti baigtinę kompiuterių programą, teisinę apsaugą, taikytina parengiamajai medžiagai, prilyginama teisei apsaugai, kuri bus taikoma baigtinei kompiuterių programai. Teisinė apsauga taikytina kompiuterių programoms, išreikštomis bet kokia forma. Atsižvelgiant į autorystės nustatymo sunkumus, autorių teisių turėtojams rekomenduotina pasirinkti autorystės užfiksavimo mechanizmą, pvz., įtraukti į kompiuterių programą individualizuotas programos kodo eilutes, įterpti komentarus, sąmoningų klaidų ir pan. Kompiuterių programų registravimas dažnai yra sudėtingas ir menkavertis jų autorystės ir sukūrimo laiko įrodymas.

Idėjos ir išraiškos dichotomijos doktrina yra ypač svarbi kompiuterių programoms. Ši doktrina daugeliu atvejų lemia kompiuterių programų tekstinių ir netekstinių išraiškos elementų teisinės apsaugos ribas. Idėjos ir išraiškos dichotomijos doktrinos taikymas kompiuterių programoms komplikuojasi tuomet, kai programuotojas turi labai ribotas išraiškos priemones, kad kompiuterių programoje būtų realizuotos tos pačios idėjos ir principai.

Vadovaujantis fundamentaliu autorių teisių principu, kompiuterių programa turi būti saugoma, jei ji yra originali, t.y. ji yra paties autoriaus intelektualinės veiklos rezultatas. Jokie kiti kriterijai negali būti taikomi, kad būtų nustatyta, ar programa yra saugotina. Programos originalumui patikrinti negali būti taikomi kiekybiniai ar estetiniai kriterijai. Berno konvencija ar kiti tarptautiniai dokumentai nepateikia jokių kriterijų, kas laikytina „kūrinių“ kiekybės ir kokybės prasme, taip pat nėra jokių „originalumo“ kriterijų. Deja, kas sudaro kūrinių, o konkrečiai kompiuterių programų atveju – kelių eilučių kodas yra laikytinas programa – turi būti vertinama individualiai, ir aiškių objektyvių kriterijų tam nėra. Sprendžiant tokias situacijas reikėtų įvertinti, ar konkretus kodas yra naujas, ar šis kodas yra pakeičiamas (t.y. ar galimos kitos išraiškos), ar nustatytas atgaminimo faktas ir kokiais tikslais jis buvo atliktas, o sprendžiant klausimą, ar konkretus kodas gali būti pripažįstamas savarankiška kompiuterių programa, būtina įvertinti, ar šis kodas yra pakankamas, kad atliktų tam tikrą savarankišką funkciją ir pasiektų konkretų rezultatą.

Kompiuterių programų teisinei apsaugai taikomos ir yra ypač aktualios autorių teisės objekto ribojimo doktrinos, idėjos ir išraiškos dichotomijos doktrina, taip pat *scenes-a-faire* doktrina.

Apibendrinant galima teigti, kad kompiuterių programų autorinė apsauga yra analogiška literatūros kūrinių autorinei apsaugai. Svarbiausia kompiuterių programų autorinės apsaugos problema (ir ribotumas) yra kompiuterių programų netekstinių elementų apsauga. Atsižvelgiant į tradicinius autorių teisių principus, autorių teisė efektyviai saugo tik nuo kompiuterių programų tiesioginio atgaminimo, autorių teisės suteikiama apsauga nuo netiesioginio atgaminimo, kai panaudojami ribotos išraiškos, tačiau nauji ir efektyvūs techniniai sprendimai, yra labai riboti. Ši aplinkybė tapo viena svarbiausių prielaidų patentinei kompiuterių programų apsaugai.

Neturtinių autorių teisių – ypač teisės į kūrinių pavadinimą ir autoriaus vardo nurodymą, teisės į kūrinių neliečiamumą ar teisės sunaikinti kūrinių – taikymas kompiuterių programoms ir kitiems utilitarinio pobūdžio kūriniams gali būti nesuderinamas su turtinėmis teisėmis į kompiuterių programą. Neturtinių autorių teisių nesuderinamumas su kompiuterių programomis buvo pabrėžtas dar XX a., devintajame dešimtmetyje. Atsižvelgiant į utilitarinį ir techninį kompiuterių programų pobūdį ir teisės jurisprudenciją, daugelyje valstybių neturtinės autorių teisės, taikomos kompiuterių programų atžvilgiu, yra arba apribotos, arba leidžiamas neturtinių teisių į kompiuterių programas atsisakymas ar perleidimas.

Išimtinės turtinės autorių teisės į kompiuterių programą yra analogiškos turtinėms teisėms į bet kokius kitokius kūrinius. Kompiuterių programoms iš esmės svarbesnės

yra turtinių teisių išimtys. Kompiuterių programų, kaip teisinės apsaugos objekto, technologiniai ypatumai sąlygoja skirtingas autoriaus (teisių turėtojo) teisių į kompiuterių programas išimtis. Išimčių turinys yra palyginti vieningas tarptautiniu mastu, o bendrasis jų principas yra būtinumas sąžiningai panaudoti kompiuterių programas pagal jų tiesioginę paskirtį. Ypač specifinė išimtis iš autoriaus (teisių turėtojo) teisių yra ir programos naudotojo teisė dekompiliuoti programą ar jos dalį suderinamumo tikslais. Programos įprastinis naudojimas – įkėlimas į kompiuterio techninę įrangą ir paleidimas, taip pat techninis aptarnavimas yra veiksmai, kurie techniškai reikalauja programos atgaminimo, todėl formaliai jiems reikalingas autorių teisių subjekto sutikimas, tačiau šiais atvejais turi būti laikoma, kad toks sutikimas yra gautas, jei įgyta teisė naudotis pačia programa ar jos kopija). Atskirai svarbu atkreipti dėmesį į informacinės visuomenės paslaugų teikėjų atsakomybės problemas. Interneto prieigos ar informacijos perdavimo bei talpinimo paslaugų teikimas technine prasme reikalauja siunčiamos informacijos (tarp jų kompiuterių programų) laikino atgaminimo, panašiai kaip ir kompiuterių programos įprastinis naudojimas kompiuteryje, todėl būtina speciali išimtis laikinam-techniniam atgaminimui. Be to, turi būti apribota paslaugų teikėjų atsakomybė tuo atveju, kai šių paslaugų vartotojai teikėjo kompiuterių tinklais perduoda ar paslaugų teikėjo serveryje talpina neteisėtas kompiuterių programų kopijas, kur jos gali būti viešai prieinamos.

Kompiuterių programų autorių teisių turėtojai paprastai reglamentuoja kompiuterių programų naudotojų teises licencinėmis sutartimis, kuriomis šios teisės į kompiuterių programą gali būti perduodamos visiškai ar iš dalies. Kompiuterių programų atveju plačiai paplitę ir teisiškai pripažįstamos vadinamosios atplėšiamos pakuotės (angl. *shrink-wrap*) bei elektroninės licencinės sutartys.

Kompiuterių programų atgaminimas, adaptavimas ir keitimas gali būti atliekami be teisių turėtojo sutikimo, jei tokie veiksmai yra būtini teisėto įgijėjo kompiuterių programos panaudojimui pagal paskirtį (įkėlimui, paleidimui ir pan.), taip pat klaidų ištaisymui. Tai galioja tik teisėto programos įgijėjo atžvilgiu, t.y. tik asmeniui, kuris teisėtai turi programos kopiją, taip pat turi teisę naudotis ta programa. Pažymėtina, kad programos paskirtis gali būti apibrėžta licencinėje sutartyje, kurioje gali būti numatytos programos panaudojimo sąlygos (vartotojų skaičius, įranga, vieta ir pan.), taip pat funkcijos, kurias turi atlikti programa (pvz., tekstų rengyklė, interneto naršyklė ir pan.). Licencinėse sutartyse ne taip jau retai programos naudojimas leidžiamas tik konkrečiame kompiuteryje, iš anksto nustatomas tam tikras leidžiamas programos paleidimų skaičius arba programą leidžiama naudoti tik tam tikrą laikotarpį po jos įgijimo (pastarosios nuostatos ypač dažnai pasitaiko kompiuterių programų demonstracinių versijų (*shareware*) ar preliminarinių kompiuterių programų versijų (vadinamųjų beta versijų) licencinėse sutartyse). Jei sutartyje nieko nenurodyta, programos paskirtį nulems faktinės aplinkybės, pvz., programos gebėjimas atlikti tam tikras užduotis, galimybė perkelti programą iš vienos sistemos į kitą jos nepakeitus, techniniai apribojimai, kurie gali būti nustatyti vartotojų skaičiui ir pan. Klaidų taisymas taip pat gali būti papildomai reglamentuotas licencinėje sutartyje. Licencinės sutarties nuostatas, reglamentuojančias programos klaidų taisymą, būtina suderinti su nuostatomis, leidžiančiomis vartotojui

atskleisti ir taisyti programos kodą, kadangi techniškai gali būti labai sunku ar net neįmanoma ištaisyti programos klaidų nekeičiant programos kodo. Kadangi kompiuterių programų autorių teisių turėtojai stengiasi visapusiškai išvengti programos kodo atskleidimo, plačiai paplitusi praktika licencinėse sutartyse tiesiogiai uždrausti pačiam vartotojui taisyti klaidas, numatant tam tikras klaidų taisymo ir vartotojo aptarnavimo paslaugas. Dėl minėtų priežasčių apskritai galima pastebėti vis labiau augančią licencinių sutarčių svarbą kompiuterių programų apsaugai.

Teisėtam kompiuterių programos naudotojui turi būti leidžiama sukurti atsarginę programos kopiją. Atsarginės kopijos sukūrimas negali būti draudžiamas sutartimis, jei asmuo turi teisę naudoti programą ir tai reikalinga programos naudojimui. Tais atvejais, kai atsarginę programos kopiją pateikia pats programos platintojas, naujos atsarginės kopijos sukūrimas negali būti pateisinamas. Jei pasibaigia teisė naudoti programą, jokia kopija, įskaitant ir atsarginę, negali būti sukuriamą. Netekus teisės naudoti programą, visos atsarginės kopijos turi būti sunaikintos. Tai aktualu ir įvairių ribotų programos versijų atveju, pvz., bandomoji programos kopija turėtų būti sunaikinta (ištrinta) pasibaigus bandomajam laikotarpiui.

Kaip jau minėta, kompiuterių programų autorinė apsauga yra paprasčiausias ir pigiausias kompiuterių programų teisinės apsaugos būdas, nereikalaujantis iš kompiuterių programų gamintojų jokių papildomų pastangų ar investicijų. Kūrinio – kompiuterių programos ar net jos dalių arba funkcinių schemų – sukūrimo faktas yra vienintelė ir pakankama sąlyga autorių teisinės apsaugos taikymui. Šios autorių teisinės apsaugos ypatybės lemia, kad autorių teisinė apsauga išlieka pakankamai svarbi kompiuterių programų teisinės apsaugos forma. Autorių teisinė apsauga taip pat pakankama norint apsaugoti kompiuterių programas nuo tiesioginio neteisėto atgaminimo ir platinimo – piratavimo. Kita vertus, autorių teisės negali apsaugoti inovatyvių ribotos išraiškos sprendimų, panaudotų kompiuterių programose, be to, tradiciškai autorių teisės numato nemažai išimčių, kurios apriboja investicijų grąžą.

Kompiuterių programų patentinės apsaugos principai

Noras apsaugoti kompiuterių programų elementus, nesaugomus autorių teisės, taip pat siekis išvengti tradicinių autorių teisių išimčių, sąlygojo alternatyvių kompiuterių programų teisinės apsaugos formų paiešką. Kaip autorių teisių alternatyva pradėta taikyti patentinė apsauga. Patentinę apsaugą iš pradžių pradėta taikyti techniniams mechanizmams, į kurių sudėtį įėjo kompiuterių programa valdomas kompiuteris, vėliau – atskiriems kompiuterių programų techniniams elementams, o šiuo metu ir kompiuterių programoms *per se* ir net matematiniams algoritmams bei matematiniams ir verslo metodams, išreikštiems kompiuterių programų pagalba. Tradicinė patentų teisė skirta apsaugoti techniniams išradimams – inovatyvių idėjų techniniam pritaikymui, sukuriančiam tam tikrą techninį rezultatą, todėl kompiuterių programos, veiklos būdai ir metodai tradiciškai priskiriami prie nepatentabilių objektų. Vien dėl šios priežasties kyla pagrįstų abejonių, ar techniniams išradimams skirta sistema tinka apsaugoti

išradimams elektroninėje erdvėje. Kompiuterių programų patentinė apsauga iki šiol yra kontraversiška problema, iš esmės nacionalinių patentų biurų pozicijos šiuo klausimu skiriasi. Skirtingai nei autorių teisės, patentai yra registruojamos, brangios ir nacionaliniu mastu ribotos teisės.

JAV kompiuterių programų patentinė apsauga ypač išsigalėjusi. Šiuo metu JAV iš esmės leidžiamas kompiuterių programų patentavimas *per se*, su sąlyga, kad patento objektas atitinka tradicinius reikalavimus patentui – naujumą, išradimo lygį ir yra naudingas (techninio pritaikomumo kriterijus faktiškai pakeistas naudingumo kriterijumi). Europoje kompiuterių programų patentinė apsauga paplitusi mažiau nei JAV, tačiau prieinama netiesiogiai. Tokią situaciją iš dalies sąlygoja ES patentinės politikos nenuoseklumas. Kompiuterių programų patentavimui Europoje ypač reikšminga 1973 m. Europos patentų konvencija, kurios 52 str. 2 d. įtvirtina principą, kad kompiuterių programos *per se* negali būti patentinės apsaugos (patento) objektas. Išnaudodamas *per se* išlygą, Europos patentų biuras kompiuterių programų patentavimo draudimą interpretavo labai liberaliai.

Didžioji dalis kontraversijos dėl kompiuterių programų patentinės apsaugos nagrinėja klausimą, ar galima įgyti patentą matematiniams algoritmams, kurie sudaro bet kokios kompiuterių programos pagrindą.

Naujausia praktika pripažįsta, kad jei įprastinis kompiuteris, vykdydamas specialią kompiuterių programą, pasiekia naujų objektyvių rezultatų, šis kompiuterio ir kompiuterių programos kompleksas gali būti laikomas specialiu, kokybiškai nauju mechanizmu, kuris gali būti patentuojamas, jei tenkinami įprastiniai patentabilumo kriterijai. Svarbu, kad patentinė paraiška būtų suformuluota apimant procesą, kuris realizuojamas kompiuterių programą įkėlus į kompiuterį ir vykdant tam tikras funkcijas, arba kad paraiška būtų suformuluota apimant gaminį, kuris realizuotas kompiuterių programą susiejant su tam tikra materialia struktūra, pvz., magnetine laikmena ar kompiuterio atmintimi. Tam, kad atitiktų patentabilumo kriterijus, patentavimui pareikštas procesas turi arba sukelti tam tikras fizines transformacijas ne kompiuteryje, arba turi būti apribotas konkrečiu panaudojimo būdu ir technologijos sritimi. Šiuo metu kompiuterių programos patentabilumui pakanka vienintelio kriterijaus – „naudingo, konkretaus ir materialaus rezultato“.

Nors iš esmės aukščiau išdėstyta kompiuterių programų patentavimo logika pagrįsta, praktinė problema, su kuria susiduria kompiuterių programų patentai, yra tradicinių patentabilumo kriterijų, ypač naujumo ir išradimo lygio reikalavimų vertinimo sudėtingumas kompiuterių programų atveju. Vien dėl šios priežasties išduota daugybė patentų, kurie gana akivaizdžiai neatitinka tradicinių patentabilumo kriterijų, tačiau jų nuginčijimas problemiškas (dėl didelių sąnaudų ir tradicinių patentų teisėtumo prezumpcijų). Be to, kompiuterių programų patentai aktyviai pradėti naudoti ne inovacijų apsaugos, o konkurencijos ribojimo tikslais, kompiuterių programų (matematinų algoritmų ir verslo metodų) patentavimo kritikai nurodo, kad tokie patentai prieštarauja patentų teisės socialiniams tikslams ir užuot skatinę inovacijas, ekonominę plėtrą ir konkurenciją, juos nepagrįstai suvaržo, skatina rinkos monopolizaciją, užkerta

kelią naujų rinkos dalyvių, ypač nedidelių ir vidutinių įmonių atsiradimui ir atvirosios programinės įrangos plėtrai.

Nepaisant kontraversiškų vertinimų, vis dėlto galima daryti išvadą, kad kompiuterių patentavimas pernelyg išsiskynio, kad jo būtų galima atsisakyti. Kita vertus, akivaizdus poreikis užtikrinti nuoseklų tradicinių patentabilumo kriterijų taikymą ir efektyvias priemones prieš piktnaudžiavimą patentų sistema.

Labai panašias taisykles ilgainiui išrutuliojo ir Europos patentų biuras, interpretuodamas Europos patentų konvencijos 52(3) str. numatytą *per se* išlygą. Faktiškai Europos patentų biuro praktika šiandien beveik atmetė Europos patentų konvencijos 52(2)(c) str. draudimą patentuoti kompiuterių programas. Draudimo, įtvirtinto Europos patentų konvencijos 52(2)(c) str., ištakos glūdi europietiškoje patentų teisės tradicijoje, kuri numato tik techninio pobūdžio išradimų patentinę apsaugą. Tradiciškai kompiuterių programos laikytos literatūros kūrinių analogu, todėl pagal šį tradicinį supratimą net ir be esamos tiesioginės išimties jos neturėtų patekti į patentabilaus išradimo sampratą. Kita vertus, toks aiškinimas suponuoja, kad išradimai, kurie yra susiję su kompiuterių programomis arba kuriuose kompiuterių programos sudaro tik dalį, jeigu jie atitinka bendrojo patentabilumo kriterijus, gali būti patentuojami. Naujausia praktika EPO *de facto* panaikino 1973 m. Europos patentų konvencijoje numatytą kompiuterių programų *per se* patentabilumo išimtį.

JAV Patentų ir prekių ženklų biuro pozicija (naudingumo teorija) ir Europos Patentų biuro pozicija (techninio efekto teorija) dėl kompiuterių programų patentinės apsaugos faktiškai yra labai artimos. Nors Europos Sąjungos parlamentas 2005 m. nepritarė pateiktam direktyvos dėl kompiuterinių išradimų patentinės apsaugos projektui, faktiškai tai neriboja kompiuterių programų patentinės apsaugos galimybių. Šis nepritarimas greičiau turėtų būti supastas kaip signalas atidžiau vertinti kompiuterių programų patentų kokybę.

Iš esmės šiuo metu kompiuterių programų patento objektu gali būti kompiuterių programa *per se*, su sąlyga, jei tokia kompiuterių programa atitinka įprastinius naujumo, išradimo lygio kriterijus, bei specialų naudingumo ar techninio įnašo kriterijų, kuris pasireiškia tuo, kad kompiuterių programą vykdanči įprastinė techninė įranga gali sukelti tam tikrus padarinius ar pakeitimus techninėje srityje.

Patentinė apsauga negali ir neturi pakeisti kompiuterių programų autorių teisinės apsaugos. Ji gali būti taikoma papildomai, kai kompiuterių programoje yra realizuotas išradimas. Svarbiausias patentinės apsaugos privalumas yra tvirta ir besąlygiška teisinė apsauga, beveik neturinti išimčių, kaip autorių teisės (įskaitant idėjos ir išraiškos sutapimo, *scenes-a-faire* doktrinas). Bet koks patentuoto kompiuterių programos elemento panaudojimas bus laikomas patento pažeidimu. Kita vertus, neverta pamiršti esminių patentų trūkumų – patento gavimo procedūra, skirtingai nei autorių teisės realizavimo mechanizmas, yra formalizuota, reikalauja daug laiko, brangi, be to, ribota valstybės sienomis. Tam, kad būtų palaikomas patento galiojimas, per patento galiojimo laikotarpį reikia mokėti patento palaikymo mokesčius, kurių dydis auga progresyvine

tvarka kartu su patento galiojimo terminais. Didžiuma šiuolaikinių kompiuterių programų inovacijų yra inkrementinio pobūdžio, todėl gali neatitikti išradimo lygio kriterijų, be to, inkrementinio pobūdžio inovacijos pagrįstos tokių pat ankstesnių inovacijų panaudojimu. Inkrementinių inovacijų patentavimas nepaprastai apsunkintų patentų sistemą, be to, būtų beveik neįmanomas jų licencijavimas (dėl daugybės licencijų būtinybės). Tokioje sparčiai besivystančioje srityje, kaip kompiuterių programų kūrimas, nepriimtina ir tai, kad nuo patentinės paraiškos padavimo momento iki patento išdavimo dažniausiai praeina ganėtinai ilgas laiko tarpas, tuo tarpu pats patento galiojimo laikas (20 metų) yra akivaizdžiai per ilgas kompiuterių programoms (kurios faktiškai moraliai pasensta per metus). Patentinės paraiškos daugelyje jurisdikcijų skelbiamos viešai (taip atskleidžiant informaciją konkurentams). Dėl patentinės apsaugos brangumo ir sudėtingumo pavieniai programuotojai ir smulkios firmos beveik prarado galimybes savarankiškai įgyti patentus, o kompiuterių programų jautrumas natūraliai monopolizacijai sąlygojo šiuolaikinės kompiuterių programų industrijos koncentraciją, kuri, savo ruožtu, sudaro ypač palankias sąlygas konkurencijos ir vartotojų teisių pažeidimams.

Kitos kompiuterių programų teisinės apsaugos formos

Kaip minėta, prognozuotas autorių teisių ribotumas ir patentinės apsaugos kontraversiškumas dar XX a. aštuntajame dešimtmetyje sąlygojo pasiūlymus kompiuterių programoms taikyti ypatingą – *sui generis* – teisinę apsaugą. Tačiau išsivysčiusioms pasaulio valstybėms pagrindine kompiuterių programų teisinės apsaugos forma pasirinkus autorių teisę, *sui generis* teisinės apsaugos pasiūlymai laikinai buvo užmiršti.

Šiuo metu kompiuterių programoms pritaikytos modifikuotos autorių teisių ir patentų teisės normos, kurios ilgainiui įgijo esminių skirtumų nuo tradiciniams kūriniams taikomų taisyklių, leidžia kalbėti apie *de facto* kompiuterių programų *sui generis* teisinę apsaugą. Pagrindą šiai išvadai suteikia ir praktinis *sui generis* teisinės apsaugos pritaikymas kitiems žinių ekonomikos produktams – puslaidininkių gaminių topografijoms ir ypač duomenų bazėms. *Sui generis* teisinė apsauga, pagrįsta autorių teisės apsaugos objekto išplėtimu, įtvirtinta Direktyvoje dėl duomenų bazių teisinės apsaugos 96/9/EB.

Prie *sui generis* teisinės apsaugos galima priskirti ir siūlymus teikti kompiuterių programoms labai ribotą teisinę apsaugą arba jos apskritai atsisakyti. Šie pasiūlymai pastaruoju metu įgavo išraišką atvirosios programinės įrangos ir kūrybinių bendrijų judėjimuose. Atvirosi programinė įranga reikalauja tik tiek teisinės apsaugos, kad būtų užtikrintas nuolatinis šių programų kodo atvirumas, t.y. kodo viešumas ir nevaržoma galimybė panaudoti tolesnėse inovacijose. Paminėtina, kad atvirumas nesiejamas su neatlygintinumu. Kitokia kompiuterių programų teisinė apsauga, ypač patentai kompiuterių programų algoritmams, kelia tiesioginę grėsmę atvirajai programinei įrangai, kadangi riboja galimybes šias inovacijas panaudoti naujoms inovacijoms. Šis argumentas buvo viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių ES parlamentas nepritarė

direktyvos dėl išradimų, susijusių su kompiuteriais, projektui. Svarbiausią atvirosios programinės įrangos apsaugos vaidmenį šiuo metu atlieka licencinės sutartys, o ne intelektinės nuosavybės įstatymai. Nenuoseklus ir išimtinai nacionalinis licencinių sutarčių reglamentavimas (ir su tuo susijusios jų įgyvendinimo problemos) yra viena iš atvirosios programinės įrangos plėtros kliūčių.

Kaip subsidiarinės kompiuterių programų teisinės apsaugos formos įvairiose valstybėse taip pat taikoma komercinių paslapčių apsauga, prekių ir paslaugų ženklai. Šie intelektinės nuosavybės institutai padeda apsaugoti atskirus kompiuterių programų elementus, pvz., originalias grafines, vaizdo ir garso išraiškas, taip pat gina kompiuterių programas, apsunkindami galimybes gaminti neteisėtas kompiuterių programų kopijas, o, jas pagaminus, užtraukia papildomą teisinę atsakomybę.

Kompiuterių programų apsaugai taip pat pasitelkiamos techninės apsaugos priemonės, kurioms nustatyta speciali teisinė apsauga, draudžianti techninių apsaugos priemonių pažeidimus. Techninių apsaugos priemonių teisinė apsauga visų pirma įtvirtinta 1996 m. PINO Autorių teisių sutartyje, taip pat ES Direktyvoje 2001/29/EB dėl kai kurių autorių teisių ir gretutinių teisių aspektų informacinėje visuomenėje. Tačiau techninės apsaugos priemonės gali užkirsti kelią ne tik neteisėtam kompiuterių programų naudojimui, bet ir teisėtiems veiksams, pvz., kompiuterių programos atgaminimui ar dekompiiliavimui, siekiant užtikrinti šios kompiuterių programos suderinamumą su naujai kuriamą kompiuterių programa. Deja, esamas techninių apsaugos priemonių reguliavimas iš esmės nenumato efektyvių mechanizmų, užtikrinančių sąžiningo naudotojo teises.

Kompiuterių programos ypatingos tuo, kad tai yra savo forma ir turiniu itin sparčiai besivystantis intelektinės nuosavybės objektas. Kaip minėta aukščiau, autorių teisė ir patentai sunkiai dera su šia kompiuterių programų savybe – kompiuterių programų panaudojimo ciklas yra labai trumpas (dažniausiai <5 m.), tuo tarpu patentų ir, ypač autorių teisių, galiojimo terminai gerokai viršija šį laikotarpį, be to, kompiuterių programos neturi jokios išliekamosios ar kultūrinės vertės. Vien dėl šių priežasčių galima pritarti nuomonėms, kad esamos kompiuterių programų teisinės apsaugos formos bent iš dalies yra nepakankamos ir negali patenkinti informacinės visuomenės poreikių, todėl būtina tolimesnė kompiuterių programų teisinės apsaugos reforma.

Kompiuterių programų teisinės apsaugos ypatumai

Lietuvoje

Lietuvoje kompiuterių programų teisinė apsauga užtikrinama iš esmės autorių teisėmis, taip pat įmanoma ir kompiuterių programų patentinė apsauga. Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2 str. nuostatos pateikia legalines, įstatyme vartojamų terminų sąvokas, tarp jų pateikia kompiuterių programos sąvoką. Kompiuterių programa apibrėžiama kaip visuma instrukcijų, pateikiamų žodžiais, kodais, schemomis ar kitu pavidalu, kurios leidžia kompiuteriui atlikti tam tikrą užduotį ar pasiekti tam tikrą rezultatą, kai

tos instrukcijos pateikiamos tokiomis priemonėmis, kurias kompiuteris gali perskaityti; ši sąvoka apima ir parengiamąją projektinę tokių instrukcijų medžiagą, su sąlyga, kad iš jos galima būtų sukurti minėtą instrukcijų visumą. Sąvoka atskiria kompiuterių programą ir kompiuterių programą lydinčią medžiagą (aprašymus, vartotojų instrukcijas ir pan., į programą integruotus audiovizualinius kūrinius (originalias garso ir vaizdo išraiškas)). Kompiuterių programos aprašymai, vartotojo instrukcijos, originalios garso ir vaizdo išraiškos yra kitokios prigimtys nei pati kompiuterių programa, todėl tuo atveju, kai jie pateikiami kartu su kompiuterių programa, ar yra integruoti į kompiuterių programą, jie neišnyksta kaip savarankiški kūriniai ir turėtų būti saugomi kaip savarankiški įprastiniai autoriniai kūriniai ar gretutinių teisių objektai. Tais atvejais, kai kompiuterių programos audiovizualinis apipavidalinimas sudaro kompiuterių programos sąsajos (dažniausiai vartotojo sąsajos) sudedamąją dalį, jis laikytinas kompiuterių programos sudedamąja dalimi.

Iš esmės Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme kompiuterių programoms taikomos bendrosios autorių teisių normos, išskyrus keletą specifinių normų. Kompiuterių programoms ir duomenų bazėms taikomos normos dėl autorių teisių objekto reikalavimų, autorių teisių nesaugomų objektų, subjektų, teisių galiojimo termino, neturtinių autorių teisių, pagrindinių autorių turtinių teisių ir jų išimčių.

Specifinės yra Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo nuostatos dėl kompiuterių programų, sukurtų atliekant tarnybines pareigas. Pagal įstatymo 10 str. 2 d. nuostatas turtinės teisės į kompiuterių programą, sukurtą darbuotojo einant savo tarnybines pareigas ar vykdant tarnybinių užduočių, priklauso darbdaviui visam jų galiojimo laikui, išskyrus tuos atvejus, kai kitokios nuostatos nustatytos šalių sutartyje. Ši prezumpcija skiriasi nuo prezumpcijos, taikomos įprastiniams literatūros ir meno kūriniams, į kuriuos darbdavys automatiškai įgyja turtines teises tik 5 metų laikotarpiui (įstatymo 9 str. 2 d.). Šis skirtumas pabrėžia kompiuterių programos, kaip utilitarinio (taikomojo) kūrinio, prigimtį.

Deja, Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme neatsižvelgta į prieštaravimą tarp įstatyme įtvirtintų autoriaus asmeninių-neturtinių teisių ir turtinių teisių, kadangi įstatyme numatytos turtinės autorių teisės į kompiuterių programas (pvz., teisė adaptuoti ar dekompiliuoti kompiuterių programą (įstatymo 30 ir 31 str.)) prieštarauja autoriaus teisei į kūrinio neliečiamybę, t.y. teisei uždrausti bet kokius kūrinio pakeitimus.

Išimtinės teisės į kompiuterių programas ir šių teisių apribojimai (naudotojų teisės) Lietuvoje reglamentuojamos iš esmės analogiškai kaip ir ES teisės aktuose.

Nors įstatymo 20 str. leidžia kūrinio atgaminimą asmeniniais tikslais, ši išimtis netaikoma kompiuterių programoms ir kai kuriems kitiems kūriniams.

Patentų išdavimą Lietuvos Respublikoje reglamentuoja 1994 m. sausio 18 d. Lietuvos Respublikos patentų įstatymas Nr.I-372. Šio įstatymo 2 str. 2 d. 3 p. tiesiogiai numato, kad išradimais nelaikomos „kompiuterių programos“. Šios nuostatos yra perimtos iš 1973 m. Europos patentų konvencijos (Miuncheno konvencijos), kurios narė Lietuva yra nuo 2004 m. spalio 5 d. Lietuvos Respublikos patentų įstatymo 2 str. 2 d.

iš esmės atkartoja Europos patentų konvencijos 52(2) str. nuostatas, tačiau labai svarbu atkreipti dėmesį, kad kompiuterių programų patentavimo išimtis Lietuvos Respublikos patentų įstatyme suformuluota daug plačiau nei 1972 m. Europos patentų konvencijoje, kadangi Lietuvos įstatymas nenumato jokių išlygų, kad minėtas apribojimas taikomas tik kompiuterių programoms *per se*.

Skirtingai nei Europos patentų biuras, neoficialus Lietuvos valstybinis patentų biuras, taikydamas minėtas nuostatas, nenumato jokių kompiuterių programų patentavimo galimybių Lietuvoje. Kompiuterių programų patentavimo galimybė Lietuvoje niekada nebuvo išbandyta praktikoje, kadangi Lietuvoje nebuvo pateikta jokių patentinių paraiškų, kurios apimtų kompiuterių programas.

Kompiuterių programų patentavimo negalimumą Lietuvoje lemia kelios priežastys: visų pirma, svarbu pažymėti, kad Lietuvos jurisdikcija ir ekonominė rinka daugianacionalinių patentų savininkams yra per maža, todėl išlaidos, susijusios su Lietuvos patento gavimu ir išlaikymu, gali paprasčiausiai neatsipirkti; antra, nacionalinė kompiuterių programų industrija yra jauna, nauji produktai dažnai nėra pakankamai novatoriški, kad atitiktų griežtus patentabilumo kriterijus; trečia, potencialūs nacionaliniai išradėjai ir patentuotojai dažnai neturi pakankamai žinių apie galimybes apginti savo intelektualinę nuosavybę patentų teisės priemonėmis; ketvirta, esamas teisinis režimas neskatina daugianacionalinių patentų savininkų pateikti patentinių paraiškų Lietuvoje, kadangi tas pats rezultatas (teisinė apsauga Lietuvos teritorijoje) gali būti pasiektas ir panaudojant daug efektyvesnius Europos patentus, išplečiant jų galiojimą Lietuvoje. Kadangi jau nuo 1995 m. Europos patentų biuro išduotų patentų (Europos patentų) galiojimas gali būti išplėstas Lietuvoje, atlikus nesudėtingą nacionalinę procedūrą, kuri neapima patento teisėtumo ar patento objekto patentabilumo tikrinimo. Atsižvelgiant į tai ir pasinaudojant liberalia Europos patentų biuro praktika, galima teigti, kad tikslinga kompiuterių programų išradimams teikti paraiškas pagal Europos patentų konvenciją, vėliau išplėčiant Europos patentų galiojimą Lietuvos jurisdikcijoje, o ne pirmiau siekti nacionalinio patento.

DUOMENŲ BAZIŲ TEISINĖ APSAUGA

Dideliems duomenų ir informacijos masyvams tvarkyti ir sistematizuoti naudojami specialūs duomenų formatai ir programų paketai, vadinami duomenų bazių valdymo sistemomis. Jos leidžia kurti įvairių duomenų rinkinius, duomenis peržiūrėti, keisti, kurti ataskaitas. Duomenų bazę techniniu požiūriu sudaro duomenų bazės turinys (patys duomenys) ir duomenų bazės sąsaja (duomenis valdančios programos). *Windows* terpėje tam dažniausiai naudojama *MS Access* programa.

Šiandien duomenų bazės yra svarbiausia informacijos tvarkymo forma ir instrumentas, vienas dažniausių modernių informacinių technologijų pritaikymo kasdieninėje aplinkoje pavyzdžių. Šiuolaikinės verslo įmonės, valstybinės institucijos

bei kitos organizacijos susiduria su nuolatos augančiais informacijos srautais bei būtinybe juos tvarkyti, todėl duomenų bazės tampa pagrindine informacijos tvarkymo ir kontrolės priemone, neatskiriamu informacijos vadybos elementu.

Duomenų bazės yra būtinos norint atlikti ir daugumą verslo valdymo funkcijų, tokių kaip apskaita ir sąskaityba, atsargų planavimas, ryšių su klientais palaikymas, pardavimo vadyba, personalo vadyba ir t.t. Šiuo metu įsitvirtino ir tokios verslo rūšys, kurios tiesiogiai priklausomos nuo duomenų bazių, pvz., įmonių katalogai, kredito biurai, įdarbinimo agentūros, bankai ir draudimo bendrovės.

Duomenų bazę galima apibrėžti tiesiog kaip informacijos rinkinį ar kompiliaciją išdėstytą/organizuotą sisteminiu ar metodologiniu būdu. Duomenų bazė susieja pavienę, individualią informaciją į kokybiškai naują informacijos visumą. Pažymėtina, kad duomenų bazę turi sudaryti informacijos daugetas, t.y. turi būti tam tikras minimalus sistemškai organizuotas informacijos kiekis. Duomenų bazę laikytinas tiek automatizuotai tvarkomas, tiek neautomatizuotas (net ir ranka užrašytas) informacijos rinkinys, jei jis išreikštas bet kokia forma.

Duomenų bazės santykis su kompiuterių programomis gali būti dvejopas. Jei duomenų bazėms tvarkyti panaudota kompiuterių programa integruota į duomenų bazę taip, kad ja perteikiama duomenų bazės struktūra, tokia programa faktiškai prilyginama duomenų basei (savo ruožtu, duomenų struktūros laikomos kompiuterių programų elementu). Tuo atveju, jei kompiuterių programa yra tik duomenų bazės kūrimo ir (arba) tvarkymo (prieigos, keitimo, išsaugojimo) priemonė, tokia programa nelaikoma duomenų bazės dalimi.

Duomenų bazės pripažįstamos savarankišku intelektinės nuosavybės apsaugos objektu, kaip ir kompiuterių programas.

Faktiškai duomenų bazių teisinė apsauga įtvirtinta dar 1886 m. Berno konvencijoje dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos. Berno konvencijos 2 str. 5 d. nustato, jog teisinė apsauga taikoma literatūros ir meno kūrinių rinkiniams, pavyzdžiui, enciklopedijoms ir antologijoms, kurie dėl turinio parinkimo ir išdėstymo yra intelektualinės kūrybos rezultatas, nepažeidžiant autorių teisės į kiekvieną kūrinių. Literatūros ir meno kūrinių arba tiesiog informacijos rinkiniai faktiškai yra neautomatizuotos duomenų bazės, pvz., Lietuvos aukščiausiojo teismo praktikoje duomenų bazę vienareikšmiškai pripažinti spausdintiniai žodynai. Duomenų bazėmis laikytinos chrestomatijos, poezijos rinkiniai, bibliotekų katalogai, taip pat bet kokie kiti informacijos rinkiniai, pvz., telefonų direktorija, įmonių katalogas. Duomenų bazės būtinos norint atlikti ir daugumą verslo valdymo funkcijų, tokias kaip apskaita ir sąskaityba, atsargų planavimas, ryšių su klientais palaikymas, pardavimo vadyba, personalo vadyba ir t.t.

Lietuvos Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2 str. duomenų bazę apibrėžiama kaip susistemintas ar metodiškai sutvarkytas kūrinių, duomenų arba kitokios medžiagos rinkinys, kuriuo galima individualiai naudotis elektroniniu ar kitu būdu, išskyrus kompiuterių programas, naudojamas tokioms duomenų bazėms kurti ar valdyti. Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 4 str. 3 d. 2 p. kūrinių rinkiniai ar duomenų rinkiniai,

duomenų bazės (išreikštos techninėmis priemonėmis skaityti pritaikyta ar kita forma), kurie dėl turinio parinkimo ar išdėstymo yra autoriaus intelektualinės kūrybos rezultatas, yra įvardyti autorių teisių objektu. Autorių teisės kūrinių rinkiniams ir duomenų bazėms taikomos nepažeidžiant autorių teisių į kūrinių ar kūrinius, kurių pagrindu buvo sudarytas rinkinys, bet netaikomos duomenims ar medžiagai, nesantiems autorių teisių objektais, iš kurių sudaryta duomenų bazė.

Atsižvelgiant į ES Direktyvos 96/9/EB dėl teisinės duomenų bazių apsaugos nuostatas ir užsienio praktiką, duomenų bazę galima apibrėžti tiesiog kaip informacijos rinkinį ar kompiliaciją, išdėstyta/organizuotą sisteminiu ar metodologiniu būdu. Duomenų bazė pavienę, individualią informaciją susieja į kokybiškai naują informacijos visumą. Pažymėtina, kad duomenų bazę turi sudaryti informacijos daugetas, t.y. turi būti tam tikras minimalus sistemiškai organizuotas informacijos kiekis. Duomenų bazę laikytinas tiek automatizuotai tvarkomas, tiek neautomatizuotas (net ir ranka užrašytas) informacijos rinkinys, jei jis išreikštas bet kokia forma.

Pagrindiniai duomenų bazės elementai yra duomenų bazės turinys (informacija – duomenys, kūriniai ir pan.) ir jų tvarkymo priemonės (sąsajos). Automatizuotų duomenų bazių tvarkymo priemonės (sąsajos) dažniausiai yra specializuotos kompiuterių programos. Duomenų bazės santykis su kompiuterių programomis gali būti dvejopas. Jei duomenų bazėms tvarkyti panaudota kompiuterių programa į duomenų bazę integruota taip, kad ją perteikiama duomenų bazės struktūra, tokia programa faktiškai prilyginama duomenų bazei (savo ruožtu, duomenų struktūros laikomos kompiuterių programų elementu). Tuo atveju, jei kompiuterių programa yra tik duomenų bazės kūrimo ir (arba) tvarkymo (prieigos, keitimo, išsaugojimo) įrankis, tokia programa nelaikoma duomenų bazės dalimi. Atkreiptinas dėmesys, jog ir duomenų bazės turinys, ir duomenų bazės tvarkymo priemonės, atskirai paėmus gali būti skirtingų intelektualinės nuosavybės teisių objektas bei gali priklausyti skirtingiems intelektualinės nuosavybės teisių turėtojams, tačiau teisėtai panaudojus šiuos elementus, gali būti sukuriamas kokybiškai naujas intelektualinės nuosavybės objektas – duomenų bazė.

Duomenų bazių teisinės apsaugos formos ir jų principai

Duomenų bazių teisinė apsauga visų pirma užtikrinama autorių teisėmis – kaip minėta, Lietuvos Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 4 str. 3 d. 2 p. įvardija duomenų bazes autorių teisių objektu. Duomenų bazės yra saugomos kaip originalūs kūrinių rinkiniai, remiantis bendraisiais autorių teisių principais – laikantis bendrųjų originalumo, teisių išnaudojimo, riboto teisių galiojimo laike ir teritorijoje bei turtinių teisių išimčių taisyklių. Kaip ir bet kokia kita informacija, duomenų bazės taip pat gali būti saugomos kaip komercinės paslaptys. Jų apsaugai šiuo metu pasitelkiamos gausios techninės apsaugos priemonės. Specifinės duomenų bazės gali būti papildomai saugomos ir taikant asmens privatumo, valstybės paslapties ir kt. apsaugos taisykles. Nuo 1996 m. Europos Sąjungoje duomenų bazėms gali būti taikoma ir ypatinga *sui generis* teisinė apsauga, numatyta ES Direktyvoje 96/9/EB.

Visos minėtos duomenų bazių teisinės apsaugos formos (autorių teisės, *sui generis* teisės, komercinių paslapčių apsauga) nereikalauja registracijos ar kitų formalių procedūrų, atsiranda nuo duomenų bazės sukūrimo ir taikomos lygiagrečiai. Tarptautiniu mastu *sui generis* teisės paprastai galioja vadovaujantis vienodumo bei abipusiškumo principais.

Duomenų bazių *sui generis* teisinė apsauga iš esmės skiriasi nuo autorių teisių, nors ir reglamentuojama autorių teisių įstatymuose (pvz., Lietuvos Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo IV skyriuje (61-64 str.)). Nustatant specialią duomenų bazių *sui generis* teisinę apsaugą Europos Sąjungoje, siekta apsaugoti investicijas į duomenų bazių gamybą, ypač tais atvejais, kai galutinė duomenų bazė negali būti saugoma tradicinės autorių teisės (pvz., dėl neoriginalumo, idėjos ir išraiškos sutapimo, išraiškos ribotumo ir pan.). Duomenų bazių atveju išraiška tradicinių autorių teisių požiūriu iš esmės yra duomenų bazės struktūra, kurią gali nulemti labai objektyvūs ir racionalūs kriterijai (o ne kūrybos laisvė). Dėl šios priežasties, kaip ir kompiuterių programų atveju, autorių teisių taikymas duomenų bazėms gali būti labai ribotas (žr. aukščiau). Duomenų bazių teisei apsaugai taikant tradicinės autorių teisės, saugoma tik originali duomenų bazės struktūra (t.y. duomenų bazės gamintojui suteikiamos autorių teisės į duomenų bazės struktūrą), bet ne duomenų bazės turinys (išskyrus atvejį, kai duomenų bazės gamintojas yra ir turinio, kurį sudaro savarankiški autorių teisių objektai, teisių turėtojas). Šiuo atveju duomenų bazės turinys – individualios informacijos, sudarančios duomenų bazę, vienetai, gali būti autorių teisių objektai kaip savarankiški kūriniai, tačiau gali būti ir apskritai nesaugomi autorių teisės, jei jie nėra autorių teisių objektai. Tokio paties turinio (informacijos) alternatyvus originalus parinkimas ir išdėstymas gali būti laikomas nauja duomenų baze ir nepažeis pirmosios duomenų bazės kūrėjo autorių teisių (pvz., tos pačios poezijos rinktinės, išdėstytos tematiškai ir chronologiškai, iš esmės yra dvi skirtingos duomenų bazės). Tradicinė autorių teisė taip pat nesaugo neoriginalių informacijos rinkinių (pvz., nulemtų funkcinų kriterijų – telefonų sąrašo, išdėstyto abėcėline tvarka), nepriklausomai nuo investicijų į jas.

Be to, taikant tradicinės autorių teisės, neišvengiamas ir turtinių teisių išimčių taikymas, kurios gerokai riboja duomenų bazių gamintojų galimybes greitai susigrąžinti investicijas į duomenų bazių kūrimą. Tradicinės autorių teisės požiūriu duomenų bazės gali būti panaudotos švietimo ir mokslinio tyrimo tikslais, daromos jų asmeninės kopijos ir kt. Teisėtas duomenų bazės ar jos kopijos naudotojas be autoriaus arba kito autorių teisių subjekto leidimo turi teisę atlikti bet kokius veiksmus, įskaitant duomenų bazės atgaminimą, adaptavimą ir perdavimą, reikalingus tam, kad galėtų sužinoti duomenų bazės turinį ir juo tinkamai naudotis. Apskritai pažymėtina, kad tradicinių turtinių autorių teisių išimčių apimtis, taikoma duomenų rinkiniams ir duomenų bazėms, yra gana neiški.

Šie argumentai, taip pat spekuliatyvios nuostatos (duomenų bazių verslo skatinimas) nulėmė Europos Sąjungos sprendimą nustatyti duomenų bazių *sui generis* teisinę apsaugą.

Duomenų bazių *sui generis* teisinės apsaugos ypatumai

Duomenų bazių *sui generis* teisinė apsauga paremta vadinamąja „esminių investicijų“ doktrina. Ši doktrina teigia, jog duomenų bazės gamintojas, įrodęs, kad parinkdamas, sudarydamas, tikrindamas bei pateikdamas duomenų bazės turinį padarė esminių kokybinių ir (ar) kiekybinių investicijų, turi teisę uždrausti duomenų bazės turinio (viso ar esminės dalies) perkėlimą į kitą laikmeną, viešą platinimą ar perdavimą. Investicijos į duomenų bazės turinį gali būti tiek intelektinės, tiek finansinės, tiek organizacinės, o jų esmingumą lemia kokybiniai ir kiekybiniai kriterijai. Ši doktrina dėl visiško neapibrėžtumo, nekonkretumo ir objektyvių kriterijų nebuvimo gali būti vertinama tik kritiškai. Nors nuo ES Direktyvos 96/9/EB priėmimo praėjo dešimtmetis, nei vienoje ES valstybėje įstatymų leidėjai, teismai ar jurisprudencija nesugabėjo suformuluoti aiškių „esminių investicijų“ kriterijų. Pažymėtina, kad rinkos sąlygomis funkcionuojančioje visuomenėje bet koks informacijos tvarkymas reikalauja nemažų intelektinių, finansinių ir organizacinių sąnaudų. Viena pagrindinių to priežasčių – eksponentiškai augantis informacijos kiekis ir duomenų bazių panaudojimas kasdieniuose socialiniuose procesuose. Kyla klausimas, ar toks įprastinių duomenų kasdieninis tvarkymas, kuris tam tikrais atvejais gali būti netgi pareiga, o daugeliu atvejų – socialinė būtinybė, taip pat šių duomenų integravimas į masinius produktus ar paslaugas, yra pakankamai „esminė investicija“.

Sui generis teisės galioja 15 metų, po duomenų bazės sudarymo datos (skaičiuojant nuo sausio 1 dienos po tų metų, kuriais duomenų bazė buvo sudaryta arba pirmą kartą tapo viešai prieinama), tačiau šis terminas gali būti neribotai pratęstas kiekvieną kartą duomenų bazės turinį papildant ar atnaujinant, t.y. padarant papildomas „esmines investicijas“. Tokia *de facto* neterminuota duomenų bazių apsauga yra viena iš kontraversiškiausių duomenų bazių *sui generis* teisinės apsaugos nuostatų, itin kritikuojama ES, ir ypač kitų valstybių mokslininkų. Neterminuotas *sui generis* teisių galiojimas kelia rimtą grėsmę šių teisių socialinei funkcijai ir gali iš esmės suvaržyti informacijos socialinę apytaką, būtiną švietimui, naujoms inovacijoms ir kūrybai, visuomenės kultūrinei ir technologinei pažangai. Pažymėtina, kad duomenų bazės turinio pildymas ir atnaujinimas rinkos sąlygomis yra absoliuti būtinybė, kurią lemia šiuolaikinės visuomenės poreikiai, o ne duomenų bazių gamintojo laisvas pasirinkimas. Neterminuotos *sui generis* teisės sunkiai suderinamos su žmogaus teise į informaciją ir žodžio laisvę. Kyla ir etiniai klausimai dėl duomenų bazių, kuriose saugomi ir tvarkomi ypatingi duomenys, tokie kaip asmens, medicininiai duomenys ir pan.

Sui generis teisei apsaugai nustatyti specifiniai apribojimai bei išimtys. Duomenų bazės, kuri teisėtai bet kuriuo būdu tapo viešai prieinama, gamintojas negali kliudyti teisėtiems duomenų bazės naudotojams perkelti į kitas laikmenas ar naujai panaudoti bet kokiais tikslais nedideles (vertinant kokybiniu ar kiekybiniu požiūriu) duomenų bazės turinio dalis, tačiau duomenų bazės teisėtas naudotojas neturi teisės atlikti veiksmų, kurie prieštarautų įprastam duomenų bazės naudojimui, pažeistų duomenų bazės gamintojo teisėtus interesus arba pažeistų autorių teisių ir gretutinių teisių subjektų teises į kūrinius ir gretutinių teisių objektus, kurie sudaro duomenų bazės turinį. Duomenų

bazių gamintojui draudžiama sutartimi (licencija) suvaržyti minėtas duomenų bazės gamintojo teises. Neleidžiama daryti pakartotinių bei sistemingų ištraukų ir naudoti nedidelių duomenų bazės turinio dalių, kai šie veiksmai prieštarauja tos duomenų bazės normaliam naudojimui arba pažeidžia teisėtus duomenų bazės gamintojo interesus. Nedidelės duomenų bazės dalys nėra aiškiai apibrėžtos. Remiantis ES valstybių praktika, nedidelė dalis kiekybine prasme neturėtų viršyti 10 % viso duomenų bazės turinio, o kokybine prasme turi būti vertinamas duomenų bazės turinio dalies vertingumas, unikalumas ir pakeičiamumas (lyginant su likusiąja dalimi).

Papildomai numatytos ir duomenų bazės, kuri bet kuriuo būdu tapo viešai prieinama, teisėto naudotojo teisės be duomenų bazės gamintojo leidimo perkelti ar naujai panaudoti didesnę duomenų bazės turinio dalį, kai neelektroninės duomenų bazės turinys perkeliamas į kitą laikmeną asmeniniam naudojimui; duomenų bazės dalis pateikiama kaip pavyzdys mokymo ar įvairių sričių mokslinio tyrimo tikslais, jeigu nurodomas jos šaltinis ir naudojimą pateisina siekiamas nekomercinis tikslas; arba duomenų bazę perkeliama ir naudojama visuomenės ir valstybės saugumo interesais, viešojo administravimo ar teismo proceso tikslais. Naudotojo teisės panaudoti didesnę duomenų bazės turinio dalį asmeniniam naudojimui ar mokymo ar įvairių sričių mokslinio tyrimo tikslais gali būti apribotos sutartimi (licencija). Be to, būtina atkreipti dėmesį, kad visos nurodytos duomenų bazės naudotojo teisės (tiek į nedidelės, tiek į didesnės duomenų bazės turinio dalies panaudojimą) gali būti suvaržytos techninėmis duomenų bazių apsaugos priemonėmis, kurios skirtingai nei sutartiniai suvaržymai, nėra draudžiamos, taip pat nenumatytas joks techninių apsaugos priemonių ir naudotojo teisių suderinimo mechanizmas.

Analizuojant minėtus *sui generis* teisių apribojimus, akivaizdus jų neadekvatumas – iš esmės absoliučioms ir neterminuotoms duomenų bazės gamintojo teisėms priešpastatomos minimalios naudotojo teisės, kurios gali būti lengvai eliminuotos techninėmis apsaugos priemonėmis ar licencijos sąlygomis. Atkreiptinas dėmesys, kad duomenų bazių turinio nedidelių dalių panaudojimas ribojamas duomenų bazių gamintojų interesais, o esminės dalies asmeninio panaudojimo teisės apskritai taikomos tik neelektroninių duomenų bazių turinio atžvilgiu. Taip nepagrįstai diskriminuojamos neelektroninės duomenų bazės (nors jos gali būti ir vertingesnės kultūrine prasme, ir reikalauti didesnių investicijų). Duomenų bazių turinio esminės dalies panaudojimas mokymo ar įvairių sričių mokslinio tyrimo tikslais taip pat yra apribotas tik pavyzdžio pateikimu.

Praktiškai didžiausias *sui generis* teisių į duomenų bazes apribojimas yra bendras šių teisių neapibrėžtumas (įstatyminis reikalavimas įrodyti „esmines investicijas“ į duomenų bazės turinį), o ne aukščiau minėtos duomenų bazių naudotojų teisės. Būtent tokią praktiką formuoja ES valstybių nacionaliniai teismai, taip pat Europos teisingumo teismas. Dėl ES Direktyvoje 96/9/EB įtvirtintų duomenų bazių *sui generis* teisinės apsaugos principų neapibrėžtumo didžiama nacionalinių bylų, susijusių su šių teisių taikymu, keliauja į Europos teisingumo teismą, kuris formuoja vadinamąją „šalutinio produkto“ (angl. „*spin-off*“) doktriną, kuria vadovaujantis *sui generis* teisės netaikomos,

jei duomenų bazė sukuriamą kaip subproduktas veiklos, kurios pagrindinis tikslas nėra duomenų bazės sukūrimas. „Šalutinio produkto“ doktrina faktiškai eliminuoja *sui generis* teisinę apsaugą duomenų bazėms, apimančioms sporto varžybų tvarkaraščius, televizijos programas ir jų sąvadás, telefono numerių duomenų bazėms ir pan. Kaip jau minėta, tokios duomenų bazės nėra saugomos ir autorių teisėmis, kadangi jos netenkina originalumo kriterijaus ir yra nulemtos funkcinių reikalavimų. Deja, teismų praktika kol kas nepateikia atsakymų į esminius *sui generis* teisių neapibrėžtumus – „esminių investicijų“ kriterijus, galimybę neterminuotai pratęsti *sui generis* teises ar naudotojų teisių apimtį (teises į nedidelės ar didesnės duomenų bazių turinio dalies panaudojimą), tačiau akivaizdi tendencija siaurinti duomenų bazių *sui generis* teisinės apsaugos apimtį.

Apskritai, duomenų bazių *sui generis* teisinė apsauga net ir pačioje Europos Sąjungoje atvirai vertinama kaip abejotinas socialinis eksperimentas. Europos Sąjunga, taikydama duomenų bazių *sui generis* teisinę apsaugą liko vieniša – kitos išsivysčiusios valstybės (JAV, Japonija, Kanada, Australija) ir besivystančios valstybės šios iniciatyvos nepalaikė. Per dešimt metų ES Direktyva 96/9/EB neatnešė jokio apčiuopiama duomenų bazių industrijos ar su ja susijusių verslų proveržio Europos Sąjungoje, tuo tarpu JAV duomenų bazių industrija nepatiria jokių sunkumų ir iš esmės klesti, nors duomenų bazės saugomos tik tradicinėmis autorių teisėmis, komercinėmis paslaptimis ir techninėmis apsaugos priemonėmis. Dėl šių priežasčių iš esmės išaldytas ir Europos Sąjungos inicijuotas PINO Duomenų bazių sutarties, kuri nustatytų tarptautinę duomenų bazių *sui generis* teisių apsaugą, pasiūlymas.

Duomenų bazių teisinė apsauga Lietuvoje

Kaip jau minėta, Lietuvoje šiuo metu aiškiai įtvirtinta duomenų bazių teisinė apsauga autorių teisėmis, taip pat duomenų bazių *sui generis* teisinė apsauga. Duomenų bazių *sui generis* teisinės apsaugos normos yra pažodžiui perkeltos iš ES Direktyvos 96/9/EB, jų nei kiek nepaaiškinant ir neišplėtojant. Autorių teisių normos, taikomos duomenų bazėms, taip pat gana rudimentinės ir prieštaringos – ypač neaiškus bendrųjų turtinių autorių teisių išimčių santykis su specifiniu duomenų bazių teisiniu reglamentavimu, taip pat duomenų bazių autorių teisių išimčių santykis su duomenų bazių *sui generis* teisinės apsaugos taisyklėmis (Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 32 str. ir 61-64 str.). Lietuvoje nėra teisinių apribojimų duomenų bazių apsaugai taikyti ir komercinės paslaptis (neviešoms duomenų bazėms) bei techninės apsaugos priemonės, kurios ypač paplitusios praktikoje. Kaip ir kompiuterių programų atveju, didelę reikšmę duomenų bazių teisiniam režimui turi licencinės sutartys, kurios ypač varžo duomenų bazių naudotojų teises.

Deja, Lietuvoje kol kas nėra jokios teismų praktikos dėl duomenų bazių *sui generis* teisinės apsaugos apimties, galiojimo ar apribojimų, tačiau, prireikus, turėtų būti vaovaujamas Europos teisingumo teismo praktika ir Europos Sąjungos jurisprudencija, taip pat turėtų būti įvertini duomenų bazių *sui generis* teisinės apsaugos socialinės

apsaugos tikslai bei būtinybė užtikrinti teisių turėtojų, naudotojų ir visuomenės interesų balansą.

DOMENO VARDŲ TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

Domeno vardai – interneto adresų srities simboliniai pavadinimai, identifikuojantys interneto turinio teikėją, jo prekes, paslaugas ar informaciją.

Techniniu požiūriu domeno vardas visų pirma suprantamas kaip interneto adresas ir apibrėžiamas kaip interneto adresų srities simbolinis pavadinimas.

Domenu vardai yra simbolinis IP adreso atitikmuo. Domeno vardas, kaip ir IP adresas, nurodo kompiuterio lokaciją internete. IP adresas yra išreiškiamas skaitmenimis, kuriuos įsiminti sunku ir nepatogu, todėl IP adresų sistema faktiškai pakeičiama simboliene ir vartotojams patogia interneto domenų vardų sistema. DNS (angl. *Domain Name System*) serverių pagalba beveik kiekvienas IP adresas internete susietas su domeno vardu. Įvedus domeno vardą į kompiuterį, DNS serveriai jį automatiškai konvertuoja į skaičiais išreikštą IP adresą.

Domeno vardas turi susidėti bent iš dviejų dalių:

- aukščiausio lygmens domeno vardo (angl. *Top Level Domain* (TLD)), (žyminio šalį ar regioną „lt“, „pl“, „eu“, arba serverio rūši „net“, „biz“, „gov“),
- antrojo lygmens domeno vardo (angl. *Second Level Domain* (SLD)) (pvz., „lrs“, „mrni“, „delfi“).

Informatikos moksle domeno vardas visų pirma suprantamas interneto adreso prasme, ir apibrėžiamas kaip interneto adresų srities simbolinis pavadinimas. Panašus apibrėžimas priimtas ES Elektroninės komercijos direktyvoje ir 2002 m. birželio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento Nr. 733/2002 dėl .eu Aukščiausio lygio domeno įdiegimo. Šis apibrėžimas priimtinas objektyviaja prasme, tačiau jis neparado jokių subjektyvinių teisių, kurios gali būti susijusios su domeno vardu. Teisiniu požiūriu, domenų vardai turi panašumų, palyginus su intelektinės nuosavybės objektais, prievolinėmis ar net daiktinėmis teisėmis. Teisinis domenų vardų supratimas atspindi domenų vardų socialinę vertę ir funkciją, kadangi šiuo metu domenų vardai atlieka ne tik fizinio adreso, bet ir identifikatoriaus funkciją.

Domenu vardai yra simbolinis IP adreso atitikmuo. Domeno vardas, kaip ir IP adresas, nurodo kompiuterio lokaciją internete. IP adresas yra išreiškiamas skaitmenimis, kuriuos įsiminti sunku ir nepatogu, todėl IP adresų sistema faktiškai pakeičiama simboliene ir vartotojams patogia interneto domenų vardų sistema. DNS (angl. *Domain Name System*) serverių pagalba beveik kiekvienas IP adresas internete yra susietas su domeno vardu.

Įvedus domeno vardą į kompiuterį, DNS serveriai jį automatiškai konvertuoja į skaičiais išreikštą IP adresą.

Kaip minėta, aukščiausio lygmens domenų vardai gali būti:

- 1) rūšiniai arba generiniai (gTLDs); pavyzdžiui, bendriniai aukščiausiojo lygmens domenų vardai yra „.com“, „.org“, „.net“, „.edu“, „.int“, „.info“, „.biz“ ir kt.
- 2) teritoriniai ar regioniniai (ccTLDs); pasaulyje egzistuoja daugiau kaip 244 šalies kodo aukščiausiojo lygmens domenų vardai, kurie suteikti remiantis Tarptautinės standartizacijos organizacijos (ISO) standartu 3166. Pavyzdžiui, „.lt“ (Lietuvos kodas), „.pl“ (Lenkijos kodas), „.eu“ (Europos Sąjungos regioninis kodas).

Sujungus šias dvi privalomas domeno vardo dalis, gaunamas minimalus domeno vardas, pvz., „mrni.lt“, „europa.eu“.

Techninis domeno vardo apibrėžimas kaip interneto adresų srities simbolinis pavadinimas, priimtas ES Elektroninės komercijos direktyvoje ir 2002 m. birželio 22d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento Nr. 733/2002 dėl .eu Aukščiausio lygio domeno įdiegimo. Šis apibrėžimas priimtinas objektyviaja prasme, tačiau jis neparodo jokių subjektyvinių teisių, kurios gali būti susijusios su domeno vardu. Teisiniu požiūriu domenų vardai turi panašumų su intelektinės nuosavybės objektais, prievolinėmis ar net daiktinėmis teisėmis. Teisinis domenų vardų supratimas atspindi domenų vardų socialinę vertę ir funkciją, kadangi šiuo metu domenų vardai atlieka ne tik fizinio adreso, bet ir identifikatoriaus funkciją.

Domeno vardas yra panašus ir atlieka labai panašią funkciją kaip prekės ženklas – t.y. domeno vardas, kaip ir prekės ženklas, yra tam tikras žymuo, naudojamas siekiant atskirti vieno asmens prekes/paslaugas/informaciją elektroninėje erdvėje nuo kito asmens prekių/paslaugų/informacijos. Taip domeno vardas elektroninėje erdvėje iš esmės dubliuoja prekės ženklus. Paminėtina, kad domenų vardai vis labiau populiarėja ir registruojami kaip prekių ženklai. Kai kurie garsūs prekės ženklai (pvz., *Google* ar *Skype*) visų pirma buvo įregistruoti kaip domeno vardai, ir tik jiems išpopuliarėjus – kaip prekės ir paslaugų ženklai.

Kaip ir prekės ženklai, domeno vardas dar atlieka ir kitas funkcijas, tokias kaip:

- prekės/paslaugos/informacijos kilmės (šaltinio) identifikavimo; ar
- kokybės užtikrinimo.

Kaip minėta, domenų vardai gali aiškiai identifikuoti tinklalapio kilmės regioną (šiuo požiūriu jie yra panašūs ir į geografines nuorodas) ar net konkretų asmenį (įmonę), kuriam priklauso tinklalapis. Kita vertus, būtina pažymėti, kad ši indikacija nėra vienareikšmiška, kadangi valstybių aukščiausio lygmens domenus gali registruoti ir užsienio subjektai, pvz., televizijos kompanijos įvairiose valstybėse registruoja aukščiausio lygmens domenus „.tv“, kurie priklauso Ramiojo vandenyno salų valstybei Tuvalu. Visais atvejais domenų vardai atskiria skirtingų asmenų elektroninėje erdvėje pateikiamą informaciją. Be to, domeno vardas gali tapti ir kokybės simboliu (pvz.,

„ebay.com“ yra užsitarnavęs patikimiausio ir patogiausio naudoti interneto aukcionų operatoriaus reputaciją; „google.com“ visuotinai laikomas kokybiškiausiu ir išsamiausiu interneto paieškos mechanizmu. Kaip jau minėta, domeno vardas dažnai tampa visos įmonės rinkodaros strategijos ašimi ir prekės ženklu.

Domeno vardo teisinis statusas

Kaip jau minėta, domeno vardas gali būti laikomas intelektinės nuosavybės teisių objektu, t.y. jo atžvilgiu gali būti suteikiamos subjektyvinės teisės, leidžiančios naudoti, valdyti ir disponuoti domeno vardu.

Domeno vardo kaip intelektinės nuosavybės teisės statusą apibrėžia domeno vardo registracijos sąlygos ir sutartys, sudaromos registruojant domeno vardus. Subjektyvines teises į domeno vardą riboja ir techninės galimybės veikti savarankiškai, kadangi be domenų administratoriaus (registratoriaus), t.y. tarpininko, dalyvavimo domeno vardas negali funkcionuoti. Analogiškai daugeliui intelektinės nuosavybės teisių objektų, domenų vardai yra originalūs, t.y. iš esmės įmanomas tik vienas tam tikro vardo domenas.

Domenų vardais, kaip ir bet kokia kitokia nuosavybe, gali būti disponuojama. Domenų vardai dažnai vertinami didelėmis sumomis, yra perparduodami, nuomojami ar net įkeičiami. Kai kuriose valstybėse (pvz., JAV, Vokietijoje) domenų vardai įvardijami kaip turtinių teisių objektas. Ši nuostata atėjo iš JAV teismų praktikos, kurioje aiškiai pripažinta domenų vardų turtinė vertė, teisės jais disponuoti, taip pat tam tikros pirmenybės teisės registruoti domenų vardus. Domeno vardas kaip nuosavybės objektas įvardijamas ir ICANN (svarbiausios tarptautinės institucijos reguliuojančios interneto funkcionavimą) Bendrosiose domenų vardų ginčų sprendimo taisyklėse. Kita vertus, skirtingose valstybėse nusistovėjo nevienoda praktika pripažįstant domenų vardus turtine teise ar net ypatingu intelektinės nuosavybės objektu. Pastaruoju atveju nėra aišku, ar domeno vardas turėtų būti laikomas autorių teisių, ar pramoninės nuosavybės teisių, ar apskritai specialių *sui generis* teisių objektu. Nors koreliacija tarp domeno vardo ir intelektinės nuosavybės objektų yra, akivaizdu, kad domenų vardai nėra tiesiogiai susiję su kūryba ar inovacijomis ir šiems socialiniams procesams įtakos nedaro. Domenų vardai nelaikytini intelektine nuosavybe, kadangi netenkina jokių originalumo ar naujumo reikalavimų ir daugeliu atveju yra antriniai, t.y. yra asmens vardo ar pavadinimo, veiklos rūšies ir pan. atkartojimas. Dėl šių priežasčių domeno vardas gali būti laikomas tik kvaziintelektine nuosavybe (tokia, kaip, pvz., geografinės nuorodos).

Atskirai reikia pažymėti tai, kad domenų vardų registracija paremta sutartiniais santykiais tarp pareiškėjo ir registratoriaus. Sutartis dėl domeno registravimo yra specifinė paslaugų sutartis, o tarp pareiškėjo ir registratoriaus susiklosto prievoliniai santykiai. Prievolinis domeno vardo supratimas įtvirtintas Australijos ar Belgijos teisės aktuose, kuriuose tuo pačiu akcentuojama, kad domeno vardas nėra nuosavybė ir niekam nepriklauso, į jį suteikiama tik sąlyginė licencija. Domeno vardo kaip prievolinės teisės

supratimas pagrįstas tuo, kad domeno vardai visose pasaulio valstybės yra išduodami už tam tikrą registracijos mokestį, be to, taikomi metiniai palaikymo mokesčiai, domeno vardo registratorius turi sutartyse nustatytas teises apriboti domeno naudojimą ar net panaikinti jo registraciją. Kita vertus, reikėtų pasakyti, kad konkretų domeno vardą (t.y. prievolės turinį) yra laisvas pasirinkti pats pareiškėjas, siekiantis identifikuoti save internete, kas nėra būdinga prievolinėms teisėms.

Apibendrinat aukščiau aptartus domeno vardo aspektus, akivaizdu, kad tai yra kompleksinis teisinis institutas, turintis panašumų ir intelektinės nuosavybės, turtinės ir prievolinės teises. Domeno vardo negalima painioti su interneto adresu, kadangi domeno vardas atlieka ne tik adreso internete funkciją, bet ir kitas funkcijas, būdingas socialiniams žymenims, o ne adresams. Atsižvelgiant į įsigalėjusią daugelio užsienio valstybių praktiką, domeno vardas priskirtinas specifinėms turtinėms teisėms, kurių apimtis ir apribojimai nustatomi pareiškėjo ir domeno vardo registratoriaus sutartimi. Domenų vardai *per se* nelaikytini intelektinės nuosavybės teisių objektu, tačiau intelektinės nuosavybės objektu gali būti originalūs žymenys, kurių pagrindu formuojami domenų vardai.

Interneto domenas „.lt“ įkurtas 1992 m. Iki 2003 m. Lietuvoje domenų zoną „.lt“ administravo Lietuvos mokslo ir studijų kompiuterių tinklas LITNET, šiuo metu šias funkcijas vykdo KTU Informacinių technologijų plėtros institutas. 2006 m. birželio mėn. pradžioje buvo įkurta daugiau kaip 25 500 „.lt“ domenų vardų.

Lietuvoje domenų vardai „.lt“ suteikiami pasirašius sutartį su KTU Informacinių technologijų plėtros institutu. Domenų vardai suteikiami sumokėjus nustatytą registravimo mokestį ir vadovaujantis pirmumo principu. Nors formaliai KTU Informacinių technologijų plėtros institutas nereikalauja, kad užsakovas patvirtintų savo teisę naudotis konkrečiu pavadinimu, tačiau faktiškai sekama, kad domenų vardais „.lt“ zonoje nebūtų registruojami Lietuvoje ar užsienyje žinomi prekių ženklai, nesant šių ženklų savininkų sutikimo. Visais atvejais KTU Informacinių technologijų plėtros institutas atsiriboja nuo bet kokios atsakomybės prieš trečiuosius asmenis ir visą šią atsakomybę sutartimi perleidžia užsakovui.

KTU Informacinių technologijų plėtros instituto ir užsakovo sutartis sudaroma pagal patvirtintą tipinę formą. KTU Informacinių technologijų plėtros instituto tipinėje sutartyje pabrėžiama, kad domeno vardas – adresų srities simbolinis pavadinimas, sudaromas vartotojų patogumui; adresų srityje esantis duomenys atitinka tarnybinių stočių IP skaitmeninius adresus arba aprašo žemesnio lygmens adresų sritį; adresų sričių simboliniai pavadinimai nusako vartotojo vietą interneto tinkle, todėl nėra nuosavybės objektai (išskyrus atvejus, kai nustatyta tvarka yra įregistruoti kaip pramoninė nuosavybė); adresų sričių simboliniai pavadinimai yra unikalūs, t.y. negali kartotis. Taigi Lietuvoje iš esmės akcentuojamas prievolinis teisių į domeno vardą pobūdis, nepripažįstant jo intelektinės nuosavybės teisių specialia forma.

KTU Informacinių technologijų plėtros instituto tipinėje sutartyje taip pat pabrėžiama, kad domeno vardas – adresų srities simbolinis pavadinimas yra viešo

pobūdžio, todėl sudaromas taip, kad nepažeistų moralės normų ir neklaidintų vartotojų dėl adresų srities turinio ar priklausomybės; užsakovas, registruodamas domeno vardą, neturi pažeisti trečiųjų asmenų teisių.

Domeno vardus „.lt“ zonoje gali registruoti ir Lietuvos, ir užsienio asmenys. Fiziniai asmenys turi teisę kaip domeno vardą registruoti savo pavardę. Nedraudžiama sudaryti domenų vardų panaudojant bendrinius žodžius. Apskritai ribojamas (bet nedraudžiamas) tik dviejų raidžių (ar skaičių) registravimas kaip domeno vardo, taip pat informacijos (žymenų), kurių vartojimas ribojamas ar draudžiamas Lietuvos įstatymais, registravimas. Maksimalus adresų srities simbolinio pavadinimo ilgis yra 63 simboliai. Ši taisyklė iš esmės sąlygota techninių interneto duomenų persiuntimo protokolo reikalavimų. Nuo 2004 m. kovo 30 d. KTU Informacinių technologijų plėtros institutas leidžia „.lt“ zonoje registruoti ir domeno vardą su specifinėmis lietuviškos abėcėlės raidėmis.

KTU Informacinių technologijų plėtros institutas iš esmės neprisiima jokios atsakomybės, susijusios su domenų vardų registravimu. KTU Informacinių technologijų plėtros instituto tipinėje sutartyje aiškiai nurodoma, kad užsakovas asmeniškai atsako už trečiųjų asmenų pramoninės nuosavybės teisių (firmų vardų, prekių (paslaugų) ženklų ir pan.) ir autorių teisių (neteisėto kūrinio naudojimo ir pan.) pažeidimus sudarant ar naudojant adresų srities simbolinį pavadinimą. KTU Informacinių technologijų plėtros institutas, gavęs informaciją apie tai, kad užsakovas pažeidė trečiųjų asmenų teises, gali vienašališkai ne ginčo tvarka sustabdyti adresų srities naudojimą iki bus išspręstas ginčas tarp užsakovo ir pretenzijas pareiškusių trečiųjų asmenų. Be to, KTU Informacinių technologijų plėtros institutas nėra ginčo šalis, sprendžiant klausimą dėl adresų sričių simbolinio pavadinimo naudojimo teisėtumo. Užsakovas privalo užtikrinti, kad domeno vardas nebūtų naudojama kaip priemonė neteisėtai veiklai. KTU Informacinių technologijų plėtros institutas esant neteisėtos veiklos įtarimams gali vienašališkai įspėti užsakovą apie galimas pasekmes, sustabdyti domeno vardo naudojimą arba nutraukti sutartį. KTU Informacinių technologijų plėtros institutas iš esmės neturi nuoseklios teisių į domeno vardą gynimo praktikos ir apskritai vengia veltis į ginčus dėl domenų vardų. Dėl šių priežasčių, teisės į domenų vardus Lietuvoje gali būti efektyviai ginamos tik tada, jei jie yra tinkamai įregistruoti kaip prekių ženklai, firmų vardai yra originalūs autoriniai kūriniai. Bendrinio pobūdžio domeno vardai iš esmės yra uzurpuojami tų asmenų, kurie juos įregistruoja pirmieji. Ši praktika Europos valstybės (ypač Vokietijoje) pamažu pripažįstama nesąžininga, tačiau bent kol kas efektyvios alternatyvos domenų vardų suteikimui pagal paraiškų datos pirmumą nėra.

Ginčai dėl domenų vardų

1999 m. spalio 29 d. ICANN asociacija, bendradarbiaudama su Pasaulio intelektinės nuosavybės organizacija (PINO), parengė ir priėmė Bendrąsias domenų vardų ginčų sprendimo taisykles. Šiuo metu tai yra pagrindinis tarptautinio lygio dokumentas, reglamentuojantis kai kuriuos domenų vardų teisinius klausimus ir taikomas sprendžiant ginčus dėl domenų vardų. ICANN pati tiesiogiai neįgyvendina Bendrųjų domenų vardų

ginčų sprendimo taisyklių, t.y. nenagrinėja ginčų, tačiau akredituoja domenų vardų ginčų sprendimo paslaugų teikėjus, kuriais šiuo metu yra kelios regioninės organizacijos bei PINO Arbitražo ir tarpininkavimo centras.

Formaliai Bendrosios domenų vardų ginčų sprendimo taisyklės taikomos tik tarptautiniams aukščiausio lygio domenų vardams („com“, „net“, „org“ etc. ir kai kuriems šalių kodo aukščiausio lygio domenų vardams, pvz., „tv“, „fm“). Bendrosios domenų vardų ginčų sprendimo taisyklės iš esmės yra procedūrinis ir neprivalomo pobūdžio dokumentas. Procedūra panaši į arbitražinę, tačiau artimiausia tarpininkavimo procedūroms. Priimtas sprendimas yra neprivalomas, sprendimu nepatenkinta šalis ginčą gali perduoti spręsti kompetentingoms teisminėms institucijoms. Bendrosios domenų vardų ginčų sprendimo taisyklės kildinamos iš domeno vardų registracijos sutarčių nuostatų, kurios vienašališkai įtrauktos į sutartį ir paskelbtos registro tvarkytojo, kuris neturi kito pasirinkimo dėl ICANN akreditavimo politikos.

Pagal Bendrąsias domenų vardų ginčų sprendimo taisykles pareiškėjas gali prašyti tik arba domeno vardo perleidimo (perregistravimo), arba registracijos panaikinimo. Jokių kitų reikalavimų tenkinimas (pvz., nuostolių atlyginimas) ar priemonių taikymas (pvz., turto areštai) pagal Bendrąsias domenų vardų ginčų sprendimo taisykles nenumatytas.

Bendrosios domenų vardų ginčų sprendimo taisyklės iš pareiškėjo reikalauja įrodyti tris būtinas aplinkybes, siekiant pagrįsti reikalavimą, t.y., kad:

- atsakovo domeno vardas yra tapatus arba klaidinančiai panašus į pareiškėjo žymenį, kurio atžvilgiu pareiškėjas turi oficialias teises;
- atsakovas neturi pagrįstų teisių arba teisėtų interesų domeno vardo atžvilgiu;
- atsakovo domeno vardas buvo registruotas ir naudojamas nesąžiningai pareiškėjo atžvilgiu.

Lietuvoje Bendrosios domenų vardų ginčų sprendimo taisyklės iš esmės nėra taikomos. Pagal KTU Informacinių technologijų plėtros instituto tipinę sutartį ginčai dėl „lt“ zonos domeno vardo gali būti sprendžiami teismuose.

INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS TECHNINIŲ APSAUGOS PRIEMONIŲ TEISINIAI ASPEKTAI

Siekdami užkirsti kelią intelektinės nuosavybės teisių pažeidimams elektroninėje erdvėje, intelektinės nuosavybės gamintojai ir platintojai greta įprastinių teisinių priemonių (teisinės atsakomybės) pradėjo naudoti įvairias technines apsaugos priemones, teisių valdymo mechanizmus ir sutartinius apribojimus autorinių kūrinių

ir gretutinių teisių objektų laikmenoms, jų atgaminimui ir net įprastiniam naudojimui. Tokios techninės apsaugos priemonės dažnai gali būti veiksmingesnės nei atitinkami įstatyminiai draudimai ar ribojimai. Techninėms apsaugos priemonėms laikoma bet kokia technologija, įtaisai ar jų sudedamosios dalys, skirti normaliai veikiant uždrausti arba riboti su autorių teisių, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių objektais atliekamus veiksmus, kurių neleidžia autorių teisių, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių subjektai. Techninės apsaugos priemonės laikomos veiksmingomis, jei saugomo autorių teisių, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių objekto naudojimą teisių subjektai kontroliuoja taikydami prieigos kontrolę ar apsaugą (kodavimą, elementų perstatymą arba kitokią intelektinės nuosavybės objekto transformavimą) arba kopijų kontrolės būdą, užtikrinantį siekiamą apsaugą. Techninės apsaugos priemonės neturi trukdyti elektroninei įrangai normaliai veikti ir ją technologiškai tobulinti.

Įsipareigojimai užtikrinti techninių priemonių ir informacijos apie autorių ir gretutinių teisių valdymą teisinę apsaugą įtraukti į TRIPS sutartį ir WIPO interneto sutartis, taip pat Europos Sąjungos norminius aktus.

Skaitmeninėse garso ir vaizdo informacijos laikmenose (kompaktinėse plokštelėse, DVD laikmenose) plačiausiai naudojamas techninis apribojimas yra draudimas skaitmeninę informaciją atkurti skaitmeniniu formatu. Vartotojui naudojant tokią informacijos laikmeną, informacija (fonograma, audiovizualinis kūrinys ir pan.) atkuriamą tik analogine forma, taip užkertant galimybę informaciją atgaminti skaitmenine forma. Tam, kad analoginė informacija būtų paversta skaitmenine (t.y. tam, kad būtų pagaminta skaitmeninė fiksacija), būtina sudėtinga konversijos procedūra, kurios metu taip pat nukenčia ir tokios informacijos tikslumas bei kokybė. Dėl šios priežasties skaitmeninės informacijos analoginis pažeidimas palyginti menkai paplitęs.

Kitos populiarios techninės priemonės yra informacijos šifravimas, įvairūs programiniai ir aparatiniai kodai. Šifravimas ypač paplitęs televizijos ir radijo veikloje, kabelinėse ir palydovinėse tarnsliacijose. Tam, kad atgamtų užšifruotus audiovizualinius kūrinius ir fonogramas, transliuojamas televizijos, radijo, kabelinėse ar palydovinėse tarnsliacijose, vartotojas turi įsigyti specialų dekoderį, dekodavimo korteles ir pan., tuo pačiu sumokėdamas už šių kūrinių naudojimą. Šifravimo techninių priemonių grupei taip pat priklauso ir aukščiau minėtoji *Macrovision*, taip pat specialios apsaugos sistemos, užkertančios kelią kompaktinių plokštelių ir DVD laikmenų kopijavimui (pvz., CSS kodavimas, žr. žemiau). Visos šios techninės priemonės pakankamai patikimai apsaugo kūrinius ir gretutinių teisių objektus nuo neteisėto atgaminimo ir naudojimo, ypač nuo privataus nekomercinio pažeidimo.

Pradėjus taikyti technines kūrinių ir gretutinių teisių objektų apsaugos priemones, atsirado ir naujos neteisėtos veiklos formos – įrenginių, skirtų pašalinti ar apeiti techninėms apsaugos priemonėms, gamyba ir platinimas. Tokia veikla tiesiogiai nepažeidžia autorių ar gretutinių teisių į techninėms priemonėms apsaugotą objektą, todėl, siekiant išspręsti šį klausimą, techninėms priemonėms buvo numatyta savarankiška teisinė apsauga. Visose išsivysčiusiose valstybėse draudžiama pašalinti bet kokias autorių ar gretutinių teisių objekto technines apsaugos priemones, taip pat gaminti ar platinti

prietaisus ar kitokias priemones, skirtas minėtoms techninėms priemonėms pašalinti. Pažymėtina, kad tam tikrais atvejais techninių priemonių pašalinimas yra būtinas, kad būtų įgyvendintos įstatymuose numatytos autorių ir gretutinių teisių išimtys (pvz., būtų užtikrintas suderinamumas arba galimybė atgaminti atsarginę kopiją), todėl techninių priemonių taikymas ir apsauga iki šios sukelia teorinių ir praktinių problemų.

Savotiška autorių kūrinių ir gretutinių teisių objektų apsaugos forma yra ir informacijos apie autorių ir gretutinių teisių valdymą pateikimas. Informacija apie autorių ir gretutinių teisių valdymą suprantama kaip informacija, identifikuojanči kūrinių, kūrinių autorių, kitą autorių teisių subjektą arba atlikėją, kūrinių atlikimą, fonogramą, fonogramos gamintoją, kitą gretutinių teisių subjektą, taip pat informacija apie kūrinių, atlikimo ar fonogramos naudojimo sąlygas ir tvarką. Tokia informacija paprastai pateikiama kiek galima akivaizdžiau, kad vartotojui būtų aiškus atitinkamo intelektualinės nuosavybės objekto teisių turėtojas ir vartotojo teisės į tokį objektą, tokiu būdu informuojant vartotoją apie galimus intelektualinės nuosavybės teisių pažeidimus. Šios informacijos pašalinimas ar pakeitimas gali suklaidinti vartotoją ir paskatinti neteisėtas veikas. Pats informacijos pašalinimas ar apkeitimas taip pat pažeidžia autorių ar gretutinių teisių turėtojo interesus. Dėl šių priežasčių informacijai apie autorių ir gretutinių teisių valdymą taikoma speciali teisinė apsauga.

Šiuo metu ypač sparčiai plinta DVD standarto laikmenos, kurios ateityje turėtų išstumti kompaktines plokšteles bei kompaktines kasetes, skirtas fonogramų ir audiovizualinės informacijos fiksacijoms. DVD standarto laikmenose fonogramų ar audiovizualinė informacija užfiksuota skaitmenine forma, taip pat apsaugota nuo atgaminimo specialiu šifravimo algoritmu pagalba. DVD standarto laikmenose naudojamas specialus CSS (Contents Scrambling System) kodavimo algoritmas, kuris turi užkirsti kelią įrašo atgaminimui skaitmenine forma, tačiau leidžia įrašo atgaminimą analogine (prastesnės kokybės) forma. Dar neseniai šis standartas buvo laikomas saugiu ir neįveikiamu piratams, tačiau 1999 m. pavasarį pasauliniame interneto kompiuterių tinkle pasirodė DeCSS kompiuterių programa, kurios pagalba skaitmeninė informacija, išsaugota DVD laikmenose, gali būti atgaminta skaitmenine forma. Minėtoji programa buvo sukurta teisėtiems tikslams – siekiant užtikrinti DVD standarto suderinamumą su *Linux* ir kitomis nekomercinėmis kompiuterių operacinėmis sistemomis, tačiau ji taip pat atvėrė kelią DVD laikmenose išsaugotos informacijos pažeidimui. JAV ir kitose šalyse iki šiol vyksta teisiniai procesai dėl DeCSS kompiuterių programos legalumo.

Veiksmingų techninių apsaugos priemonių šalinimas ar vengimas, kai asmuo tai daro tyčia, yra laikomas techninių apsaugos priemonių pažeidimu. Intelektinės nuosavybės pažeidimu, be kita ko, laikomas paslaugų tai padaryti siūlymas bei atitinkamų prietaisų, leidžiančių pašalinti tokias technines apsaugos priemones, gaminimas, importavimas, gabenimas, laikymas, turint tikslą platinti, ir platinimas.

Faktiškai viena iš techninės apsaugos priemonių yra informacijos apie teisių valdymą įdiegimas į intelektualinės nuosavybės objektus. Šios informacijos apie autorių teisių ar gretutinių teisių valdymą panaikinimas arba pakeitimas be autorių ar gretutinių teisių subjektų leidimo, taip pat kūrinių, atlikimų įrašų, fonogramų ar jų kopijų platinimas,

importavimas, transliavimas, viešas paskelbimas ar padarymas viešai prieinamus, be leidimo panaikinus arba pakeitus informaciją apie teisių valdymą, taip pat yra laikomas autorių teisių ir gretutinių teisių pažeidimu.

Minėtos nuostatos Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme įtvirtintos PINO Interneto sutarčių nuostatomis.

Techninių apsaugos priemonių apsauga įtvirtinama ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso XXX skirsnio nuostatomis, kurios numato baudžiamąją atsakomybę už informacijos apie autorių teisių ar gretutinių teisių valdymą sunaikinimą arba pakeitimą (193 str.); neteisėtą autorių ar gretutinių teisių techninių apsaugos priemonių pašalinimą (194 str.). Šioms veikoms keliamas komercinių tikslų reikalavimas. Subjektyviai šios veikos turi būti padaromos tiesiogiai, tyčia kaltininkui suvokiant nusikalstamos veikos pobūdį ir norint taip veikti. Už šias veikas taikomos sankcijos yra viešieji darbai arba bauda, arba laisvės apribojimas, arba areštas, arba laisvės atėmimas iki dvejų metų. Be to, atsakomybė gali būti taikoma ir juridiniam asmeniui.

Deja, nustatyta techninių apsaugos priemonių teisinė apsauga yra besąlygiška ir nenumato jokių išimčių, dėl ko faktiškai neįgyvendinamos tampa autorių teisių ir gretutinių teisių išimtytys – teisė atgaminti asmeniniais tikslais, švietimo ir mokslo tikslais ir kt. Daugumos valstybių, tarp jų ir Lietuvos, įstatymai nenumato jokio realaus mechanizmo, kaip vartotojui įgyvendinti savo įstatymines teises (pvz., asmeninės kopijos teisę ar teisę pasinaudoti intelektine nuosavybe mokslo ir švietimo tikslais). Tokia situacija akivaizdžiai sąlygoja intelektinės nuosavybės naudotojo (vartotojo) teisių ir intelektinės nuosavybės teisių pažeidimų koliziją, t.y. vartotojas norėdamas realizuoti savo teises, iš esmės neturi kitos išeities, tik pažeisti technines apsaugos priemones. Kadangi už techninių apsaugos priemonių pažeidimus numatyta net ir baudžiamoji atsakomybė, būtina nedelsiant spręsti šią teisių koliziją.

INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS KOLEKTYVINIO ADMINISTRAVIMO PROBLEMOS ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE

Kolektyvinis teisių administravimas yra intelektinės nuosavybės teisių turėtojų pavedimas centralizuotoms asociacijoms tvarkyti ir ginti jų intelektinės nuosavybės teises, rinkti atlyginimą už jų intelektinės nuosavybės panaudojimą. Lietuvos ir užsienio autorių teises Lietuvoje kolektyviai administruoja 1991 m. įsteigta Lietuvos autorių teisių gynimo asociacijos agentūra (LATGA-A). Atlikėjų ir fonogramų gamintojų teisėms kolektyviai administruoti 1999 m. atlikėjų ir fonogramų gamintojų iniciatyva įsteigta Lietuvos gretutinių teisių asociacija (AGATA).

Kolektyvinio administravimo asociacijos dažniausiai atlieka dvi pagrindines funkcijas – rūpinasi užmokesčio už autorių teisių ar gretutinių teisių panaudojimą (visų pirma teisės atgaminti kūrinį) surinkimu, taip pat rūpinasi autorių bei gretutinių teisių apsauga. Tradiciškai įgaliojimus atstovauti autorių ar gretutinių teisių turėtojui kolektyvinio administravimo institucija įgyja sudarydama atitinkamą (pavedimo) sutartį su autorių ar gretutinių teisių turėtoju ar jam atstovaujančia institucija, todėl kolektyvinio administravimo asociacijų teisės tiesiogiai priklauso nuo šių asociacijų narių mandato. Vietoj tokio sutartinio mandato šiuo metu plačiai taikomas įstatyminio atstovavimo principas, reiškiantis, kad kolektyvinio administravimo institucijos pagal įstatymą laikomos visų autorių teisių turėtojų atstovais ir administruoja visą atitinkamų teisių repertuarą.

Kai kurių autorių ir gretutinių teisių (pvz., autorių teisės leisti kūrinio kabeline retransliacija, transliavimą radijuje ar televizijoje) įgyvendinimas apskritai leidžiamas tik per autorių teisių kolektyvinio administravimo asociaciją. To priežastys – būtinybė centralizuotai nustatyti retransliacijos licencijos tarifus ir išvengti ypač sudėtingo individualaus licencijavimo. Šia prasme kolektyvinis administravimas užtikrina ir viešąjį interesą – visuomenės galimybę per transliacijas susipažinti su visais kūriniais už tinkamą kainą. Jei reikėtų individualiai derėtis su kiekvieno kūrinio teisių turėtoju, tai labai apsunkintų ir pabrangintų visuomenės galimybę gauti šią informaciją. Kitose srityse, ypač kur autorių ir gretutinių teisių turėtojai yra ekonomiškai ir organizaciniai pajėgūs subjektai, kolektyvinio administravimo taikymas nepageidautinas, kadangi būtų neefektyvus ir dubliuotų pačių autorių ir gretutinių teisių turėtojų veiklą. Tokios sritys yra, pvz., autorių teisės į kompiuterių programas, autorių teisės ar *sui generis* teisės į duomenų bazes, pagrindinės teisės į audiovizualinę (kino, vaizdo įrašų, TV laidas) produkciją ir pan. Kolektyvinis administravimas iš esmės netaikomas ir pramoninės nuosavybės srityje, tačiau joje gana aktyviai veikia teisių turėtojų interesus vienijančios ir jiems atstovaujančios organizacijos.

Sparčiai tobulėjant technologijoms – ypač plintant techninėms apsaugos priemonėms bei autorių teisių ir gretutinių teisių valdymo technologijoms – didėja pačių autorių ir gretutinių teisių turėtojų galimybės administruoti savo teises ir kontroliuoti saugomų kūrinių panaudojimą. Šiuo metu techninių apsaugos priemonių ir autorių, ir gretutinių teisių valdymo priemonių teisinė apsauga yra atskirai reglamentuojama, o šios priemonės tampa svaria alternatyva kolektyviniam teisių administravimui. Be to, kūrybinių bendrijų judėjimas taip pat orientuotas į paties autoriaus galimybes licencijuoti savo kūrinį ir individualiai nustatyti jo panaudojimo režimą.

Pramoninės nuosavybės srityje veikia teisių turėtojų interesus vienijančios organizacijos, kurios nors ir neatlieka formalių kolektyvinio administravimo funkcijų, tačiau yra joms artimos – organizuoja savo narių intelektinės nuosavybės teisių gynimą, inicijuodamos civilines ir administracines/baudžiamąsias bylas prieš intelektinės nuosavybės teisių pažeidėjus, bendradarbiauja su teisėsaugos institucijomis dėl intelektinės nuosavybės gynimo, užsiima aktyvia lobistine veikla, atstovauja atitinkamai industrijai ir koordinuoja veiklą nacionaliniu ar tarptautiniu mastu.

Kolektyvinis intelektinės nuosavybės teisių administravimas iš esmės tinkamas teisėms tvarkyti industrinėje, bet ne žinių visuomenėje. Ypač kolektyvinis administravimas netinkamas elektroninėje erdvėje. Pagrindinės to priežastys yra kolektyvinio administravimo ir technologinių intelektinės nuosavybės teisių administravimo mechanizmų nesuderinamumas. Svarbiausi elektroninės erdvės iššūkiai kolektyviniam administravimui šiuo metu yra nesuderinamumas su individualiu technologiniu teisių administravimu, taip pat dvigubas ar nepagrįstas tų pačių intelektinės nuosavybės panaudojimo formų apmokestinimas.

Techninių apsaugos priemonių bei autorių teisių ir gretutinių teisių valdymo technologijų panaudojimas – t.y. plintantis individualus teisių administravimas – sąlygoja dvigubą ar net apskritai nepagrįstą autorinio atlyginimo mokėjimą už intelektinės nuosavybės panaudojimą. Geriausiai šia problemą iliustruoja kolektyvinio administravimo asociacijų renkamas atlyginimas už audiovizualinių kūrinių ar fonogramose įrašytų kūrinių atgaminimą asmeniniais tikslais, kuris dažnai vadinamas „tuščios laikmenos mokesčiu“. Kaip jau minėta pagal galiojančias taisykles (Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 20 str.) tuščios laikmenos mokestis turi būti mokamas:

- Už visas laikmenas, tarp jų laikmenas, naudojamas su intelektine nuosavybe visiškai nesusijusiems tikslams (pvz., viešojo administravimo tikslams, duomenų saugyklose, asmeninėms fotografijoms ir audiovizualinėms fiksacijoms ir pan.).
- Tais atvejais, kai kūrinio asmeninis atgaminimas yra uždraustas techninėmis priemonėmis, t.y. kūrinio teisėtai atgaminti asmeniniais tikslais iš esmės neįmanoma. Paminėtina, kad šiuo metu apie 90 % viešai platinamų kūrinių dėl taikomų techninių apsaugos priemonių negali būti teisėtai atgaminami asmeniniais ar kitais tikslais.
- Nepriklausomai nuo to, kad panašus tuščios laikmenos mokestis jau buvo sumokėtas kitose Europos Sąjungos valstybėse, o nacionaliniams subjektams nėra realių galimybių atgauti šį mokestį.
- Nepriklausomai nuo to, kad autorinis atlyginimas buvo sumokėtas įsigyjant individualias licencijas (pvz., įsigyjant kūrinių interneto muzikos įrašų parduotuvėje).

ATVIROSIOS PROGRAMINĖS ĮRANGOS IR KŪRYBINIŲ BENDRIJŲ JUDĖJIMAI

XX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje elektroninėje erdvėje taip pat atsirado ir įsitvirtino alternatyvūs intelektualinės nuosavybės judėjimai, tokie kaip atvirosios programinės įrangos (angl. *Open source*) ir kūrybinių bendrijų (angl. *Creative Commons*) judėjimai, akcentuojantys intelektualinės nuosavybės svarbą socialiniam informacijos prieinamumui, socialiniam planavimui, kultūros ir technologijų plėtrai.

Atvirosios programinės įrangos judėjimas yra kompiuterių programų, kurių kodas pateikiamas viešai analizei ir tobulinimui, autorių virtuali bendruomenė. Kiekvienas asmuo gali laisvai pasinaudoti atvirąja programine įranga, ją perdirbti, tobulinti ir pan., su sąlyga, kad jo panaudotas ar perdirbtas kompiuterių programos kodas liks atviras, t.y. laisvai prieinamas ir viešas. Atvirosios programinės įrangos judėjimas neturi būti tapatinamas su nemokamomis kompiuterių programomis, kadangi atviroji programinė įranga nebūtinai turi būti platinama ir prieinama nemokamai, svarbu, kad programos kodas būtų laisvai prieinamas ir viešas, būtų galimybė šį kodą ar jo elementus panaudoti naujoms kompiuterių programoms kurti. Praktiškai atvirosios programinės įrangos judėjimo tęstinumas užtikrinamas specialiomis atvirosios programinės įrangos licencijomis (susitarimais dėl atvirosios programinės įrangos teisinio statuso ir panaudojimo sąlygų). Atvirosios programinės įrangos judėjimas neprieštarauja ir jokių būdu neneigia intelektualinės nuosavybės teisių reikalingumo, priešingai, jis iš esmės yra priklausomas nuo intelektualinės nuosavybės teisių, kurios panaudojamos ginant atvirosios programinės įrangos (ir jo pagrindu sukurto naujo kodo) viešumą ir prieinamumą.

Kūrybinių bendrijų (angl. *Creative Commons*) judėjimas yra atvirosios programinės įrangos principais pagrįsta bet kokios informacijos (kūrinių, inovacijų) apskaitimo ir tobulinimo forma, t.y. leidžianti aiškiai apibrėžtų licencijų ribose viešam platinimui ir naudojimui pateikti intelektualinės nuosavybės teisėmis saugomą turinį. Priklausomai nuo autoriaus ar teisių turėtojo pasirinktų licencijos sąlygų, kiti asmenys gali naudotis kūrybinių bendrijų informacija nemokamai ar už atlyginimą, gali ją perdirbti, panaudoti nekomerciniams projektams ir pan. Kūrybinės bendrijos gerokai supaprastina intelektualinės nuosavybės panaudojimą, kadangi atlaisvina naudotojus nuo būtinybės individualiai derinti licencijos sąlygas, kontaktuoti su autoriaumi (teisių turėtoju ir pan.).

Atvirosios programinės įrangos judėjimas laikytinas pirmosiomis viasuomeninėmis pastangos bent iš dalies pašalinti autorių teisių ir gretutinių teisių sistemos trūkumus ir neatitikimus žinių visuomenės poreikiams. Paminėtina, kad atviro kodo judėjimas atsirado dar tuomet, kai teisininkai tik svarstė istorinio intelektualinės nuosavybės teisinio režimo pakeitimus. Atvirosios programinės įrangos judėjimas buvo pagrįstas ir paskatino sutartinių licencijų, kaip alternatyvaus skaitmeninio turinio teisinės apsaugos būdo, naudojimą kompiuterių programų kodo apsaugai. Atvirosios programinės įrangos licencijos iš pradžių buvo kuriamos siekiant užkirsti kelią kompiuterinio programinės

įrangos kodo pasisavinimui, kad jį būtų galima peržiūrėti ir pakartotinai naudoti, ir reikalaujant, kad išvestiniai kūriniai (nauja programinė įranga su ankstesniu atviroju kodu) taip pat išliktų prieinami. Buvo sukurta daug atvirosios programinės įrangos licencijų versijų. Geriausiai žinoma atvirosios programinės įrangos licencija yra GPL (Bendroji viešoji licencija).

Kūrybinių bendrijų judėjimu iš pradžių buvo siekiama adaptuoti atvirosios programinės įrangos licencijų principus visų rūšių skaitmeniniam turiniui (išskyrus kompiuterinį programinės įrangos kodą), kaip antai skaitmeninėms fotografijoms, skaitmeninei muzikai, tekstui, multimedijos turiniui, audiovizualiniams kūriniams ir t.t. Kaip ir atvirosios programinės įrangos judėjimo atveju, kūrybinių bendrijų licencijos pirmiausiai yra skirtos nustatyti sutartinį teisinės apsaugos režimą kūriniams, kuriems taikoma licencija. Šis licencijavimo režimas nesiremia įstatymine licencijuoto turinio apsauga, jis nustatomas sutartimi ir priklauso nuo sutartinių teisių gynimo priemonių, sutartinės atsakomybės ir bendrosios sutarčių teisės mechanizmų. Kadangi sutartis savaime yra daug lengviau pritaikoma, negu bendras teisinis režimas, ji gali ignoruoti įvairius autorių teisių ir gretutinių teisių teisinio reguliavimo apribojimus. Taikydamas sutartinio atsisakymo nuostatas, autorius gali nustatyti trumpesnius apsaugos terminus, papildomas išimtis, o taip pat gali išdėstyti sutartines teises paprastu ir suprantamu būdu. Pastarasis pranašumas supaprastina licencijos sąlygas beveik iki semiotinio lygio. Tokiu būdu jos tampa suprantamos kiekvienam, neturinčiam specialių žinių apie autorių teisę. Toks paprastumas ir prieinamumas buvo kūrybinių bendrijų judėjimo pagrindas.

Kūrybinių bendrijų organizaciją 2001 m. įsteigė Lawrence Lessig, Hal Abelson ir Eric Eldred. Pirmasis kūrybinių bendrijų autorių teisių licencijų rinkinys buvo išleistas 2002 m. gruodžio mėnesį Jungtinių Amerikos Valstijų jurisdikcijai. 2008 m. 130 milijonų kūrinių buvo licencijuota pagal kūrybinių bendrijų licencijų sutartis visame pasaulyje. Pažymėtina, kad pirmosios kūrybinių bendrijų licencijos buvo sukurtos ir adaptuotos specialiai JAV autorių teisių sistemai. Tam tikri pagrindiniai kūrybinių bendrijų licencijų bruožai, kaip antai autoriaus teisė būti nurodytam (teisė į autorystę), seniai pripažįstami kitų valstybių (tarp jų Lietuvos) teisės aktuose ir yra nereikalingi daugelyje Europos autorių teisių ir gretutinių teisių sistemų. Europos valstybėse ir Lietuvoje yra numatytos tam tikros autoriaus specialiosios arba neturtinės teisės, kurios negali būti atskiriamos nuo autoriaus asmens ir perleidžiamos tretiesiems asmenims. Teisė į autorystę – teisė vadintis ir būti nurodytam kūrinio autoriumi – yra nustatyta 1886 m. Berno konvencijoje dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos, kuri yra Europos autorių teisės pagrindas. Tačiau dėl to kūrybinių bendrijų licencijos netampa bevertėmis Europos autoriams, kadangi remdamiesi kūrybinių bendrijų autorystės licencija, Europos autoriai galėtų naudotis autorystės teisių apsauga jurisdikcijose, kurios kitais atvejais nepripažintų autorių neturtinių teisių apsaugos.

Tai yra tik vienas pavyzdys, rodantis, jog kūrybinių bendrijų licencijos priklauso nuo konkrečios jurisdikcijos. Dėl didelės neturtinių teisių, pagrindinių turtinių teisių, išimčių ir teisių valdymo reglamentavimo įvairovės kūrybinių bendrijų licencijos turi būti adaptuojamos kiekvienai jurisdikcijai, kad jas būtų galima panaudoti teisme o jų

vykdymą užtikrinti teismine tvarka. Daugelyje šalių nacionalinės kalbos tekstas yra būtina sąlyga teisminei gynybai ir vykdymo užtikrinimui teismine tvarka, ypač vartotojų atžvilgiu.

Išoriškai kūrybinių bendrijų licencijų režimas žymimas bendrų simbolių ir santrumpų rinkiniu, kuris yra lengvai suprantamas netgi nespecialistui, o taip pat ir automatizuotoms kompiuterių sistemoms. Kūrybinių bendrijų licencijų režimo negalima painioti su nekomerciniu kūrinio naudojimu arba su kūrinio apsaugos atsisakymu. Pavyzdžiui, kūrybinių bendrijų autorystės (BY) licencija leidžia asmeniui dalintis ir kurti išvestinius kūrinius netgi komerciniam naudojimui tol, kol nurodoma originali autorystė. Be to, kūrybinių bendrijų licencijavimo režime nustatyti draudimai nėra absoliutūs ir gali būti licencijos davėjo (autorius arba teisių turėtojo) atšaukiami, atsižvelgiant į individualų atvejį ir gavus prašymą, pavyzdžiui, pagal „Autorystės nuoroda. Išvestiniai kūriniai negalimi. Platinimas leidžiamas tik tokiomis pat sąlygomis“ (BY-ND-SA) licenciją paprastai būtų visiškai uždrausta kurti komercinį išvestinį kūrinį iš nekomercinio kūrinio, tačiau licencijos davėjas gali suteikti išimtis individualiu atveju. Bendrai kūrybinių bendrijų licencijų režimas gali būti apibendrinamas kaip „tam tikros teisės saugomos“ režimas, priešpastatant „visos teisės saugomos“ režimui, kuris paprastai yra taikomas didžiajai daliai komerciniu būdu platinamo turinio.

Visos kūrybinių bendrijų pirminės licencijos suteikia pagrindines teises, kaip antai teisę nemokamai platinti autorių teisių ginamą kūrinį visame pasaulyje, neatliekant jame jokių pakeitimų. Kiekvienos iš šių licencijų turinys susideda iš keturių pagrindinių sąlygų:

- 1) Autorystės nuoroda (BY). Licencijos gavėjui leidžiama kopijuoti, platinti, demonstruoti ir atlikti kūrinį bei kurti išvestinius kūrinius originalo pagrindu, tik jeigu nurodomas autorius arba licencijos davėjas jų nustatytu būdu.
- 2) Nekomercinis naudojimas (NC). Licencijos gavėjui leidžiama kopijuoti, platinti, demonstruoti ir atlikti kūrinį bei kurti išvestinius kūrinius originalo pagrindu tik nekomerciniais tikslais.
- 3) Išvestiniai kūriniai negalimi (ND). Licencijos gavėjui leidžiama kopijuoti, platinti, demonstruoti ir atlikti tik pažodines kūrinio kopijas, tačiau draudžiama kurti išvestinius kūrinius originalo pagrindu.
- 4) Platinimas leidžiamas tik tokiomis pat sąlygomis (SA). Licencijos gavėjui leidžiama platinti išvestinius kūrinius tik pagal analogišką licenciją, kuria pažymėtas kūrinio originalas.

Galimi aukščiau minėtų keturių sąlygų deriniai. Kaitaliojant ir derinant šias sąlygas, gaunama vienuolika galiojančių Kūrybinių bendrijų licencijų (likusieji deriniai yra teisiškai negalimi dėl tarpusavyje nesuderinamų sąlygų). Šešios dažniausiai naudojamos licencijos yra šios: Autorystės nuoroda (BY), Autorystės nuoroda + Nekomercinis naudojimas (BY-NC), Autorystės nuoroda + Išvestiniai kūriniai negalimi (BY-ND), Autorystės nuoroda + Platinimas leidžiamas tik tokiomis pat sąlygomis (BY-SA), Autorystės nuoroda + Nekomercinis naudojimas + Išvestiniai kūriniai negalimi (BY-NC-ND), Autorystė + Nekomercinis naudojimas + Platinimas leidžiamas tik tokiomis pat

sąlygomis (BY-NC-SA). Kaip buvo minėta, paprasčiausiomis santrumpomis yra žymima speciali teisinė kalba, adaptuota jurisdikcijos, kuriai ji naudojama, ypatumams.

Lietuvoje kūrybinių bendrijų judėjimas sunkiai skinasi kelią. Tam yra kelios priežastys. Pirma, dėl griežtos neturtinių teisių doktrinos ir reglamentavimo autoriams nėra svarbu sutartimis reguliuoti autorystės teisę. Antra, savarankiškai sukurto nacionalinio turinio kiekis (neturint jokių išankstinių susitarimų) yra santykinai mažas. Trečia, kūrybinių bendrijų licencijų pobūdis yra gana svetimas Lietuvos autorių teisei ir jos nėra adaptuotos lietuvių kalbai. Ketvirta, valstybės institucijos atsakingos už autorių teisių politiką, kai kurie autorių teisių ir gretutinių teisių mokslininkai, teismai ir ypač kolektyvinio teisių administravimo asociacijos stipriai priešinasi bet kokiems alternatyviems autorių teisių ir gretutinių teisių apsaugos būdams, neretai net sąmoningai tapatindami juos su piratavimu. Penkta, kai kurios teisės aktų nuostatos dėl autorių teisių ir gretutinių teisių kolektyvinio administravimo efektyviai eliminuoja individualaus susitarimo dėl to paties turinio galimybes (todėl kūrybinių bendrijų licencijavimas tampa netikslingas).

Su paskutine iš minėtųjų problemų susiduriama ir kitose jurisdikcijose, ypač Vokietijoje. Pagal galiojančius autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymus kolektyvinio teisių administravimo asociacijos turi teises rinkti autorinius atlyginimus viso turinio atžvilgiu, nedarant jokių išimčių. Be to, kolektyvinio teisių administravimo asociacijos reikalauja, kad jų narys perleistų visas teises asociacijos žiniai. Tokiu būdu nepriklausomam autoriui iš esmės yra uždraudžiama išduoti individualią licenciją bet kuriam kūriniui, pasinaudojant individualia kūrybinių bendrijų licencija, jeigu jis taip pat pageidauja būti kolektyvinio teisių administravimo asociacijos nariu ir gauti autorinius atlyginimus per kolektyvinio teisių administravimo asociaciją kitų savo kūrinių atžvilgiu. Tokio antagonizmo pagrindai yra numatyti Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 65 straipsnyje, kuris nustato kolektyvinį teisių administravimą tam tikrais atvejais, netgi jeigu autorius nesudarė sutarties dėl to su jokia kolektyvinio teisių administravimo asociacija. Dar daugiau, individualaus teisių valdymo galimybė yra apribota autoriaus arba atlikėjo sutartyse su kolektyvinio teisių administravimo asociacijomis. Galiausiai, kūrybinių bendrijų licencijavimo naudingumą sumažina dominuojantis autorių teisių fundamentalizmas teismuose ir kai kuriuose moksliniuose darbuose. Alternatyvūs autorių teisių ir gretutinių apsaugos būdai ir individualūs susitarimai yra netgi sąmoningai įvardijami kaip piratiniai ir prieštaraujantys kūrybos skatinimo nuostatoms. Paradoksalu tai, kad kai kurie konservatyvūs autorių teisių mokslininkai dabar mėgina adaptuoti kūrybinių bendrijų licencijas Lietuvai.

Tam, kad kūrybinių bendrijų licencijos būtų naudingos Lietuvoje, reikia daugiau nei vertimo ir teisinio licencijų tekstų suderinimo. Siekiant apriboti kolektyvinio teisių administravimo asociacijų savanaudiškumą ir godumą yra būtini teisės aktų pakeitimai. Paminėtina, kad naujausi pasiūlymai dėl autorių teisių ir gretutinių teisių yra visiškai priešingai orientuoti. Be to, siekiant paskatinti kūrybinių bendrijų licencijų naudojimą, esamiems ir būsimiems autoriams ir atlikėjams Lietuvoje turi būti išaiškinti jų privalumai, o taip pat turi būti įgyvendintos kitos kūrybingumą skatinančios priemonės.

Paminėtina, kad kūrybinių bendrijų licencijos neišsprendžia visų galiojančio autorių teisių ir gretutinių teisių režimo problemų. Pavyzdžiui, kūrybinių bendrijų licencijos *per se* neįveikia pernelyg ilgos apsaugos klausimo (nors autoriai gali laisvai atsisakyti savo teisių iš anksto, tačiau nėra organizuoto ir paprasto būdo, kaip tai padaryti). Iš pirmo žvilgsnio, atrodo, kad kūrybinių bendrijų licencijos licencijos supaprastina autorių teisių ir gretutinių teisių licencijavimą, tačiau užsienio praktika rodo, kad kūrybinių bendrijų licencijos licencijų įgyvendinimas ir gynimas gali būti sudėtingas. Kontinentinėse Europos jurisdikcijose, tar jų Lietuvoje, kurioje veikia dažnai savanaudiškų interesų turinčios konservatyvios teisių kolektyvinio administravimo sistemos, kūrybinių bendrijų licencijos autoriams gali sukelti naujų bei labai sudėtingų konfliktų. Galiausiai, kūrybinių bendrijų licencijos tiesiogiai nepadaeda atlyginant autoriui už jo kūrinių.

Aukščiau pateikta analizė leidžia daryti išvadą, kad dabartinio autorių teisių ir gretutinių teisių režimo visaapimanti reforma yra būtina tam, kad kūrybinių bendrijų licencijos ir kiti alternatyvūs teisių apsaugos būdai būtų visapusiškai pritaikyti Lietuvos ir Europos teisėje. Ši reforma būtų reikalinga supranacionaliniu lygiu, kadangi bent dalis problemų kyla ne iš nacionalinės teisės, o yra iš anksto užprogramuotos tarptautinėje arba Europos autorių teisių ir gretutinių teisių sistemoje.

LAIKMENŲ IR ĮRANGOS MOKESČIAI

Laikmenų ir įrangos mokesčiai arba kitaip atlyginimas autoriams ir gretutinių teisių turėtojams už kūrinių atgaminimą asmeniniais tikslais yra viena kontraversiškiausių intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje temų.

Autorinių mokesčių – atlyginimo už kūrinių atgaminimą asmeniniais tikslais – klausimą Europos Komisija yra išskyrusi tarp 13 svarbiausių autorių teisių ir gretutinių klausimų, kuriems spręsti skiriamas prioritetinis dėmesys. 2004-2009 m. laikotarpiu Europos Komisija organizavo Valstybių narių ir suinteresuotų asmenų viešas konsultacijas, bei viešus klausymus, buvo parengusi rekomendacijos projektą (kurį vėliau atsisakyta priimti motyvuojant reguliavimo formos netinkamumu). Kiekvienu atveju autorių teisių ir gretutinių teisių turėtojų bei informacinių technologijų ir kitų informacinės visuomenės industrijų atstovų nuomonės gana radikaliai išsiskyrė.

Lygiai taip pat poliarizuota yra ir mokslinė diskusija šiuo klausimu. Vieni mokslininkai šiuos mokesčius ir asmeninio atgaminimo teisę vertina kaip privalomą licenciją, už kurią būtina atlyginti apmokestinant laikmenas ir įrangą, tuo tarpu kiti – kaip neefektyvų ir neteisingą rinkos suvaržymą, tarnaujantį komerciniam interesui.

Laikmenų ir įrangos mokesčių klausimą kai kuriais aspektais narpliojo ir Lietuvos teismai, priėmę gana kontraversiškus ir nevienareikšmiškai vertinamus sprendimus.

Šis klausimas yra keliamas net trijose bylose Europos Sąjungos teisingumo teisme (ESTT), kurių pirmoji – vadinamoji Padawan byla (Sociedad General de Autores

y Editores de España (SGAE) v. Padawan, S.L. (byla Nr. C-467/08)) – ESTT buvo išspręsta 2010 m. spalio 22 d. ESTT sprendimas įnešė ir naujų aspektų, ir kontraversijų į laikmenų ir įrangos mokesčių klausimą. Paminėtina, kad ESTT savo eilės laukia dar dvi bylos, tiesiogiai susijusios su laikmenų ir įrangos apmokestinimu, t.y. Entidad de Gestión de Derechos de los Productores Audiovisuales (EGEDA) v. Magnatrading SL (byla Nr. C-387/09) bei Stichting de Thuiskopie v. Opus Supplies Deutschland GmbH (byla Nr. C-462/09).

Informacinių technologijų versle ir teisinėje jurisprudencijoje vartojamos kelios sąvokos, kurios tapačios laikmenų ir įrangos mokesčių institutui, tarp jų „tuščios laikmenos mokestis“, „kompensacija už kūrinių atgaminimą asmeniniais tikslais“, „atlyginimas už audiovizualinių kūrinių ar fonogramose įrašytų kūrinių atgaminimą asmeniniais tikslais“, „kompensacinis atlyginimas“ ir pan., kurios iš esmės reiškia tą patį.

Laikmenų ir įrangos mokesčiai Lietuvoje iš esmės nustatyti priėmus 2003 m. kovo kovo 5 d. Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo pakeitimo įstatymą Nr. IX-1355. Laikmenų ir įrangos mokesčių atžvilgiu įstatyme nustatytos taisyklės įsigaliojo nuo 2004 m. sausio 1 d. ir nepasikeitusios galioja iki šiol. Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo (toliau – ATGTĮ) 20 str. 3-4 d. nustatyta „Atgaminant audiovizualinį kūrinį ar fonogramoje įrašytą kūrinį, kūrinio autorius ar jo teisių perėmėjas kartu su atlikėjais ir audiovizualinių kūrinių bei fonogramų gamintojais arba jų teisių perėmėjais turi teisę gauti tam tikrą atlyginimą, kuris nustatomas procentais nuo asmeniniam atgaminimui skirtų tuščių garso ir audiovizualinių laikmenų (išskyrus laikmenas, skirtas eksportui, profesionalioms reikmėms ir žmonių, turinčių klausos ar regos negalią, reikmėms) didmeninio pardavimo kainos. [A]tlyginimą privalo mokėti asmeniniam atgaminimui skirtų analoginių ir skaitmeninių garso bei audiovizualinių laikmenų gamintojai ir importuotojai, išskyrus tuos atvejus, kai tuščios laikmenos įvežamos išimtinai asmeniniam naudojimui (su keleivio bagažu). [A]tlyginimo dydį, atsižvelgdama į tai, taikomos ar netaikomos techninės apsaugos priemonės [...], jo paskirstymo ir mokėjimo sąlygas nustato Vyriausybė, suderinusi su [...] laikmenų gamintojams bei importuotojams atstovaujančiomis asociacijomis ir autorių teisių bei gretutinių teisių kolektyvinio administravimo asociacijomis. Atlyginimas neturi būti didesnis kaip 6 procentai tuščios garso ar audiovizualinės laikmenos didmeninės kainos.“

Reguliavimas plėtojamas poįstatyminiame teisės akte – Atlyginimo už audiovizualinių kūrinių ar fonogramose įrašytų kūrinių atgaminimą asmeniniais tikslais paskirstymo ir mokėjimo tvarkos aprašas, patvirtintas 2007 m. rugsėjo 19 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 997 (originali redakcija buvo patvirtinta 2003 m. rugpjūčio 29 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 1106). Atlyginimo tvarkos I skyriaus 2 dalies 2 pastraipoje reglamentuojama, kad asmeniniam atgaminimui skirta tuščia garso ir audiovizualinė laikmena yra „bet kuris materialus objektas (garso ar vaizdo kasetė, kompaktinis diskas, minidiskas ir kita), paprastai naudojamas analoginiam ar skaitmeniniam garso ir (ar) vaizdo įrašui padaryti bet kuria garsą ir (ar) vaizdą įrašančia įranga“. Ši Atlyginimo tvarkos I skyriaus 2 dalies 2 pastraipos norma iš esmės įtvirtina ydingą

principą, kad objektai, nuo kurių mokamas atlyginimas, apima visas laikmenos, nepriklausomai nuo jų paskirties, t.y. įtvirtina ydingą visuotinio apmokestinimo principą. Šis ydingas principas atkartojamas ir Atlyginimo tvarkos 1 priede, kuris pavadintas „Garso ir audiovizualinės laikmenos, už kurias mokamas atlyginimas“ ir kuriame nurodomos pagal Kombinuotosios nomenklatūros 2007 metų versiją apmokestinamos laikmenų rūšys – garso kasetės, vaizdo kasetės, minidiskai; DVD, CD diskai, kurių įrašymo talpa ne didesnė kaip 900 megabaitų, taip pat kurių talpa didesnė kaip 900 megabaitų ir ne didesnė kaip 18 gigabaitų, išskyrus triniuosius, kiti DVD, CD diskai, trinieji). Įstatymų leidėjo nuožūra įranga nėra įvardyta kaip apmokestinimo objektas.

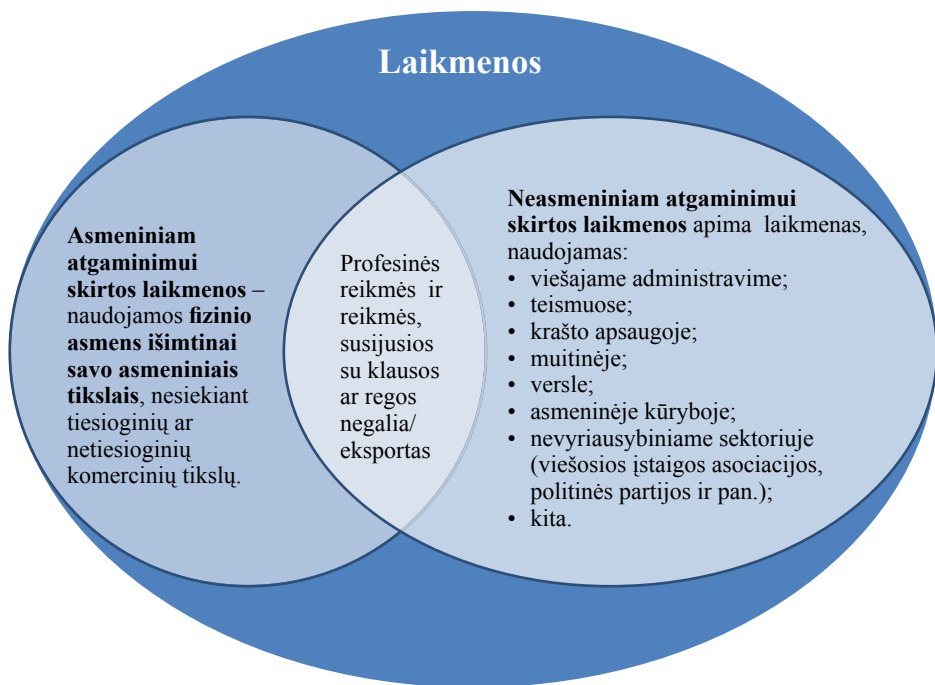
ATGTĮ 20 straipsnio 3 dalies norma lingvistine prasme yra siauresnė nei minėtos Atlyginimo tvarkos normos. Joje nustatoma, kad mokestis yra mokėtinas tik „nuo asmeniniam atgaminimui skirtų tuščių garso ir audiovizualinių laikmenų (išskyrus laikmenas, skirtas eksportui, profesionalioms reikmėms ir žmonių, turinčių klausos ar regos negalią, reikmėms)“, tuo tapu Atlyginimo tvarkoje apmokestinimo objektas išplečiamas į „bet kur[ias]“ (t.y. visas) laikmenas, nepriklausomai nuo jų paskirties. Deja, Atlyginimo tvarkoje nėra jokių specialių nuostatų, kuriomis būtų atsižvelgiama į laikmenų paskirtį, netgi po jų faktinio panaudojimo. Atlyginimo tvarkoje taip pat nėra jokių papildomų išimčių, lyginant su ATGTĮ nuostatomis.

Šios Atlyginimo tvarkos nuostatos iš esmės lėmė Lietuvos aukščiausiojo teismo klaidą LATGAA v. UAB „Trajektorija“ byloje Nr. 3K-3-4/2008, kurią Lietuvos aukščiausiasis teismas išsprendė 2008 m. kovo 3 d. nutartimi, konstatuodamas, kad apmokestinamos visos laikmenos, nepriklausomai nuo jų paskirties. Teismo pateiktas ATGTĮ 20 str. 3 d. sąvokos „asmeniniam atgaminimui skirtos laikmenos“ aiškinimas nustatant asmeninio atgaminimo prezumpciją faktiškai yra tapatus bendrinei „laikmenos“ sąvokai. Teismas neįvertino to, kad įstatymų leidėjas sąmoningai nustatė laikmenų paskirties (tikslų) požymį, pagal kurį pareiga mokėti mokestį atsiranda tik tada, jeigu jos yra skirtos fizinio asmens asmeniniam atgaminimui, be to, įstatymo nuostatas aiškino remdamasis poįstatyminiu aktu. Teismo išvada „kolegija sutinka su apeliacinės instancijos teismo išvada, kad garso ir audiovizualinių laikmenų paskirtis – asmeniniam naudojimui įstatymo leidėjo yra preziumuojama, nes įstatymo nustatytas atlyginimas sumokamas dar prieš kūrinio atgaminimą asmeniniais tikslais. Šią išvadą lemia ATGTĮ 20 straipsnio 3, 4 dalių ir Vyriausybės 2003 m. rugpjūčio 29 d. nutarimu Nr. 1106 patvirtintos Tvarkos analizė, ir kolegija sprendžia, kad nėra pagrindo konstatuoti, jog Vyriausybės 2003 m. rugpjūčio 29 d. nutarimas Nr. 1106 prieštarauja ATGTĮ 20 straipsniui bei Direktyvos 2001/29/EB siekiamam rezultatui.“ yra nesuderinama su teisingos kompensacijos institutu ir Direktyvos 2001/29/EB tikslais, ką vienareikšmiškai konstatavo ESTT Padawan byloje. Toks įstatymo aiškinimas (t.y. toks, kokį pateikė kasacinės instancijos teismas) apskritai atmeta šį esminį mokesčio apimtį ribojantį požymį (faktiškai išbraukia šį paskirties apribojimą iš ATGTĮ), tokiu būdu prieštarauja ir lingvistinio, ir loginio, ir sisteminio teisės aiškinimo principams, o taip pat funkcinei instituto paskirčiai.

Išimtis dėl profesionalių reikmių (transliuojančių organizacijų ir asmenų, tiražuojančių audiovizualinius kūrinius ir fonogramose įrašytus kūrinius ar gretutinių

teisių objektus audiovizualinių kūrinių gamintojams) ir neįgaliųjų asmenų reikmių yra nepalyginamai siauresnė savo apimtimi negu visos likusios laikmenos, kurios nėra skirtos atgaminimui asmeniniais tikslais. Pavyzdžiui, laikmenos, kasdien naudojamos valstybės institucijose – teismuose, muitinėje, mokesčių inspekcijoje, ar bet kurio kito subjekto komercinėje ar visuomeninėje veikloje, taip pat laikmenos, skirtos asmeninei kūrybai, pvz.: šeimos fotografijoms, šeimos filmams akivaizdžiai nepatenka į šią išimtį, tačiau negali būti laikomos asmeninio atgaminimo tikslams skirtomis laikmenomis (žr. schemą žemiau).

Profesionalios reikmės išskiriamos iš asmeniniam atgaminimui skirtų laikmenų rato tik todėl, kad jose atliekami veiksmai labai artimi asmeniniam atgaminimui (pvz., radijo stotis savo nuožiūra kopijuoja (atgamina) muzikos įrašus, reikalingus transliacijai), t.y. – veiksmas ir jo subjektas labai artimas asmeniniam atgaminimui, tačiau galutinis tikslas nėra susijęs su asmeniniais poreikiais. Dėl šios priežasties išskiriamos ir neįgaliųjų reikmės.

Teismo pateiktas aiškinimas, kurio pagrindu apmokestinamos visos laikmenos, nepriklausomai nuo jų paskirties, sudaro galimybę autorių teisių subjektams praturtėti be pagrindo – gauti mokestį, nors jų nuosavybė (autorių teisėmis) nebuvo pasinaudota, ir žala jiems nebuvo padaryta.

Padawan byloje buvo pateiktas pirmasis sprendimas (iš trijų prašymų) ESTT išaiškinti „teisingos kompensacijos“ institutą pagal Informacinės visuomenės direktyvą. Europos Sąjungos teisingumo teismas padarė iš esmės keturias išvadas:

1. Teisinga kompensacija turi būti aiškinama ir taikoma vienodai visoje ES; faktiškai tai reiškia jog laikmenų bei įrangos apmokestinimas – mokesčio bazė – turės būti suvienodinta ES mastu;
2. Mokesčio tarifai turi būti pagrįsti konkrečiu žalos paskaičiavimu;
3. Mokesčių turi mokėti mažmenininkai (subjektai, platinantys laikmenas ir įrangą vartotojams), o ne didmenininkai, kurie Lietuvoje jį moka šiuo metu.
4. Laikmenų, skirtų neasmeniniams tikslams (pvz., verslo, valdžios, nevyriausybinių sektoriaus ir kitiems) apmokestinimas yra negalimas ir nesuderinamas su direktyva.

Šis sprendimas Lietuvai yra svarbus tuo, kad jis paneigia Lietuvos aukščiausiojo teismo išvadas 2008 m. LATGA-A vs. UAB „Trajektorija“ byloje. Kaip minėta, šioje byloje Lietuvos aukščiausiasis teismas nustatė prezumpciją, kad laikmenų apmokestinimas autoriniais mokesčiais turi būti taikomas visoms laikmenoms, nepriklausomai nuo tikslų, kuriems tos laikmenos yra panaudojamos, kurią ESTT akivaizdžiai paneigė.

Trumpalaikėje perspektyvoje Padawan sprendimas aktualizuoja laikmenų ir įrangos mokesčių harmonizavimo klausimą Europos Sąjungoje. Ką iš esmės pastebėjo ESTT Padawan sprendime, bendrosios rinkos požiūriu esami skirtumai tarp įrangos ir laikmenų apmokestinimo ES valstybėse narėse yra nepriimtini ir iš esmės iškraipo bendrąją rinką. Harmonizavimas yra būtinais tiek mokesčio bazės (už kokias laikmenas ir įrangą yra mokamas mokestis), tiek mokesčio tarifo (procentiniai tarifai, ar absoliutūs dydžiai, ar jų kompleksas).

ESTT sprendimas Padawan byloje taip pat yra proga naujai įvertinti asmeninio atgaminimo išimties poreikį ir mokesčio reikalingumą apskritai. Tyrimai rodo, kad asmeninio atgaminimo kopijos teise teisėtų kūrinių egzempliorių atžvilgiu pagal ATGTĮ 20 str. Lietuvos vartotojai iš esmės nesidaudoja. Primintina ir tai, kad dalis kūrinių, pvz., audiovizualiniai kūriniai, platinami DVD ar *Blue-Ray* laikmenose, apskritai negali būti atgaminti asmeniniams tikslams dėl visuotinai taikomų techninių apsaugos priemonių. Tai kelia rimtų abejonių dėl ATGTĮ 20 str. 1-2 dalyse nustatytos asmeninio atgaminimo išimties reikalingumo, t.y., ar išimtis yra nustatyta dėl to, kad ji vartotojams reikalinga, vartotojai ja naudojasi savišvietos ir pan. tikslais, ar ji yra nominali ir viso labo pretekstas taikyti laikmenų ir įrangos mokesčius Lietuvoje.

Taip pat paminėtina, kad per pastaruosius dešimtmečius autorių teisės ir gretutinės teisės buvo tik plečiamos, pamirštant apie visuomenės ir vartotojų teises (geriausias to pavyzdys – autorių teisių galiojimo pratęsimas net 20 metų). Primintina, jog autorių teisės nėra savitikslių – visuomenė suteikia joms teisinę apsaugą mainais į galimybę laisvai pasinaudoti kūrinių teisų galiojimo terminams pasibaigus, ir galimybę naudotis kūrinių nekomerciniams tikslams teisių galiojimo laikotarpiu, kadangi tik taip įmanoma nauja kūryba, mokslo ir kultūros plėtra.

LITERATŪRA

1. Autorių teisių ir gretutinių teisių apribojimo, susijusio su kūrinų atgaminimu asmeniniais tikslais, kompensavimo mechanizmo įgyvendinimo pasekmių tyrimas. 2003 m. gruodis. <http://www.euro.lt/documents/poveikio_tyrimai/2003/Autorių_teisės_santrauka_lt.pdf>
2. Bainbridge D. I. Intellectual Property. London: Longman, 2006.
3. BSA Study Private Copying Levies on Digital Equipment and Media. <<http://w3.bsa.org/eupolicy/upload/Final%20Economic%20Impact%20Study%20-%20Nathan%20Study.pdf>>
4. Carlaw K., Oxley L., Walker P., Thorns D., Nuth M. Beyond the Hype: Intellectual Property and the Knowledge Society (Knowledge Economy). Journal of Economic Surveys, 20 (4), 2006.
5. Cohen W. Empirical Studies of Innovative Activity. In P. Stoneman (ed.): Handbook of the Economics of Innovation and Technological Change, Oxford: Basil Blackwell, 1996.
6. Cornish W. Intellectual Property: Omnipresent, Distracting, Irrelevant? Oxford University Press, 2004.
7. Cornish W. R. Intellectual Property – Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights. Sweet & Maxwell: London, 1999.
8. Digital Dilemma: Intellectual Property in the Information Age. Washington, DC: National Academy Press, 2000. <http://www.nap.edu/html/digital_dilemma/>
9. Drahoš P. A Philosophy of Intellectual Property. Aldershot: Dartmouth, 1996.
10. Dusollier S., Lucas A., Pouillet Y. Droit d’auteur et protection des œuvres dans l’univers numérique – droits et exceptions à la lumière des dispositifs de verrouillage des œuvres. Larcier: Paris, 2005.
11. Dufield G., Suthersanen U. Global Intellectual Property Law – Commentary And Materials. Edward Elgar Publishing, 2008.
12. EU background document. Fair Compensation for Acts of Private Copying. <http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/levy_reform/index_en.htm>
13. Fisher W. W. Promises to Keep: Technology, Law, and the Future of Entertainment. Stanford, CA: Stanford University Press, 2004.
14. Fitzgerald A., Fitzgerald B. Intellectual Property in Principle. Thomson Lawbook: Sydney, 2004.
15. Fitzgerald B. F. Unjust Enrichment As A Principle of Australian Constitutionalism. Queensland University of Technology EPrint, 1995. [interaktyvus, žiūrėta 2010-10-15] <<http://eprints.qut.edu.au/7414/1/unjust31.pdf>>
16. Foray, D. The Economics of Knowledge. Cambridge, MA: MIT Press, 2004.
17. Foroughi A., et al. Digital rights management: a delicate balance between protection and accessibility. Journal of Information Science, 2002 (28).

18. Gervais D., Ed. *Collective Management of Copyright and Related Rights*. Kluwer Law International, 2006.
19. Hugenholtz B. P., Guibault L., van Geffen S. *The Future of Levies in a Digital Environment (Final Report)*. Institute for Information Law, March 2003. <<http://www.ivir.nl/publications/other/DRM&levies-report.pdf>>
20. *Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy*. Report of the Commission on Intellectual Property Rights (CIPR). London, September 2002. <<http://www.iprcommission.org>>
21. John Perry Barlow. *The Economy of Ideas*. Wired, Issue 2.03, March 1994.
22. Kiškis M. Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje ypatumai ir teisinis reglamentavimas. *Teisė: mokslo darbai*. 2009, T. 71, p. 41-52.
23. Kiškis M. Intelektinės nuosavybės teisių doktrinos. *Teisė: mokslo darbai*. Vilniaus universitetas. 2009, T. 73, p. 24-37.
24. Kiškis M. *Legal Protection of Digital Property: Copyright Aspects*. Jurisprudencija, 2001, t. 20(12).
25. Kiškis M. Perspectives of patent protection for computer programs in developing information economy. *Jurisprudencija*, 2002, t. 24(16).
26. Kiškis M., Petrauskas R. Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje pažeidimų ypatumai. *Jurisprudencija*, Nr. 5(83), 2006.
27. Kiškis M., Petrauskas R., Rotomskis I., Šttilis D. *Teisės informatika ir informatikos teisė*. MRU: 2006.
28. Landes W. M., Posner R. A. *The Economic Structure of Intellectual Property Law*. Harvard University Press, 2003.
29. Lemley M. A., Menell P. S., Merges R. P., Samuelson P. *Software and Internet Law* (2nd. ed.). New York: Aspen Law & Business, 2003.
30. Lepage A. Overview of Exceptions and Limitations to Copyright in the Digital Environment. *Copyright Bulletin*, March 2003. <http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=8303&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html>
31. Lessig L. *Free Culture: How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Creativity* Penguin Press, 2004.
32. Lessig L. The Creative Commons, *Montana Law Review* 65-1. Winter, 2004.
33. Lessig, L. *The Future of Ideas: The Fate of the Commons in a Connected World*. New York: Vintage Books, 2002.
34. Marks D. S, Turnbull B. H. Technical Protection Measures: The Intersection of Technology, Law and Commercial Licenses. *European Intellectual Property Review*, 2000 (3).
35. Merges R. P., Menell P. S., Lemley M. A. *Intellectual Property in the New Technological Age* (3rd ed.). New York: Aspen, 2003.

36. Mikelėnas V. Interpretacinis žaismas, arba kaip kurti teisę be parlamento. *Jurisprudencija*, 2009, 2(116), p. 79–92.
37. Mizaras V. *Autorių teisė* (1 tomas). Justitia: Vilnius, 2008.
38. Moore A. D. *Intellectual Property and Information Control: Philosophic Foundations and Contemporary Issue*. New York: Transaction Publishers, 2004.
39. Netanel N. W. Impose a noncommercial use levy to allow free peer-to-peer file sharing. *Harvard Journal of Law & Technology*, Vol. 17 No. 1, Fall 2003, p. 1-85.
40. Polk Wagner R. Information Wants to Be Free: Intellectual Property and the Mythologies of Control. *Columbia Law Review*, Vol. 103, No. 4 (May, 2003).
41. Rimmer M. *Bloomsday: Copyright Estates and Cultural Festivals*. Scripted. Vol. 2, Issue 3, September 2005.
42. Sannikov A. G. *Technologii na rubeže vekov i intellektualnaja sobstvennost.*— 2003.
43. Scotchmer S. *Innovation and Incentives*. Cambridge, MA: MIT Press, 2004.
44. Šimašius R. Intelektinė (ne)nuosavybė ir jos grimasos. 2004-02-19 „Veidas“, Nr. 8, p. 42-43.
45. Thumm, N. *Intellectual Property Rights: National Systems and Harmonisation in Europe*. Heidelberg, New York: Physica-Verlag, 2000.
46. Tritton G. *Intellectual property in Europe*. London: Sweet & Maxwell, 2002. p. 10-11.
47. Vaišvila A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų kontekstuose. *Jurisprudencija. Mokslo darbai*. 2006, Nr. 8(86), p. 7-17.
48. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Justitia: Vilnius, 2004.
49. Välimäki M. *The Rise of Open Source Licensing: A Challenge to the Use of Intellectual Property in the Software Industry*. Helsinki: Turre Publishing, 2005.
50. von Lewinski S. *Europos parlamento ir tarybos direktyvos dėl autorių teisių ir gretutinių teisių informacinėje visuomenėje tam tikrų aspektų derinimo komentaras*. Vilnius, 2001.
51. Watson, B. *Philosophies of Free Software and Intellectual Property*. Rev. 5, 1999. <<http://www.ram.org/ramblings/philosophy/fmp/free-software-philosophy.html>>
52. Withers K. *Intellectual Property and the Knowledge Economy*. London: IPPR, 2006. <http://www.ippr.org.uk/ecomms/files/intellectual_property.pdf>
53. Žilinskas V., Kasperavičius P., Kiškis M. *Intelektinė nuosavybė ir jos teisinė apsauga*. Klaipėda: KU, 2007.

Kiškis, Mindaugas

Intelektinės nuosavybės teisinė apsauga elektroninėje erdvėje. Metodinė priemonė / Prof. dr. Mindaugas Kiškis. — Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011. 82 psl. ISBN 978-9955-19-332-6

Leidinyje nagrinėjama intelektinės nuosavybės samprata ir jos pokyčiai elektroninėje erdvėje, Intelektinės nuosavybės instituto reikšmė žinių visuomenėje, taip pat pagrindinės intelektinės nuosavybės teisinės apsaugos elektroninėje erdvėje problemos bei jų teisinis reguliavimas.

Prof. dr. Mindaugas Kiškis

**INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS TEISINĖ APSAUGA
ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE**

Metodinė priemonė

Redagavo Aistė Koženiauskienė

Maketavo Vilija Stankienė

Tiražas 50 egz.

Išleido Mykolo Romerio universitetas, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Tel. (8 5) 271 4625, faks. (8 5) 267 6000,

el. p. roffice@mruni.eu, www.mruni.eu

Spaudė UAB „Smaltijos“ leidykla, Kapsų g. 82, LT-44144 Kaunas

Tel. (37) 425402, faks. (37) 208992,

el. p. office@smaltija.lt, interneto svetainė <http://www.smaltija.lt/>